

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Φυσικές έπιστῆμες καί ιδεολογία • Ριζικές
ἀνακατατάξεις στή σύγχρονη ἀγγλοσαξω-
νική έπιστημολογία, ὁ Thomas Kuhn • Οἱ
πολιτιστικές ἐκδηλώσεις στά Γυμνάσια • Ἡ
παράδοση τῆς «παράδοσης» • ΕΔΑ: ὅλοι οἱ
δρόμοι ὁδηγοῦν στό ΚΚΕ • Σεισμολογία • Οἱ
Ἄραβες καί ἡ Ἐθνική Ἀξιοπρέπεια • Ὁ
Μαρκήσιος ντέ Σάντ καί ὁ κ. Παπανοῦτσος •
Τά «πολωνικά» συνεχίζονται • Οἱ γαλλικές
προεδρικές ἐκλογές καί τό Γ.Κ.Κ.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεῦχος 41 • Μάρτιος 1981 • 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση τεύχ. 41, Μάρτιος 1981. 80 δρχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

Από τό επόμενο τεύχος, δυστυχώς, ό «Πολίτης» θά πουλιέται 100 δρχ.
Ανάλογα θά αύξηθει καί ή τιμή των συνδρομών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Μιχάλη Λουλούδη Σεισμολογία: αγωνιάδης αναζήτηση του «συνολικού ρυθμού της έσωτερικής λογικής της»
- Μιχάλη Παπαγιαννάκη:Οί Δήμοι, οί φόροι καί οί πόροι.
- Θ. ΜαραγκούΕθνική αξιοπρέπεια, τό πετρέλαιο καί οί Άραβες
- Μιχάλη ΜοδινούΗ επέμβαση των ΗΠΑ στό Άφγανιστάν τρία χρόνια πριν τό 1984
- Άγγελου Έλεφάντη«Η Πολωνία καί μεις»: (αυτοί, ό ΕΑΜογενείς)
- »Ο Σάντ, ό κ. Παπανούτσος καί ή «θεωρητική άστυνομία της Άριστερας»
- »Ε.ΔΑ: Όλοι οί δρόμοι οδηγούν στό ΚΚΕ
- Άλεξ. ΓαλάνηΟί γαλλικές εκλογές καί ή πολιτική του ΓΚΚ
- Άλεξ. ΓαλάνηΤά «Πολωνικά» συνεχίζονται
- Άριστειδη ΜπαλιτάΦυσικές επιστήμες καί ιδεολογία
- Βασίλη ΚάλφαΡιζικές ανακατατάξεις στή σύγχρονη
- Άγγλοσαξωνική Έπιστημολογία, Thomas Kuhn, καί ή στροφή της δεκαετίας του 1960-70
- Νόρα Σκουτέρη - ΔιδασκάλουΗ παράδοση της «παράδοσης», από τον καθημερινό στον επιστημονικό λόγο
- Άρτεμις ΜενούνουΟί πολιτιστικές εκδηλώσεις καί τά συμπεράσματα από μιά έρευνα
- Γιώργου Λεονταρίτη«Τό Ζήτημα των Τραπεζών» του Γιώργου Δερτιλή
- Βιβλία - Έπιστολές

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 800. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Ευρώπης: έξάμηνη 550 δρχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 600 δρχ. έτήσια 1200 ● Για Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Ίδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Σταύρος Κουνδουράκης, Έμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυμφαλίας 8 - Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Έπιμέλεια: Άφροδίτη Άντωνάκη ● Κυκλοφορεί στα περίπτερα καί τά διθλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: διθλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Σεισμολογία: άγωνιώδης αναζήτηση του «συνολικού ρυθμού της έσωτερικής λογικής της».

Η Αθήνα άντεξε ή καλύτερα ό Σεισμός δέν επέμεινε.

Οί άνώνυμοι τοιχογράφοι πού άποπειράθηκαν νά οικειοποιηθούν τήν Ίδεολογία του: «Ό Σεισμός είναι μαζί μας και μέσα μας» όφείλουν νά όμολογήσουν τήν άνεπάρχεια του δίψιμου φυσιολατρισμού τους. Τό σκοτεινό κοινωνικό τους έπίταγμα «Ξυπν ήστε πριν γκρεμισθείτε» άρχειοθετείται ήδη στίς γνωστές υπερπλήρεις άποθήκες τών άγώνων πού δέν άρχισαν.

Η Αθήνα άντεξε. Ό,τι έλάχιστο γκρεμίσθηκε από παραλείψεις στή θεμελίωση και τήν κατασκευή, θά άνοικοδομήσουν σύντομα μηχανικοί «μέ βάση τήν ίδια άντίληψη για τόν κοινωνικό τους ρόλο και τήν προστασία τών συμφερόντων του λαού μας», όπως τονίζεται σε άνακοίνωση του Τεχνικού Έπιμελητηρίου, πού άπαντά στίς «άνεύθυνες - ύποπτες - άμεσες - έμμεσες - επώνυμες - άνώνυμες επιθέσεις εναντίον τών μηχανικών για τίς ευθύνες τών ζημιών από τούς σεισμούς».

Τό κυριότερο όί εκ του έστιακού κέντρου τής 24ης Φεβρουαρίου προερχόμενες δονήσεις άρκετές για νά ίσοπεδώσουν δύο μεγαθήρια - πρότυπα τών υπηρεσιών πού προσφέρουμε στους ύψηλού εισοδήματος τουρίστες μας, στάθηκαν άνίκανες νά άπειλήσουν τή νεφογόνο ύπνοβασία τών Αθηναίων. Σύμφωνα μέ πρόσφατες αναλύσεις του ήμερήσιου και δεκαπενθήμερου τύπου, σύμπας ό «μισθωτοποιημένος ενεργός πληθυσμός» τής πόλης ορθώθηκε ψύχραιμα ενώπιον τής κρημιζομένης χιονοστιβάδος. Κινητοποιώντας άρχικά ένα μηχανισμό «μανιακής άμυνας», τή γνωστή «μανικότητα» (manicity), δέν παρέλειψε στή συνέχεια νά στριμώξει όπως-όπως στό σαλόνι τής τετράροχης κιβωτού του, όσα κατοικίδια συνθέτουν τό μωσαϊκό τής άτομικής του ευτυχίας, σε μία μαζική έξοδο, ή τάξη και ή πειθαρχία τής όποίας άποδεικνύουν εκτός τών άλλων «τήν ώριμότητα τής μεγάλης μάζας τών Αθηναίων».

Αναζητώντας τόπους χλοερους ή κατά τόν αντίστοιχο έπιστημονικό όρο «άποπολυκατοικιοποιημένους» ό φυγόπολις Αθηναίος εγκατέλειπε πίσω του ό,τι περισσότερο άγάπησε, ό,τι λιγότερο πιά επιθυμούσε. Ρετιρέ, δωμάτια, πανωσκήματα, έξάρια και πεντάρια, συνώνυμα και δείκτες, χθές άκόμη κοινωνικής ύπεροχής απέληγαν σήμερα κιόλας, μνήμες έφιαλτικές για τίς ύψιπετείες συνειδήσεις πού προσγειώνονταν ευγνωμονούσες στήν ασφάλεια του οικοπέδου και τής άλάνας. Κι όμως στό βάθος τής ψυχής τους όί άνθρωποι αυτοί δέν είχαν ξεχάσει. Οί πιά ευαίσθητοι τουλάχιστον. Παράδειγμα ή γνωστή ποιήτρια πού λίγες μέρες μετά τή μεγάλη φυγή, αναστέναζε νοσταλγικά από τήν πρωινή ζώνη ραδιοφωνικής φλυαρίας: «Έν τέλει καταλάβαμε πόσο πολύ αγαπάμε αυτή τήν πόλη».

Ήταν άραγε αυτή ή νοσταλγία πού ξανάκλεισε τούς Αθηναίους στα διαμερίσματά τους, τούς υπάλληλους στα γραφεία, τούς μαθητές στα σχολεία, τούς άστυφύλακες στα τμήματα; Οί γνώμες δίστανται. Τό Συγκρότημα μολονότι διαθέτει εκατό άποφασισμένους πολίτες νά άπαντούν σε κάθε γκάλλοπ πού όργανώνει ό έγκυρος βδομαδιατικός Ταχυδρόμος του, φαίνεται νά άναρωτιέται σε πρόσφατη μεγάλη καμπάνια του: μήπως «Ξεχάσαμε λοιπόν ν' άντιστεκόμαστε;»

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄλλοι ἀποδίδουν τὴν αἰφνίδια μεταστροφή τῆς λαϊκῆς βούλησης στὴν τεράστια ἐπιτυχία τῆς ἐνημερωτικῆς ἐκπομπῆς γιὰ τοὺς σεισμούς πού ὀργανώθηκε στό πλαίσιο τῆς συνεργασίας ΕΡΤ – Συγκροτήματος. Ἀκριβῶς ἡ ἐπιτυχία αὐτή πού ἐκφράσθηκε ἄμεσα μέ τὴν πλήρη ἀποκατάσταση τῆς παραγωγικῆς ζωῆς τοῦ τόπου δέν ἀφήνει περιθώρια μεμπμοιριῶν. Καί δέν προσφέρουν καλές ὑπηρεσίες στὸν ὀμαλό κοινοβουλευτικό βίο, οἱ διαπιστώσεις τῆς Μεσημβρινῆς πού καταγγέλλει «τό σκάνδαλο μιᾶς τηλεοπτικῆς ἐκπομπῆς πού ἐκμεταλλεύτηκε τὴν ἀγωνία τοῦ λαοῦ γιὰ νά διαφημίσει μιὰ καί μόνη ἐφημερίδα». Οὔτε τὰ σχόλια τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τὰ κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης καί τοὺς «ἐρωτησιομανεῖς βουλευτές τους» πού δῆθεν «οὔτε εἶδαν οὔτε ἀκουσαν τίποτα». Ἄλλὰ ἐκεῖνη πού εἶναι ἐντελῶς ἀνεξήγητη εἶναι ἡ δήλωση τοῦ ἀναπληρωτῆ γενικοῦ διευθυντῆ τῆς ΕΡΤ, πού ἀναφερόμενος στὴν εἰσαγωγή τοῦ διευθύνοντος τὴν ἐπίμαχη ἐκπομπή, εἶπε: «ὁ κ. Καψῆς μᾶς ἔδωσε ἓνα πειστικό δεῖγμα ἰδιωτικοποίησης τῶν ραδιοτηλεοπτικῶν μέσων». Σκέφτηκε ἄραγε, πρὶν παρασυρθεῖ ἀπὸ τίς πλέον σύγχρονες φιλελεύθερες ἀντιλήψεις του, ὁ νεαρός ἀναπληρωτής, τί τύχη καί πόση ἐν τέλει πειστικότητα θά εἶχε τό ἐγχείρημα «κάθε κατεργάρης στὸν πάγκο του» ἂν ὁ κ. Καψῆς δέν εἶχε ἐκφέρει μέ ὄλο τό κύρος καί τὴ βαρύτητα τοῦ Προκαθημένου τοῦ Ἐθνικοῦ Τύπου τὴν ὀλοστρογγυλὴ φράση πού ἀφόπλισε τό πανελλήνιο: «πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη φορά πού ἡ ἑλληνικὴ τηλεόραση μεταδίδει ἐλεύθερα καί ἀπενθείας μιὰ συζήτηση». Ἀλλάζοντας μόνο τό ὄνομα θά μπορούσαμε καί μεις νά προσθέσουμε πρὸς τὸν κάθε φιλελεύθερο ἀναπληρωτή, ὅσα μέσα στό ἐθνουσιασμό του ἔγραφε ὁ Λευτέρης Παπαδόπουλος γιὰ τὴν πανηγυρικὴ ἐπιστροφή τοῦ Εἰρηναίου: Ὅχι «δέν ξεγελιέται εὐκόλα ὁ λαός. Στό πρόσωπο τοῦ κ. Καψῆ εἶδε τὸν πατέρα του, τό φίλο του, τό συναγωνιστῆ του. Χαίρει ὁ λαός γιὰ τὴ νίκη του. Χαίρει κι αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα πού στάθηκε στό πλευρό του ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς κρίσης».

Ἄν ὄντως ὑπάρχει ἓνα ζήτημα σοβαρό εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Ἐλευθεροτυπικοῦ Συγκροτήματος ὅτι ἡ Κυβέρνηση μεθόδευσε μέ τὴν ἐκπομπή αὐτή καί σέ συνεργασία μέ τοὺς μετακληθέντες Σουηδοὺς ἐπιστήμονες «πυρηνικά ἐργαστᾶσια πᾶνω στό σεισμό». Ὑπερμεγέθεις ἐπικεφαλίδες ἀπεκάλυπταν πρωτοσέλιδα:

«Οὐψάλα ἀπ' τὴν ΕΡΤ: Φτιάξτε τα ἄφοβα.

Ἑλληνες ἐπιστήμονες: Κίνδυνος ὀλέθρου».

Ἡ πρωτοσέλιδη ὄμως αὐτὴ ἐπέμβαση στίς ἐθνικὲς μας ἐπιλογές ἀντιμετωπίστηκε ἄμεσα ὅπως φαίνεται στὴ δεκατηπέμπτη σελίδα τοῦ ἴδιου δημοσιεύματος, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά. Στὴ θεβαιότητα τοῦ Σουηδοῦ σεισμολόγου κ. Κουλχάνεκ «Μποροῦν νά φτιαχτοῦν πυρηνικά ἐργαστᾶσια στὴν Ἑλλάδα», ἀπαντᾶ ἔμπεριστατωμένα ὁ Ἑλληνας συνάδελφος του κ. Βασίλη Παπαζάχου: τονίζοντας μιὰ ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος πού κανεὶς Σουηδός δέν ἔθιξε μέχρι σήμερα: «Πρέπει ὄμως νά ὑπάρχει μεγάλη προσοχή. Μακριὰ ἀπὸ ἐνεργὰ ρήγματα. Αὐτὸ εἶναι τό μισὸ πρόβλημα. Τό ἄλλο μισὸ εἶναι πού θά φυλαχτοῦν τὰ ραδιενεργὰ κατάλοιπα».

Ἔτσι λοιπὸν ἡ ζωὴ ξαναμπήκε στὴ ρότα τῆς.

«Τό χάσμα π' ἄνοιξε ὁ σεισμός κι εὐθύς ἐγίνομ' ἄνθη»

Μ' ὄλα τὰ ἀδιέξοδά του ὁ κόσμος προχωρεῖ κοντὰ στραβά κι ὀποιος, ὅπως ὁ ἰδεολογικὰ ἄστεγος καί τρομαγμένος Γκοντάρ, δέν ἔχει πιά τίποτα νά πεί καλά θά κάνει νά σιωπήσει», ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει καθ' ὀδόν πρὸς τό ἐπόμενο σεμινάριο τοῦ ΠΑΠΟΚ ὁ (αὐτοαποκαλούμενος) «συνεπὴς ἐστὲτ' κ. Ραφαηλίδης. Ναι, ὁ κόσμος προχωρεῖ μέ τοὺς κοινωνικοποιημένους μηχανικούς του, τοὺς «μισθ τοποημένους» μανιακούς του, τὰ ραγιαμένα ρετιρέ του,

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τούς πατριικούς ἐνημερωτές του, τούς φιλελευθέρους ἀναπληρωτές του, τὰ Ἐλευθεροτυπικά ἀντί-Συγκροτήματά του, τούς συνεπείς ἐστέτ του.

Ἔτσι ἀποδείχθηκε ἂν ὁ Σεισμός δέν εἶναι μαζί τους, δέν εἶναι,... κι αὐτός ἀκόμα, ἐναντίον τους!

Λεωνίδα Λουλούδη
29/3

Ἰσχυρότατο: ὁ ἐμβριθής τίτλος τοῦ σχολίου εἶναι δάνειος. Τόν ὀφείλω στό πρόσφατο φυλλάδιο τῆς ΠΑΣΠ (φοιτητική νεολαία τοῦ ΠΑΣΟΚ): «Οἱ θέσεις μας». Ἐκεῖ στή σελ. 24 διάβασα τή φράση!!! Ἐκεί τότε ἔπαψαν οἱ ἐπιμέρους καταλήψεις σάν ὁμάδες πίεσης νά διαχωρίζονται ἀπό τό συνολικό ρυθμό τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τοῦ Φοιτητικοῦ Κινήματος».

Ὁμολογῶ ὅτι ἐντυπωσιάστηκα τόσο πολύ, πού δέν ἀντιστάθηκα στό πειρασμό νά τήν χρησιμοποιήσω καί γώ πάραυτα.

Ἡ ἐπέμβαση τῶν ΗΠΑ στό Ἀφγανιστάν τρία μόλις χρόνια πρὶν τό 1984.

Τό δημοσίευμα προέρχεται ἀπό τόν πάντα εὐρηματικό Ριζοσπάστη καί βασίζεται σέ καταγγελία τοῦ ΤΑΣ ἀπό τήν ὁποία πήρε τό ἐρέθισμα ὁ ἀνταποκριτής τῆς αὐπαθούς ἐφημερίδας στή Μόσχα. Μέ τίτλο λοιπόν «ΝΕΕΣ ΠΕΡΙΠΛΟΚΕΣ ΕΓΚΥΜΟΝΕΙ Η ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ» ἀκολουθεῖ σύντομο μέν ἀλλά διανεγέστατο κείμενο πού λέει τά σύκα σύκα καί... «Ἡ Σοβιετική Ἐνωση ἐπέκρινε ἔντονα τίς δηλώσεις τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου Ρήγκαν σχετικά με τήν πρόθεση τῆς χώρας του νά ἐφοδιάζει μέ ἀμερικανικά ὄπλα καί στό μέλλον τίς συμμορίες τῶν Ἀφγανῶν ἀντεπαναστατῶν πού εἰσβάλλουν στό ἀφγανικό ἔδαφος». (Ριζοσπάστης, 19.3.81).

Ἡ ἀξία τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι προφανῶς διττή: πολιτική καί λογοτεχνική. Ἔχει καταφέρει νά ἀναγάγει μέσα σέ τρεῖς σειρές τό δαίδαλο τῶν πολυπλοκῶν διεθνῶν πολιτικῶν φαινομένων σέ ἀπόσταγμα ἐπαναστατικῆς σοφίας μέ δύο ἀπλές ἐξισώσεις:

- α) ΗΠΑ = ἰμπεριαλισμός + πολυεθνικές + ἀπανταχοῦ κακό
- β) ΕΣΣΔ = Σοσιαλισμός + Δημοκρατία + ἀπανταχοῦ καλό.

Ἡ ἐπίλυση τοῦ συστήματος αὐτοῦ τῶν δύο ἐξισώσεων μπορεῖ λοιπόν νά λύσει ὅλες τίς ἀπορίες, νά ἐξαλείψει ὅλα τά προβλήματα, νά μετατρέψει τίς δυσκολίες ἐπικοινωνίας στή σύγχρονη Βαβέλ σέ ἐκπληκτικό παράδειγμα ταυτολογιῶν. Ἐδῶ ἔγκειται καί ἡ λογοτεχνική ἀξία τοῦ κειμένου καθὼς τό πρόβλημα λύθηκε ἀπαξ διά παντός. Καί εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ ὀριστικές αὐτές λύσεις τῆς ἐξισώσεως δέν ἀλλοιώνονται κατά τίποτε ἂν προσθέσουμε κάποιες

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

1. 'Από τό Χίλια 'Εννιακόσια
'Ογδόντα Τέσσερα του Τζώρτζ
'Οργουελ.

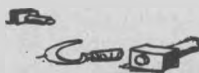
άλλες μεταβλητές όπως π.χ. στην (α) φασισμός, δικτατορία, βάσεις κ.λπ. ή στη (β) κοινωνική δικαιοσύνη, αύξηση παραγωγικότητας, εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα κ.λπ. Είναι άλλωστε πασίγνωστο ότι η αίσθητική των αμερικανικών τάνκς διαφέρει ριζικά από την αντίστοιχη των σοβιετικών, μιά και η κατασκευή των πρώτων υπαγορεύεται από την CIA ενώ των δεύτερων από τα μπαλλέτα Μπολόσι και όχι από την KGB. Πρόκειται λοιπόν για την έκλειση του αιώνιου παιχνιδιού καλού-κακού στην πιο άπλη και προσιτή μορφή του.

Έτσι με την καθιέρωση μίας νέας γλώσσας καταργείται οριστικά ως παράλογη ή φράση «ο Μεγάλος Άδελφός είναι κακός». Η «νέα γλώσσα» του Τζώρτζ 'Οργουελ φαίνεται πώς παγιώνεται οριστικά αν και υπολείπονται τρία δλόκληρα χρόνια μέχρι το σωτήριο «Χίλια 'Εννιακόσια 'Ογδόντα Τέσσερα». Μ' αυτό το τρόπο έχει επιτευχθεί ο περιορισμός του γραπτού και προφορικού λόγου στις απόλυτα απαραίτητες λέξεις που εκφράζουν ξεκάθαρα από τα πριν δοσμένα νοήματα.

«Ο στόχος ήταν όταν η Νέα Γλώσσα θα καθιερωνόταν μιά για πάντα και η Παλιά Γλώσσα θα είχε ξεχαστεί, μιά αίρετική σκέψη – δηλαδή μιά σκέψη αποκλίνουσα από τις αρχές του 'Ινγκσοκ – θα ήταν κυριολεκτικά άδιανόγητη, τουλάχιστο στο βαθμό που η σκέψη βασίζεται σε λέξεις. Τό λεξιλόγιο ήταν τόσο συγκροτημένο ώστε να δίνει ακριβή και συχνά πολύ λεπτή έκφραση σε κάθε νόημα που ένα μέλος του κόμματος θα μπορούσε φυσιολογικά να εκφράσει, αποκλείοντας παράλληλα όλα τα άλλα νοήματα και ακόμη τη δυνατότητα να φτάσει κανείς σ' αυτά με έμμεσες μεθόδους. Αυτό γινόταν ενμέρει με την εφεύρεση νέων λέξεων, αλλά κυρίως με την εξαφάνιση των ανεπιθύμητων και με τό ξεγύμνωμά τους από επιδιώνοντα ανεπιθύμητα νοήματα, και, όσο αυτό ήταν δυνατό, από τό οποιαδήποτε δευτερεύοντα νοήματα (...) 'Η Νέα Γλώσσα είχε σχεδιαστεί όχι για να επεκτείνει αλλά να περιορίσει τό φάσμα της σκέψης και αυτός ο σκοπός ενισχύονταν έμμεσα από την ελάττωση του αριθμού των διαθέσιμων λέξεων στο μίνιμουμ».¹

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες δεν εκπλήσσει πιά κανένα ή αμερικανική επέμβαση στο 'Αφγανιστάν. Όπως κανένας δεν θα εκπλαγεί αν άβριο άκουστεί ότι ο Λέχ Βαλέσα είναι πράκτορας της CIA, ότι ο Βιντέλα διαβάσει κάθε βράδυ μερικές άράδες του Μάρξ πριν πάει για ύπνο, ή ότι ο Καρμάλ, θερμός υπερασπιστής των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συνεργάζεται με τό Ρήγκαν για την κατατρόπωση του κινήματος των Σαντινίστας. Στο μεταξύ ο Ριζοσπάστης άς προετοιμάζεται για τό τρία βασικά του συνθήματα του 1984 που ως γνωστό εκφράζουν οι ταυτολογίες: ΠΟΛΕΜΟΣ ΙΣΟΝ ΕΙΡΗΝΗ, ΣΚΛΑΒΙΑ ΙΣΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ και ΑΓΝΟΙΑ ΙΣΟΝ ΔΥΝΑΜΗ. Άν και ειδικά για τό τελευταίο δεν άπαιτείται πιά καμιά προετοιμασία. Είναι ή πραγματικότητα της Νέας Γλώσσας.

Μιχάλης Μοδινός

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο Σάντ, ό κ. Παπανούτσος, καί ή «θεωρητική άστυνομία τής δεξιᾶς»

‘Η θλιβερή ιστορία είναι αρκετά γνωστή. Οί εκδόσεις «Έξάντας» μετέφρασαν καί εξέδωσαν τή *Φιλοσοφία στό Μπουντουάρ* του Μαρκήσιου ντέ Σάντ. ‘Ακολούθησε είσαγγελική δίωξη λόγω του «άσεμνου» περιεχομένου της καί στή συνέχεια καταδίκη τών έκδοτών από τό Α΄ Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών. ‘Η απόφαση κατέπληξε. Ίσως όμως κατέπληξε περισσότερο μιά «λεπτομέρεια» αυτής τής δίκης: τό δικαστήριο διόρισε 5μελή γνωμοδοτική επιτροπή, αποτελούμενη από τούς κ.κ. Παύλο Παλαιολόγο, Ευάγγελο Παπανούτσο, Ροζέ Μιλλιέξ, ‘Ιω. Μόραλη καί Γιώργο Κουμάντο, γιά νά αποφανθεί άν σύμφωνα μέ τό άρθρο 30 του ν. 5060/31 ή *Φιλοσοφία στό Μπουντουάρ* είναι έργο τέχνης ή έπιστήμης.

‘Η επιτροπή κατά πλειοψηφία θεώρησε ότι τό έργο αυτό του Σάντ «παρουσιάζει άναμφισβήτητο λογοτεχνικό καί θεωρητικό ενδιαφέρον», ότι γενικά τά έργα του θεωρούνται «σήμερα πιά κλασικά καί τοποθετούνται ανάμεσα στους μεγάλους σταθμούς τής γαλλικής γραμματολογίας».

Τό δικαστήριο όμως δέν σεβάστηκε τή γνώμη τής πλειοψηφίας τής γνωμοδοτικής επιτροπής, καί συμφωνώντας μέ τόν μειοψηφίσαντα κ. Ε. Παπανούτσο, καταδίκασε τούς εκδότες καί εξαπέστειλε τόν Σάντ εις τήν γένναν του πυρός.

Τό θέμα έχει τεράστιο ενδιαφέρον καί δικαίως συντάραξε τήν πνευματική καί μή κοινή γνώμη. (‘Ο Ριζοσπάστης μάλιστα, δέν έχασε τήν εύκαιρία νά σηλητεύσει μέ λόγια κι έπιχειρήματα πού θά ζήλευε ακόμη καί ή είσαγγελική αρχή, τήν πορνογραφία του Σάντ καί τή διαφθορά τών νέων πού έπιχειρούν οί πολυεθνικές καί τά μονοπώλια).

Δέν θά ‘ταν άσκοπο νά προσέξουμε λίγο περισσότερο τή «λεπτομέρεια» τής δίκης: τή γνωμάτευση του κ. Παπανούτσου.

«Γνώμη μου – άφου διάβασα ύστερα από τήν καταγγελία τό βιβλίο του Μαρκησιού Ντέ Σάντ: «‘Η φιλοσοφία στό μπουντουάρ» – είναι ότι τό βιβλίο τούτο στήν ελληνική του μετάφραση (δέν έχω ύπόψη μου τή γαλλική έκδοση του) δέν είναι ούτε έργο Τέχνης ούτε έργο ‘Επιστήμης. Καί τούτο γιατί οί σκηνές, πού περιγράφονται μέσα σ’ αυτό μέ σκανδαλιστικές λεπτομέρειες, άναφέρονται σέ παθογενείς καταστάσεις του σέξ καί γενικά δίνουν στίς σχέσεις τών δύο φύλων νόημα πού δέν μπορεί νά χαρακτηριστεί «αίσθητικό» ή «φιλοσοφικό». Μελέτησα καί τίς λεγόμενες θεωρητικές παρενθέσεις του βιβλίου. ‘Η παρατήρησή μου είναι ότι δέν είναι δυνατό νά ύποτεθεί ότι αποτελούν φιλοσοφική θεμελίωση ή αίσθητική δικαίωση τών λεγομένων. ‘Αν έκδοτικοί οίκοι καί διανοούμενοι στή Γαλλία έπαινούν τό βιβλίο καί (άπό τήν άποψη του ύφους ή του «πρωτοποριακού» περιεχομένου) τό κατατάσσουν στά κλασικά τής Γαλλικής Γραμματείας, τούτο δέν νομίζω ότι αποτελεί ιδιαίτερο τίτλο γιά τήν ελληνική παράδοση, άφου πρόκειται γιά «μετάφραση», καί όχι γιά «πρωτότυπο» έργο.

‘Η καλή τέχνη (κατά τήν αντίληψή μου) εύγενίζει τόν άνθρωπο καί ή φιλοσοφία τόν πείθει. Τό βιβλίο του Μαρκησιού ντέ Σάντ ούτε εύγενίζει ούτε πείθει τούς άναγνώστες του.»

1. ‘Ο κ. Παπανούτσος, λοιπόν, αρχίζει προτάσσοντας τό (σεβαστό) δι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

καίωμα της προσωπικής του γνώμης: «'Η γνώμη μου...». Κάνει όμως πώς δεν καταλαβαίνει ότι στην προκειμένη περίπτωση η προσωπική του γνώμη, έκφερόμενη σε μία ποινική διαδικασία ως καταδίκη αμετάκλητη και έφ' όλης της ύλης του έργου του Σάντ, συνεπάγεται την καταδίκη των έκδοτών και την απαγόρευση της κυκλοφορίας του Σάντ: η διαφορετικά την μετατροπή της γνώμης των άλλων σε ποινικό αδίκημα, και ακόμα χειρότερα, την ποινικοποίηση της διαδικασίας μέσα από την οποία ένα έργο κρίνεται ως έργο τέχνης ή επιστήμης, με τελικό κριτή τό ποινικό δικαστήριο, και όχι τους επιστήμονες, τους θεωρητικούς, τους ερευνητές, τά επιστημονικά κέντρα, τά πανεπιστήμια, τους καλλιτέχνες και την (μορφωμένη) κοινή γνώμη.

2. Στη συνέχεια ο κ. Παπανούτσος δογματίζει, αποφαίνεται, ξαναδογματίζει και πάντα ταυτολογεί. «'Η ελληνική μετάφραση δεν είναι έργο τέχνης» (...) «δέν μπορεί να χαρακτηριστεί αισθητικό ή φιλοσοφικό» (...) «δέν είναι δυνατό να ύποτεθεί ότι αποτελούν αισθητική δ/ση των λεγομένων» (...) «Τό βιβλίο του Σάντ ούτε εύγενίζει ούτε πείθει». Όλα αυτά χωρίς διότι, χωρίς σκέψη, χωρίς επιχείρημα, χωρίς απόδειξη. Έτσι! Όταν οι φιλόσοφοι ταυτολογούν και δογματίζουν γίνονται Άθνατοι. Για να μπορούν να δογματίζουν στον αιώνα τόν άπαντα, και από τού άμβωνος πλέον.

3. 'Η ελληνική μετάφραση του Σάντ είναι τέτοια, λέει η γνωμάτευση, που φέρνει τό έργο του στή γλώσσα μας παραλλαγμένο, φτωχό, άπνοο, άτεχνό. Πιθανό. Μήπως δά χρειαζόταν όμως έστω ένα παράδειγμα;

Όχι. Άρκει ή άπόφανση. ΔΕΝ!

Και τό γαλλικό πρωτότυπο; Δέν τό διάβασε.

4. Άλλωστε και άν τό διάβαζε δέν θά είχε σημασία διότι ή κρινόμενη περίπτωση είναι ή μετάφραση και όχι τό πρωτότυπο. Και ως «μετάφραση» δέν μπορεί να έχει σχέση με την παράδοσή μας, την ελληνική. Κατ' επέκταση και ό Σαίξπηρ, και ό Μολιέρος, κι ό Γκαίτε και ό οιοσδήποτε μεγάλος ή μικρός άλλοδαπός της παγκόσμιας πολιτιστικής και επιστημονικής κληρονομιάς δέν μπορούν να έχουν θέση έδω, άκόμη και ό Κάντ που μετέφρασε ό κ. Παπανούτσος. Έδω είναι Μπαλκάνια, δέν είναι παίζε γέλασε.

5. 'Η καλή τέχνη εύγενίζει. 'Η φιλοσοφία πείθει. Λαμπρά. Ποιόν όμως; Προφανώς την κοινή γνώμη, τους «άναγνώστες». Άρα όσες επιστημονικές επαναστάσεις δέν «έπεισαν» (π.χ. Γαλιλαίος, Άνιστάν, Μάρξ, Φρόντ) για χρόνια πολλά τους «άναγνώστες» δέν μπορούν να θεωρηθούν έργα επιστήμης. Και όσες φιλοσοφίες δέν έπεισαν – και είναι πολλές – τόν κ. Παπανούτσο τί να τίς κάνουμε; Στόν εισαγγελέα. Και άν οι Τέχνες δέν εύγενίζουν – ό κόσμος θρίθει από άγενείς – τότε δέν είναι καλές.

Θά θύμιζα κάτι στόν κ. Παπανούτσο: τά δικά του λόγια με τά όποια κατακεραύνωνε τόν Πολίτη άπαντάντας (βλ. τεύχ. 3-4, Αύγουστος 1976) σε μία κριτική στό έργο του, γραμμένη άπό τό συνεργάτη μας Διονύση Καψάλη: «'Η θεωρητική Άστυνομία της άκρας Άριστεράς, έγραφε τότε ό κ. Παπανούτσος, εξακολουθει να είναι άδυσώπητη όσο και ή ιερή Έξέταση της άκρας Δεξιάς». Άν βέβαια μάθαινε ότι ό Σάντ απαγορεύεται στην ΕΣΣΔ, όπως απαγορευόταν και στή Χιπλερική Γερμανία, θά έξεγειρόταν εναντίον της θεωρητικής άστυνομίας της άκρας «άριστεράς» και τού ζντανοφισμού της. Με τό δίκιο του, και θά τόν επικροτούσαμε.

Έμεις, άπό τή μεριά μας, αυτήν την άστυνομία την πολεμήσαμε, όσο μπορέσαμε, και την πολεμούμε. Έσείς τί κάνετε με την ιερή έξέταση της (άκρας) δεξιάς, και κυρίως με τό συντηρητισμό και τή σεμνοτυφία της δεξιάς κ. Παπανούτσο;

Άγγελος Έλεφάντης

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«'Η Πολωνία καί μείς» (αυτοί, οί ΕΑΜογενείς)

«'Η Πολωνία καί μείς». Τίτλος σχολίου του Μ.Τ. (Μάκη Τρικούπη;) στο περιοδικό *Πράξη* της Θεσσαλονίκης (αρ. 2).

Δείγμα: «Πιστεύουμε ότι η κυβέρνηση της σοσιαλιστικής αυτή χώρας σε συνεργασία με τον κύριο κορμό των δυνάμεων στο συνδικάτο της «'Αλληλεγγύης» θα δώσουν τις λύσεις που απαιτούν τα προβλήματα της κοινωνίας τους, απομονώνοντας όλες εκείνες τις δυνάμεις μέσα ή έξω από τη χώρα τους, που επιδιώκουν την анаρχία, τη σύγκρουση, την άστική παλινόρθωση, διακινδυνεύοντας τις κατακτήσεις της πολωνικής κοινωνίας και την ειρήνη στη χώρα αυτή και στον κόσμο ολόκληρο». Έτσι αποφανθήκαμε «'Εμείς» (αυτοί), οί ΕΑΜογενείς, που ο θεός να μάς κόβει μέρες και να τις κάνει ψήφους για τό ΚΚΕ.

Ο Μ.Τ. θα μπορούσε να φαντασθεί ποιαν άπάντηση θα ξπαιρνε από τη σχεδόν παμψηφία του πληθυσμού της Πολωνίας, αν π.χ. ως εκπρόσωπος της «σοσιαλιστικής» κυβέρνησης της Πολωνίας διάβαζε μία παρόμοια ανακοίνωση στους εργατες της 'Αλληλεγγύης;

Αλλά τό αυτό του Μ.Τ. και των φιλοσόφων της *Πράξης* μάλλον δέν θά ίδρωνε άπ' τις φωνές των εκατομμυρίων (άναρχικών) Πολωνών. Αυτοί δέν είναι Πολωνοί. Καί καθώς η ύπνοδασία έγινε ύψιστη άρετή των άναμελπόντων τά έπιτεύγματα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, και τυφλωθέντων από την «άκτινοβολία» του, έλάχιστα πράγματα μπορεί κανείς να περιμένει. Γιατί καθώς έλεγε ένας φίλος οί ξεπερασμένες ιδέες πεθαίνουν δύσκολα και άσχημα. Βρυκολακιάζουν.

Άγγελος Έλεφάντης

'Εθνική άξιοπρεπεια, τό πετρέλαιο καί οί "Αραβες.

Άπέναντι στις άραβικές χώρες η πολιτική της κυβέρνησης συγκεντρώνει τό μεγαλύτερο βαθμό ύποστήριξης από οποιοδήποτε άλλο κεφάλαιο της έξωτερικής της πολιτικής. Πράγματι, με κάποιες, λίγο ως πολύ, σημαντικές άποχρώσεις οί έπίσημα τουλάχιστον εκφρασμένες άπόψεις στη Βουλή και στην κοινή γνώμη συμφωνούν σε βασικά σημεία άρχών (να έπιστρέψει τό 'Ισραήλ τά κατεχόμενα έδάφη, να άναγνωρισθεί τό δικαίωμα των Παλαιστινίων για μία πατρίδα...) και σκοπιμότητες (συμφέρει την έλληνική οικονομία να αναπτύξει τις έμπορικές σχέσεις της με την περιοχή αυτή, να δημιουργήσει σχέσεις συνεργασίας και επενδύσεων κ.λ.π.), καθώς και σε πολλούς από τους χειρισμούς που έχουν γίνει μέχρι τώρα. Έστω κι αν τους λείπουν τόλμη, φαντασία και πνοή, δηλαδή διαμορφωμένη γνώση και άποψη γύρω από τά πραγματικά προβλήματα και τά καιρία έπαθλα της διεθνούς οικονομίας στη σημερινή της κρίση.

Σήμερα από τις άραβικές χώρες αγοράζουμε ένα συντριπτικά μεγάλο ποσοστό του πετρελαίου που καταναλίσκει η έλληνική οικονομία. 'Η δέ αγορά του

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

άντιπροσωπεύει πάνω από τό ένα πέμπτο και ξως τό ένα τέταρτο τών ελληνικών εξαγωγών. Πέρα απ' αυτά, πολλές ελληνικές εταιρείες έκτελούν σημαντικά έργα και άπασχολούν αξιόλογο εργατικό δυναμικό στίς χώρες αυτές, ενώ ήδη άλλες επιχειρήσεις σιγά σιγά «διεθνοποιούνται» μέ τήν εγκατάστασή τους εκεί. Όπως, αντίθετα, και στήν Έλλάδα άρχισαν σιγά σιγά νά εγκαθίστανται άραβικές τράπεζες και έμπορικές επιχειρήσεις.

Όλα τά παραπάνω δίνουν στίς έλληνοαραβικές σχέσεις μιά πυκνότητα πού χωρίς νά είναι μοναδική στήν Εύρώπη, κάθε άλλο μάλιστα, έχει μιά ποιότητα άρκετά πρωτότυπη και ιδίως νέα γιά τήν ελληνική οικονομία και πολιτική. Δέν δικαιολογούν όμως τό άθλιο θέαμα και άκρόαμα τών τελευταίων εβδομάδων: άπειλές και τελεσίγραφα από άραβική πλευρά, άποκαλυπτικές εικόνες γιά τό μέλλον του ελληνικού λαού άν τύχει και ή κυβέρνηση άρχίσει νά αλλάζει πολιτική άπέναντι στό Ίσραήλ (του όποίου ή εκπροσώπηση στήν Έλλάδα δέν είναι σέ βαθμό πρεσβευτή), πύρινοι λόγοι σέ ελληνικούς χώρους από εκπροσώπους τής όργάνωσης γιά τήν Άπελευθέρωση τής Παλαιστίνης, διακοπή τών φορτώσεων πετρελαίου από τή Λιβύη (πού πληγώθηκε γιαντί ένας άεροπόρος της λιποτάκτησε πρós τήν Έλλάδα και ή κυβέρνηση πολύ σωστά, τόν παρέδωσε στήν Ύπατη Άρμοστία του ΟΗΕ γιά τούς πρόσφυγες), έκστρατεία τύπου στή Συρία, σιγοντάρισμα και έπαύξηση τών θρήνων και τών οίμωγων αλλά και τών άπειλών από ελληνικές πολιτικές δυνάμεις και από τόν τύπο, άπολογητικά κλαψουρισματα τών κυβερνητικών εκπροσώπων, διάδημα τών Πρεσβευτών τών άραβικών χωρών, πρόσκληση σέ γεύμα και, επιτέλους, ...νηνεμία.

Όλα αυτά δέν μεγαλώνουν τή χώρα ούτε τήν πολιτική της. Δέν πείθουν ότι ή κυβέρνηση πείστηκε ότι έγινε δεκτή στήν ΕΟΚ και στους θεσμούς της. Δείχνουν αντίθετα πώς αντιλαμβάνονται τί θά πεί πολιτική άρχών, «έθνική ανεξαρτησία» και κρατική ύπόσταση οι κήρυκες τους από τή μεριά τής αντιπολίτευσης, τής όργανωμένης και έπίσημης, όσο και τής άλλης, αυτής πού προωθεί ακόμη πιο ανεξέλεγκτα ό δημοκρατικός, λέει, τύπος. Και τέλος, δέν έξυπηρετούν, ούτε τήν έλληνοαραβική πολιτική φιλίας και συνεργασίας ούτε τίς θεμιτές επιδιώξεις τής άραβικής πολιτικής, όπου μπορεί κανείς νά τήν διακρίνει, γιά ισότιμη και σφαιρική συνεργασία πού δέ θά στηρίζεται μόνο στό, συγκυριακό, ρόλο τών Άράβων ως προμηθευτών πετρελαίου, αλλά στήν άναγνώρισή τους ως αναγκαίων και επιθυμητών συνεταιρών τής Εύρώπης στίς μακροχρόνιες προοπτικές τής ανάπτυξης και τής διεθνούς πολιτικής. Αυτές οι προοπτικές δέν κατακτώνται χωρίς ρεαλισμό, σεβασμό τής δυνατότητας του καθενός νά όρίζει τίς λεπτομέρεις τής πολιτικής του, χωρίς βέβαια νά θέτει σέ κίνδυνο τίς γενικές άρχές τής συνεργασίας. Δέν κατακτώνται όταν άφήνεται νά έννοηθεί ότι κύριος και μόνος λόγος συνεργασίας μας μέ τούς Άραβες είναι τό πετρέλαιο από τή μεριά μας και τό επίπεδο διπλωματικής εκπροσώπησης του Ίσραήλ (πού έχει Πρεσβεία βέβαια στήν Αίγυπτο, μέ τήν όποία οι περισσότερες άραβικές χώρες βελτιώνουν τίς σχέσεις του) ή ή συνέργεια τής ελληνικής κυβέρνησης στήν πάταξη τών άταξιών τών πιλότων ή άλλων πολιτών τής λυδικής Τζαμαχαρίας από τή μεριά τών Άράβων. Δέν κατακτώνται μέ τό τσαλαπάτημα τής άξιοπρέπειας (τής λίγης πού τής έμενε, στή συγκεκριμένη περίπτωση) τής ελληνικής κυβέρνησης, τής όποίας ελληνικής κυβέρνησης. Τί λέει επ' αυτού π.χ. ή τόσο ευαίσθηση σ' αυτά τά πράγματα Άλγερία (πού δέν άκούστηκε καθόλου αυτό τόν καιρό);

Όσο γιά τούς έν Έλλάδι όδυρομένους γιά τήν καταστροφή από τήν όποία μόλις τή γλιτώσαμε (!) ή άνευθυνότητα τής μή συμμετοχής στήν κυβέρνηση δέν τούς απαλλάσσει από τό βάρος τής άρχείας αυτής, έστω και σύντομης, περιπέ-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τειας. Η εξωτερική πολιτική μιας χώρας δεν διαμορφώνεται μόνο στο υπουργείο Ξεωτερικών. Η κατάλληλη προπαρασκευή του γενικού κλίματος, στην κοινή γνώμη και τους διάφορους φορείς της (όπως λένε) είναι εξίσου σημαντική μακροπρόθεσμα. Και εκεί ασκούν εξουσία, με τα δικαιώματα που απολαμβάνουν και τις υποχρεώσεις τους, έστω και αν τις απεύχονται. Άς ελπίσουμε ότι με τη νέα επιρροή που απέκτησαν υποστηρίζοντας την επιπόλαιη πολιτική όρισμένων ξένων φίλων τους θα πιέσουν τώρα για να μη ξανακληθεί σε ισλαμική συνδιάσκεψη το τουρκοκυπριακό όμοσπονδο κράτος, για να μην εγκατασταθεί η αεροπορική γραμμή που αποφασίστηκε να το συνδέσει με τη Σαουδική Αραβία... Έκτός κι αν αυτά είναι λιγότερο σημαντικά από τις τσάρκες ενός πιλότου ή το βαθμό στην Ιεραρχία του εδώ ισραηλινού διπλωμάτη. Είναι βέβαια αλήθεια ότι η Τουρκία έδωσε πρώτη διπλωματικό καθεστώς στην αντιπροσωπεία της ΟΑΠ (όπως κι ότι έχει ισραηλινό πρεσβευτή). Αυτό ίσως συγχωρεί τα πάντα. Άλλά για ποιόν;

Άς ευχηθούμε τέλος να μη βρεθούν οι ούλτρα φιλοάραβες φίλοι μας σε θέση ανάλογη με την πρόσφατη περιπέτεια της ελληνικής κυβέρνησης, μπροστά σε τέτοια τελεσίγραφα και σε τέτοιες απειλές. Γιατί, αλίμονό μας, επειδή κάποιος τέλος πάντων πρέπει να αντιδρά και να αγανακτεί με αρχή και κριτήριο την ελληνική κοινωνία και το έθνος (πράγμα που δεν τους πέρασε καν από το μυαλό) θα αναγκαστούμε να είμαστε, θέλουν δέ θέλουν, στο πλευρό τους.

Θ. Μαραγκός

Οί Δήμοι, οί πόροι τους καί οί φόροι.

Στις τελευταίες εκλογές ψάχναμε να βρούμε την «ψυχή μας τό τετράφυλλο δάκρυ» μέσα στα ψευτοδιλήμματα όπου ήθελε να μάς κλείσει ή τά πάντα «πολιτικοποιούσα» και μηδέν περί τά δημοτικά και αυτοδιοικούμενα προωθούσα αντίληψη που κυριαρχούσε στη δημοκρατική αντιπολίτευση. Δεν τή βρήκαμε ακόμη... Και μάλιστα υπάρχει φόβος ότι δεν θα τή βρούμε ούτε και στο προσεχές μέλλον. Όποιος ξενίζεται ως επιχειρήσει ένα πρόχειρο και προσωρινό απολογισμό της δημοτικής πολιτικής των κύριων Δήμων της χώρας.

Κάποια αναλαμπή βέβαια φάνηκε στην «ήμερίδα» του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος για την Αυτόδιοίκηση όπου παρουσιάστηκαν όρισμένα επιτεύγματα δημοτικών αρχών, όσων έδειξαν ικανές να προβάλλουν μιά άλλη αντίληψη για τό ρόλο τους και τή λειτουργία τους (και μάλιστα, αν και δεν είπώθηκε, χωρίς διάκριση του πολιτικού του χρώματος στις εκλογές). Άλλά και εκεί όταν ήλθε ή ώρα της σύνθεσης και της εμβάθυνσης των παραδειγμάτων ακούστηκαν πάλι οί γνωστές τυποποιημένες αντιδράσεις που υπαγορεύει ή μιζέρια της πολιτικής σκέψης γύρω από τά ιδιαίτερα προβλήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης: δήμαρχοι ανύψωσαν σε θεωρητικό δόγμα τήν άρνηση των ευθυνών τους υποστηρίζοντας με στόμφο άλλος ότι δεν θέλει να γίνει «φορομπήχτης» του λαού και άλλος ότι αρνείται να γίνει «χωροφύλακας». Και έννοούσαν στην μέν πρώτη περίπτωση ότι αρνούνται τή δυνατότητα του Δήμου να έχει δικούς τους χρηματοδοτικούς πόρους, αφήνοντας βέβαια έτσι τή φροντίδα στο κράτος τό όποιο ως άγγελος - προμηθεύς θά τους παράσχει από τά έσοδα του προϋπολογισμού (αυτά δεν είναι φορομπηχτικά). Και στην δεύτερη περίπτωση ότι αρνούνται να εφαρμόσουν τους στοιχειώδεις και ακόμη ατελέστα-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

τους νόμους και διατάξεις που προστατεύουν τα πεζοδρόμια, το πράσινο, τις δημοτικές εκτάσεις κ.λ.π. δηλαδή το κοινωνικό κεφάλαιο της τοπικής κοινότητας.

Άς ερμηνεύσουμε τις άρνήσεις τους: δέν θέλουν δηλαδή νά έπωμισοϋν τόν κίνδυνο τών επιλογών που επιβάλλει ή κατοχή και διαχείριση άνεξάρτητων οικονομικών πόρων. Δηλαδή, δέν θέλουν νά άσκήσουν πολιτική και προτιμοϋν τίς εκ τού άσφαλοϋς εύκαιρίες εύτελοϋς άντιπολιτευτικής γενικολογίας. Και έτσι, άρνοϋνται νά δάλουν τά θεμέλια μιās άνεξάρτητης, και μή υποκείμενης στίς καλές θελήσεις τού ύπουργοϋ Έσωτερικών, αυτόδιοίκησης. "Όσο για τά περι «χωροφυλάκων» άρνοϋνται νά εκπροσωπήσουν μέ κύρος και κυρώσεις τό κοινωνικό σύνολο άπέναντι στους όποιους καταχρώνται, καταπατοϋν ή ιδιοποιοϋνται τήν κοινή περιουσία και τίς δυνατότητες που κρύβει μέσα της για μιá καλύτερη ποιότητα ζωής και ανάπτυξη τής συμμετοχής τών πολιτών. Φαίνεται πώς τέτοιοι καταχραστές, καταπατητές και ιδιοτελείς δημότες δέν ύπάρχουν και άν ύπάρχουν φταίνει γι' αυτό τά μονοπώλια ή ΕΟΚ τό ΝΑΤΟ, τό ίδιο συνδικάτο και ή άντιστατική πολιτική τής κυβέρνησης...

Συμπέρασμα: τότε όμως τί στό καλό μάς ξυπνήσατε τόσο έπιμονα νά σās ψηφίσουμε και βγάλατε και πολυσέλιδα λαμπρά δημοτικά προγράμματα; Γιατί δέν αφήσατε νά πάρουν σά χέρια τους τούς Δήμους άλλοι που δέν θά τούς πείραζε νά γίνουν και λίγο «φορομπήχτες» και λίγο «χωροφύλακες» μπάς και όρθοποδήσει κάποτε ό ταλαίπωρος θεσμός τής Τοπικής Αυτόδιοίκησης; Μήν ξεχνάτε ότι ή φύση και ή πολιτική άπεχνθάνονται τό κενό. "Όσο έπιμένετε νά τό διατηρείτε, τόσο μέσα σας όσο και στους θεσμούς που εκπροσωπείτε τόσο θά αναπτύσσονται ύπόκωφα οι άπαιτήσεις και οι κρυφές νοσταλγίες για Σκυλίτιδες, για παραμορφωμένες δηλαδή εικόνες και εκδοχές. μιās αυτόδιοίκησης που ύπάρχει, και έχει άπόψεις και δράση.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Άσχετο ύστερόγραφο: Ζήτω, και ειλικρινά, ό Δήμαρχος τής Άθήνας Δ. Μπέης και τό Δημοτικό Συμβούλιο. Έστω και άργά θυμήθηκαν ότι οι πλατείες και τά πεζοδρόμια τής Άθήνας είναι ιδιοκτησία τών Άθηναίων, και ύπάρχουν (τόσο λίγο έξάλλου) προς όφελός τους. Η έξαιρετικά μετριοπαθής φορολόγηση τών εύγαών ιδρυμάτων που άσελγούν χρόνια τώρα άνω στους δημοτικούς χώρους είναι μόνο ένα πρώτο βήμα: ή συμμετοχή δηλαδή τού Δήμου σά τεράστια οικονομικά τους όφέλι από τή σχεδόν πλήρη κατοχή τών χώρων αυτών. Τό επόμενο βήμα είναι όπωσδήποτε οι ποσοτικοί περιορισμοί: όσο και νά πληρώνουν τά ζαχαροπλαστεία, εστιατόρια κ.λ.π. δέν είναι δυνατό νά καλύπτουν μέ τά τραπέζια τους τούς χώρους τών πεζοδρομίων και τών πλατειών και που τόσο πρόσφοροι θα ήταν για παιχνίδια, βόλτα και χασομέρι, δραστηριότητες δηλαδή ύψιστα κοινωνικές και άπαραίτητες για τήν ψυχική ίσορροπία τών δημοτών. Άς όριστοϋν λοιπόν ποσοστώσεις κατά πλατεία και πεζοδρόμιο. Κι άς εύχηθοϋμε νά συνεχίσει ό Δήμος τό θεάρεστο «φορομπηχτικό» του έργο.

Ύστερόγραφο στό ύστερόγραφο: Άπό τού Στρέφη όμως ό Δήμος δέν έδωξε κανένα ζαχαροπλάστη ή άλλο καταπατητή, αλλά τά παιδιά. Στή θέση τής πολυδύναμης και πολλαπλής χρησιμότητας άλάνας ύψωσε επιθετικές στήν όψητσιμεντοκολώνες, έφτιασε τοιχάκια και λακούβες, άγνωστης για την ώρα σκοπιμότητας και τό «έργο», μάλλον άθλητικό, είναι ήμιτελές. Δέν τούς συγκράτησε ούτε καν ή άνάμνηση έστω και μάς βόλτας σέ κείνα τά μέρη ή τόσο μεγάλη ήταν ή πίεση τών φιλάθλων «μαζών» τής περιοχής;

ΕΔΑ: όλοι οί δρόμοι όδηγοϋν στό ΚΚΕ

του Άγγελου Έλεφάντη

Όσοι άναρωτιοϋνται για τή θέση τής ΕΔΑ στίς έρχόμενες έκλογές έχουν πλέον τήν επίσημη άπάντησή της: Θα ύποστηρίξει με όλες της τίς δυνάμεις τό ΚΚΕ.

Πολλοί (;) έδαίτες άν τούς πείς ότι άποφάσισαν νά συνοδοιπορήσουν με τό ΚΚΕ θά αρχίσουν νά διαρρηγνϋουν τά ιμάτιά τους και, με τά ντοκουμένα στό χέρι, θά σοϋ αποδείξουν παρευθός ότι τό κόμμα τους είναι έντελώς ανεξάρτητο, ότι έχει ταχθεί ύπέρ του δημοκρατικού σοσιαλισμοϋ, του άντιδογματικού μαρξισμού, του πλουραλισμοϋ κ.λπ., κ.λπ. Έπομένως τά περί συνοδοιπορίας και ένεργοϋ ύποστήριξης του ΚΚΕ είναι κακόπιστη και αισχρή λασπολογία. Και όμως δέν είναι έτσι. Σήμερα ή ΕΔΑ, καθώς πάει νά εφαρμόσει στην πράξη τίς φιλοσοφικές της αρχές και τίς πολιτικές της διακηρύξεις, εισέρχεται στον προεκλογικό στίβο σαν καμουφλαρισμένη ΚΕΑ.

«Κόμμα» - γέφυρα ή πολιτική Λέσχη;

Ή ΕΔΑ καλώς ή κακώς κατατασσόταν στίς άνανεωτικές δυνάμεις τής Άριστεράς, εκείνες πού όριστικά και κατηγορηματικά έχουν διαχωρίσει τή θέση τους από τό ΚΚΕ και τίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου. Ή τελευταία όμως άπόφαση τής Διοικούσας Έπιτροπής της παρέχει όρισμένες δυσάρεστες άποσαφηνίσεις, καθώς άλλου άμεσα και άλλου έμμεσα βοηθά τό ΚΚΕ στην πραγματοποίηση των εκλογικών του στόχων. Άίρεται έτσι και μία εκκρεμότητα στό χώρο τής Άριστεράς. Γιατί ή ΕΔΑ από τήν εποχή τής επανίδρυσής της τό Σεπτέμβριο του 1974 αίωρούνταν μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΕ έσωτερικοϋ, παρόλο βέβαια πού όρισμένα στελέχη της θεωροϋσαν ότι ανοίγουν ένα τρίτο δρόμο πού ξεπερνούσε τήν άντιδικία των δύο κομμουνιστικών κομμάτων. Άλλωστε ή μεγάλη μεταδικτατορική προσφορά τής ΕΔΑ ήταν ότι χρησίμευσε σά γέφυρα μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΕ έσωτερικοϋ στίς εκλογές του 1974 δίνοντας τό πρόσχημα για τή συνεργασία στα δύο Κ.Κ. και τήν κατασκευή εκείνου του γελοίου πολιτικού σχήματος τής «Ένωμένης Άριστεράς». Έτσι, ύστερα από έπτά χρόνια δικτατορία, ύστερα από τή διάσπαση του ιστορικοϋ ΚΚΕ και τίς μεγάλες άνακατατάξεις πού μεσολάβησαν, τά δύο ΚΚ μπόρεσαν νά εμφανιστούν μπροστά στό λαό τής Άριστεράς με τά γνωστά ένωτικά ψευτοκαμώματα, όμνϋοντας σέ μιάν

ένότητα πού κανένας δέν ήθελε και κανένας δέν πίστευε.

Άλλά όσο κι άν ήταν γελοίο και ψεύτικο εκείνο τό σχήμα χρησίμευσε πάντως στό νά άποσιωποιηθεί ή διάσπαση, νά μήν περάσει μέσα στον πληθυσμό τής άριστεράς με ευθύ και πολιτικό τρόπο, και ως εκ τούτου τό ΚΚΕ, ως συνεχιστής τής παλαιάς άριστερης παράδοσης, νά καρπωθεί τό μεγάλο μέρος των δυνάμεων τής άριστεράς. Ή ΕΔΑ ήταν ό συναυτουργός μιας μεγάλης πολιτικής κοροϊδίας σέ βάρος του λαού τής άριστεράς, αλλά όχι ό μόνο υπεύθυνος. Τόσο τό ΚΚΕ όσο και τό ΚΚΕ έσωτερικοϋ με κοινή άπόφαση, συνέργησαν σ' εκείνη τήν τερατογονία τής «Ένωμένης Άριστεράς» πού όλοι άμέσως μετά τίς εκλογές κατάγγειλαν ρίχνοντας ό ένας τήν ευθύνη στον άλλον γιατί τάχα τό σχήμα δέν εϋδοκίμησε, λές και τό ήθελαν νά εϋδοκίμησει.

Παλιές ιστορίες βέβαια τώρα όλα αυτά, και ό γεγονός, γεγονός. Έκείνο όμως τό γεγονός έδωσε πολιτική ύπόσταση σ' ένα άλλο άνεκδιήγητο πολιτικό σχήμα: τήν ΕΔΑ, «κόμμα» και συνέχεια τής προδικτατορικής ρωμαλέας Ένιαίας Δημοκρατικής Άριστεράς, με τούς μεγάλους άγώνες και τήν τεράστια προσφορά στην ύπηρεσία του λαϊκού κινήματος. Άλλά ποιά σχέση έχει ή μεταδικτατορική ΕΔΑ με τήν προδικτατορική, εκτός από τήν οικειοποίηση του ευγενικοϋ και ιστορικοϋ όνόματος της; Έδώ ό Κανονισμός τής Βουλής, πού επέτρεπε στον Ήλία Ήλιού νά παρου-

σιάζεται ως άρχηγός κόμματος, έδρασε αποφασιστικά: έφτιαξε ένα κόμμα. Μόνο πού τά κόμματα, και μάλιστα τά άριστερά, δέν φτιάχνονται από τόν Κανονισμό τής Βουλής. Κι όταν επιδιώνουν μέ τέτοια μέσα περπατάνε συνέχεια μέ ξένα δεκανίκια.

Ύπηρχαν ωστόσο και πολλοί (;) στην ΕΔΑ πού πίστευαν ότι συνεχίζει την ένδοξη ιστορία τής προδικτατορικής, και μέλλον πολύ υπάρχει μπροστά της άφου τόσο παρελθόν κουβαλάει πίσω της. Παρόν και μέλλον όμως δέν ήταν παρά μία έκκρεμότητα ως προς την πολιτική τοποθέτηση όρισμένων στελεχών τής άριστεράς πού, για διάφορους λόγους τό καθένα, ενώ έλκονταν από τό ΚΚΕ ή τό ΚΚΕ έσωτ., δέν είχαν άποφασίσει νά ταχθούν μέ τή μία ή την άλλη μεριά. Ή έκκρεμότητα συντηρούσε τό σχήμα, σχήμα χωρίς ιδέες, χωρίς όπαδούς, χωρίς μέλη, χωρίς όργανώσεις, χωρίς δράση, χωρίς πνοή. Άλλωστε κόσμος πολλές παρήλασε από κεί: ήλθε, είδε (ή δέν είδε) και άπήλθε. Και πάντα εκείνος ό Κανονισμός τής Βουλής, και πάντα ή στρατηγικής σημασίας προσωπικότητα του Ήλίου Ήλιου νά συντηρούν και νά ανατροφοδοτούν την έκκρεμότητα, και πάντα ή έπίμονη επιδίωξη του ΚΚΕ και του ΚΚΕ έσωτερικού νά προσεταιριστούν τό σχήμα και τούς άριστερούς πού περιέκλειε (πολλοί άπ' αυτούς άνθρωποι μέ σημαντικό παρελθόν στους άγώνες τής άριστεράς), γιατί έτσι, νόμιζαν, θά διευρυναν την έπιρροή τους και θά ίκανοποιούσαν τό αίτημα για τήν «οικοδόμηση πλατιών» συνεργασιών και φαρδιών μετώπων. Βλέπε για παράδειγμα την ΚΕΑ πού έστησε τό ΚΚΕ ή τόν καλαματιανό τής Συμμαχίας πού φιλοδόξησε τό ΚΚΕ έσωτερικού όπως και πολλές έπιμέρους «συνεργασίες» σε δημοτικές εκλογές ή συνδικαλιστικές παρατάξεις.

Στό μεταξύ ή ΕΔΑ άκάθεκτη και πιστή στην ιστορική της άποστολή δέν σταμάταγε νά συγκαλεί Διοικούσες, νά όργανώνει συνδιασκέψεις, νά εκδίδει άποφάσεις, νά άνακοινώνει θέσεις έπί παντός του έπισητού· κι από κοντά ό τύπος νά δίνει τόση δημοσιότητα σ' αυτόν τό χαρτοπόλεμο πού άν δέν ήξερε κανείς τά πράγματα θά μπορούσε νά θγάλει τό συμπέρασμα ότι ή ΕΔΑ είναι μία από τις πιο σημαντικές πολιτικές δυνάμεις του τόπου μας. Όπως και νά 'χει όμως τό πράγμα, όλος αυτός ό άκτιβισμός σκέπαζε και την έκκρεμότητα πού διατηρούσε στη ζωή τό σχήμα και τό άγεφύρωτο χάσμα στις άντικρουόμενες τάσεις των στελεχών του.

Ή πρώτη μεγάλη ρωγή, ή μάλλον τό πρώτο ξεκαθάρισμα, ήρθε όταν ό Μίκης Θεοδωράκης «ίδρυσε» την ΚΕΑ παίρνοντας μαζί του όρισμένους Έδαίτες πού στελέχωσαν στην Άθήνα και στη Θεσσαλονίκη αυτό τό ύποδύχιο του ΚΚΕ. Άλλά και μετά ταύτα ή φιλοΚΚΕ τάση ήταν ισχυρή μέσα στην ΕΔΑ. Και οι όπαδοί της δέν σταμάτησαν τόν άσκοπο άγώνα τους νά τραθήξουν όλόκληρη την ΕΔΑ στις θέσεις τής ΕΑΜογένειας. Ή ιστορία αυτή πέρασε πολλές φάσεις πού δέν θά είχε νόημα νά τις ύπενθυμίσουμε. Άντίθετα, νόημα έχει νά δούμε πού κατάφερε νά σπρώξει την ΕΔΑ ή φιλοΚΚΕ τάση της γιατί αυτή είναι πού ύπαγύρευσε την άνακοίνωση τής Διοικούσας Έπιτροπής πριν λίγες μέρες. Και παρά τό γεγονός ότι αυτή ή ιστορία είναι άνιαρή, δέν θά μείνει χωρίς συνέπειες έτσι όπως άντιπαρατίθενται στην προεκλογική περίοδο πού περνάμε οι διάφορες δυνάμεις τής Άριστεράς.

Ή σημασία όμως τής θέσης τής ΕΔΑ δέν μπορεί νά

έκτιμηθεί παρά μόνο άν την συσχετίσουμε μέ τή σύγκρουση ΚΚΕ/ΚΚΕ έσωτερικού. Και κυρίως νά μη χάνουμε από τά μάτια μας τούς εκλογικούς στόχους του ΚΚΕ. Είναι βέβαια πολλοί και δέν θά έπεκταθώ στην άπαρίθμησή τους, ύπενθυμίζω μόνο ότι ένας όχι από τούς λιγότερο σημαντικούς εκλογικούς στόχους του, είναι ή κοινοβουλευτική έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτερικού, ή λεηλασία των ψήφων τής Συμμαχίας, ή έξάλειψη από τόν πολιτικό χάρτη τής χώρας αυτής τής παρατάξης πού άδόκιμα ίσως συνηθίσουμε νά ονομάζουμε άνανεωτική άριστερά. Και ό στόχος αυτός είναι κρίσιμος για τό ΚΚΕ όχι τόσο γιατί ή επιβίωση τής άνανεωτικής άριστεράς θά του άφαιρέσει ένα ή δύο βουλευτές και μερικές δεκάδες χιλιάδες ψήφους από τή δύναμή του αλλά κυρίως γιατί, άν επιβιώσει, διατηρείται μία κριτική φωνή. Μία φωνή έστω άδύνατη, πού επιμένει νά δακτυλοδεικτεί τή βαρβαρότητα των κοινωνιών σοβιετικού τύπου, πού θυμίζει τό Άφαγιστάν, την Τσεχοσλαβακία την, Πολωνία, και, κυρίως, αφήνει άνοιχτή τή δυνατότητα για μία άλλη σοσιαλιστική άριστερά στον τόπο μας. Και παρόλο πού τό ΚΚΕ έσωτερικού διαχειρίστηκε τις ιδέες και την εκπροσώπηση τής κομμουνιστικής άνανέωσης μέ τρόπο πού έδωσε στο ΚΚΕ τή δυνατότητα νά μονοπωλεί και νά άποπροσανατολίζει τό εργατικό κίνημα στον τόπο μας, ή εκδοχή αυτή για την ώρα ύπάρχει άκόμη. Ύπάρχουν και άνθρωποι και ιδέες και προσπάθειες και έστίες άντίστασης και αιχμές. Σε δύο βουλευτικές εκλογές, σε ένα δημοψήφισμα, σε δύο δημοτικές εκλογές, σε εκατοντάδες εργατικές άπεργίες, σε άπειρες μικρές και μεγάλες κινητοποιήσεις επαγγελματικών κλάδων, στο ναυπηγοσκημακό κίνημα, στη διανοήση, στην έπιστήμη, την παιδεία και την εκπαίδευση, την τέχνη, οι άνανεωτικές δυνάμεις τής Άριστεράς είχαν καιρία παρουσία. Και σε πολλές περιπτώσεις ή δράση τους ήταν ή μόνη ζωογόνα πνοή μέσα στη γενική συμβατικότητα και την άπολιτική συνθηματολογία.

Άν όμως στις επερχόμενες εκλογές ή παρατάξη τής άνανεωτικής Άριστεράς δέν καταφέρει νά εκπροσωπηθεί κοινοβουλευτικά; Άν εκείνο τό 2,7% τής Συμμαχίας λεηλατηθεί, διασκορπιστεί, διαρρευτεί; Τό ΚΚΕ τότε θά μπορεί νά καταγράψει μέ άνακούφιση μία σημαντική νίκη: την πολιτική έξαφάνιση μιάς κριτικής φωνής, ενός μόνιμου κινδύνου. Όποιος, λοιπόν, συντελεί σε ένα τέτοιο άποτέλεσμα τό βοηθά. Και ό σκοπός άγιάζει τά μέσα.

Τό «ξεκαθάρισμα»

Έτσι ή ΕΑΜογενής φιλοΚΚΕ τάση τής ΕΔΑ βρίσκει την κατάλληλη εύκαιρία νά προσφέρει στους ιδεολογικούς της πάτρωνες την καλύτερη δυνατή ύπηρεσία και στην καταλληλότερη στιγμή: νά προσανατολίσει την ΕΔΑ σε μία προοπτική ενάντια στο ΚΚΕ έσωτερικού πού αυτή τή στιγμή άποτελεί τή μόνη όργανωμένη πολιτική μορφή τής άνανέωσης. Βέβαια μερικές εκατοντάδες άριστεροί πού θά ακολουθούσαν τή σημερινή γραμμή τής ΕΔΑ δέν αποτελούν κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα στο γενικό σύχτησμο δυνάμεων άκόμη και σ' αυτό τό μικρόκοσμο τής άνανεωτικής άριστεράς: Όστόσο, όπως θά δούμε παρακάτω, ή στάση τής ΕΔΑ άποτελεί όχι άμελητέο κίνδυνο για τις δυνάμεις τής άνανέωσης. Και τό πράγμα γίνεται άκόμη πιο επικίνδυνο γιατί ενώ τό

πολιτικό νόημα της απόφασης της ΕΔΑ είναι σαφές ωστόσο δεν είναι διάφανο. Ένώ η κάθοδος της στις εκλογές συνεπάγεται πολιτική υποστήριξη του ΚΚΕ, ενώ συνεπικουρεί, με τόν τρόπο της, την παράλληλη κίνηση της ΚΕΑ του Μ. Θεοδωράκη, καλύπτει την πράξη της μ' ένα αδιάφανο πολιτικό λόγο και σιβυλικές διατυπώσεις που θά τις ζήλευαν και οι συντάκτες εκείνων των Όλομελειών που καταφέρνουν να πούνε τά πάντα μη λέγοντας τίποτε. Πραγματικά όποιος έτυχε να διαβάσει στις εφημερίδες (δείτε π.χ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 24.3.81) την ανακοίνωσή της πρέπει να σπάσει τό κεφάλι του για να καταλάβει τί λένε τέλος πάντων αυτοί οι χριστιανοί.

Μέ βάση τις αποσιωπήσεις και τις αποκρύψεις αυτού του κειμένου θά προσπαθήσουμε να πούμε με δικά μας λόγια αυτά που λέει και δεν λέει η Διοικούσα. «Γράφει» λοιπόν η ανακοίνωση της ΕΔΑ:

Α. Η ΕΔΑ λέει ότι θά υποστηρίξει τό ΠΑΣΟΚ αλλά δεν τό υποστηρίζει

«Η ΕΔΑ καλεϊ τόν ελληνικό λαό και ιδιαίτερα όλους τους άριστερους να διώξουν τή Δεξιά από τήν κυβέρνηση ψηφίζοντας στις εκλογικές εκείνες περιφέρειες όπου δεν προσφέρεται αντικειμενικά ή δυνατότητα εκλογής βουλευτών από τά κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς τό κόμμα εκείνο που παρέχει τή δυνατότητα να μη χαρίζονται έδρες στη Δεξιά».

Έδώ θά πρέπει να αλλάξουμε τά άόριστα της διατύπωσης και στη θέση τους να δάλουμε τά συγκεκριμένα ονόματα που αποκρύπτει. «Εκείνο τό κόμμα» είναι βέβαια τό ΠΑΣΟΚ. «Παραδοσιακή άριστερά» είναι τό ΚΚΕ και τό ΚΚΕ έσωτερικού. «Εκείνες οι περιφέρειες όπου... κλπ» είναι περιφέρειες π.χ. σάν τό νομό Καστοριάς, Κοζάνης, Εύρυτανίας κ.λπ., όπου όχι μόνο, όπως σωστά λέει ή απόφαση – τό ΚΚΕ έσωτερικού ή τό ΚΚΕ δεν μπορούν να εκλέξουν βουλευτή αλλά – αυτό ή απόφαση τό αποκρύπτει ενώ όλος ό κόσμος τό ξέρει – ή ΕΔΑ, ή σημερινή ΕΔΑ, δεν έχει απολύτως καμιά δύναμη. Στις περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις ούτε ένα, αριθμό 1, ψηφοφόρο ή όπαδό.

Και τώρα μπορούμε να ξαναγράψουμε τήν απόφαση με σαφή τρόπο:

Στις περιφέρειες εκείνες που ούτε τό ΚΚΕ έσωτερικού ούτε τό ΚΚΕ πρόκειται να εκλέξουν βουλευτή, ή ΕΔΑ καλεϊ τους άνυπαρκτους όπαδούς και ψηφοφόρους της να υποστηρίξουν τό ΠΑΣΟΚ για να πέσει ή δεξιά κ.λπ.

Άπέρανη ή γαλαντομία και ή άπλοχεριά. Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τήν ΕΔΑ για σεκταρισμό. Άλλά ούκ άν λάβοις παρά του μη έχοντος.

Β. Η ΕΔΑ καλεϊ τό λαό να ψηφίσει ΚΚΕ

Τό δεύτερο σημείο της ανακοίνωσης της Διοικούσας

«καλεϊ τά κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς σε συνεργασία σε όλες εκείνες τις περιοχές

που αντικειμενικά υπάρχει ή δυνατότητα εκλογής βουλευτή».

Και εδώ θά χρειαστεί να πούμε με δικά μας λόγια τήν απόφαση αντικαθιστώντας τά άδεια λόγια της Διοικούσας με τά συγκεκριμένα δεδομένα του προβλήματος. Κατ' αρχήν ξεχνάει τήν ανάγκη ένιαίας καθόδου όλης της αντιπολίτευσης για να πέσει ή δεξιά, θέση που υπάγρευσε τήν πρώτη παράγραφο της ανακοίνωσης. Άς είναι· δεν είναι υποχρεωτικό οι άνθρωποι να έχουν γερό μνημονικό. Άρκει να έχουν κρίση. Και πράγματι με δύο άράδες σιβυλικές κατορθώνει τά άκατόρθωτα. Δηλαδή:

α) Στις περιοχές όπου υπάρχει μιá σημαντική συγκέντρωση άριστερών ψηφοφόρων, π.χ. Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Θεσσαλία, Μυτιλήνη, Καβάλα – άν δεν κάνω λάθος σε δώδεκα συνολικά εκλογικές περιφέρειες – και επομένως δυνατότητα εκλογής άριστερού βουλευτή καλεϊ (;) τό ΚΚΕ και τό ΚΚΕ έσωτερικού να συνεργαστούν. Έπειδή όμως, όπως όλος ό κόσμος ξέρει, αυτή ή συνεργασία αποκλείεται κατηγορηματικά, και αποκλείεται επειδή, παρά τις ένωτικές εκκλήσεις της ΕΔΑ, τό ΚΚΕ με τις σαφέστατα διακηρυγμένες θέσεις και τήν απαρέγκλιτη εδώ και χρόνια πρακτική του αποκλείεται να θελήσει να συνεργαστεί με τό ΚΚΕ έσωτερικού. Κι ακόμη γιατί τό ΚΚΕ έσωτερικού, επίσης, έχει ξεκαθαρίσει τή θέση του: Θά παρουσιαστεί στις εκλογές μόνο του, άρα αποκλείει κι αυτό από τή μεριά του τή συνεργασία με τό ΚΚΕ. Έπομένως, «σ' αυτές τις περιοχές» που προαναφέραμε ή ΕΔΑ ούτε καλεϊ τους άριστερους να ψηφίσουν ΠΑΣΟΚ, ούτε μόνη της κατεβαίνει, ούτε τάσσεται υπέρ του ΚΚΕ έσωτερικού, ούτε τάσσεται κατά του ΚΚΕ, αλλά τάσσεται υπέρ της εκλογής βουλευτή από τά κόμματα της «παραδοσιακής αριστεράς». Και άφού – με εξαίρεση τήν Α' Αθηνών και Β' Αθηνών – μόνο τό ΚΚΕ έχει πιθανότητες εκλογής βουλευτή σ' αυτές τις περιοχές, ή Διοικούσα, άν ήθελε να χρησιμοποιήσει απλά ελληνικά, θά έλεγε: «Ψηφίστε εκείνο τό κόμμα της παραδοσιακής αριστεράς που μπορεί να εκλέξει βουλευτή: Ψηφίστε ΚΚΕ». Έδώ ή ΕΔΑ συμπεριφέρεται, έμμέσως πλήν σαφώς, ως ψηφοκράχτης φιλοΚΚΕ, χωρίς καν να έχει τήν εθθύτητα των ΕΑ-Μογενών του Θεοδωράκη που όμολογούν άνοιχτά και καθαρά τό στόχο τους.

Η ίδια παράγραφος έμπεριέχει και τήν εξαίρεση της από τό γενικό υπέρ του ΚΚΕ κανόνα: στήν Β' Αθηνών, περιοχή στήν οποία κάθε άλλο παρά μπορεί να αποκλειστεί προκαταβολικά ή δυνατότητα του ΚΚΕ έσωτερικού να εκλέξει βουλευτή, με βάση τό άτράνταχτο κριτήριο «δυνατότητα εκλογής βουλευτή από τά παραδοσιακά άριστερά κόμματα», οι μάξες της ΕΔΑ μπορούν να ψηφίσουν κατά τό δοκούν: ΚΚΕ ή ΚΚΕ έσωτερικού. Στήν Β' Αθηνών, προφανώς λόγω του περίπλοκου της διεξαγωγής της πάλης των τάξεων, μπορούμε να είμαστε με τους Σοβιετικούς που προσατεύουν τό Άφγανιστάν ή να τους κταγγέλλουμε σάν επιδρομείς· να θεωρούμε τήν πολωνική Άλληλεγγύη γνήσια έκφραση της εργατικής τάξης της Πολωνίας ή ξενοκίνητη αντισοσιαλιστική ραδιουργία· μπορούμε ακόμη να θεωρούμε τό ΚΚΕ κόμμα πολιτικής και κοινωνικής αντίδρασης ή και γνήσιο έκφραστή του γνήσιου σοσιαλισμού στόν τόπο μας. Για τή Διοικούσα δίκιο έχει όποιος από τους δύο μπορεί να εκλέξει βουλευτή. Και επειδή μάλλον

καί οι δύο θα εκλέξουν τό δικό τους, δικίο έχουν και οι δύο.

Πρόκειται για σχιζοφρένεια; Όχι βέβαια. Τέτοια κατώματα οι παλαιοί τά όνόμαζαν όπορτουρισμό. Καί είχαν δικίο.

Α' Αθηνών: Η ΕΔΑ για νά δοηθήσει τό ΚΚΕ ψηφίζει τόν έαυτό της

Η ίδια ανακοίνωση μās πληροφορεί ότι στην Α' Αθηνών ή ΕΔΑ θά κατεβάσει δικό της ψηφοδέλτιο για νά «προβάλει μιά νέα πολιτική στό χώρο της Άριστεράς». Καί τό ΒΗΜΑ, έρμηνεύοντας τό σχετικό χωρίο της απόφασης, παρατηρούσε: «αναμένεται ότι επικεφαλής του συνδυασμού της ΕΔΑ στην Α' εκλογική περιφέρεια Αθηνών θά είναι ό κ. Μανώλης Γλέζος, γραμματέας της Διοικούσας Έπιτροπής». Αυτό τό τελευταίο βέβαια δέν τό γράφει ή απόφαση. Μπορούμε όμως νά έμπιστευτούμε και τίς εκτιμήσεις και τίς, ένδεχομένως, έγκυρες πληροφορίες του ΒΗΜΑΤΟΣ. Δέν νομίζουμε άλλωστε ότι θά ύπάρξει σχετική διάψευση.

Μπορούμε επίσης νά κάνουμε μερικές σκέψεις για τό στόχο της «νέας πολιτικής» στό χώρο της Άριστεράς πού προτείνει ή Διοικούσα.

Είναι προφανές. Μέ βάση τό κριτήριο της Διοικούσας «εκλογή βουλευτή από τά κόμματα της παραδοσιακής άριστεράς», στην Α' Αθηνών οι «παραδοσιακοί άριστεροί» κατ' άρχήν μπορούν νά ψηφίσουν ή τό ΚΚΕ ή τό ΚΚΕ έσωτερικού. Άλλά επειδή έδώ τό ΚΚΕ έρχεται γκανιάν οι «παραδοσιακοί άριστεροί» πρέπει νά ψηφίσουν ΚΚΕ. Στην πραγματικότητα όμως άποδέκτης της ύποψηφιότητας του Μαν. Γλέζου - άν έπαληθευτούν οι προβλέψεις του ΒΗΜΑΤΟΣ - δέν είναι οι «παραδοσιακοί άριστεροί», αλλά κάποιοι μή παραδοσιακοί, κάποιοι νέοι άριστεροί. Αυτό όλος ό κόσμος τό ξέρει αλλά ή Διοικούσα δέν τό λέει. Πρόκειται για τούς «ψήφους της διαμαρτυρίας και της άμφισβήτησης». Δηλαδή οι ψήφοι της Β' Πανελλαδικής, των 400 άποχωρησάντων από τό ΚΚΕ, των άποχωρησάντων από τό ΕΚΚΕ, οι ψήφοι πολλών Μαξιστών Λενινιστών, οι νέοι αυτόνομοι στά πανεπιστήμια, νέοι άνεξάρτητοι άριστεροί, ζηλωτές του συντρόφου Πανέλα της Ίταλίας, «άναρχικοί» των Έξαρχείων, τά νέα κοινωνικά κινήματα (γυναίκες άντικομφορμιστριες, όμοφυλόφιλοι, οικολόγοι). Καί προφανώς μιά και δέν έχουμε καμιά νέα έπεξεργασία ή ιδέα εκ μέρους της ΕΔΑ (άντίθετα μάλιστα, άν πάρει κανείς ύπόψη τίς απόψεις των άποδεκτών της πρότασης, αυτές κάθε άλλο παρά μπορούν νά συμβιβαστούν είτε με τίς άγορεύσεις του Ήλιου στη Βουλή ή με διάφορες αποφάσεις της Διοικούσας για τό «θήμα της δημοκρατίας») «νέα πολιτική» σημαίνει ν' αποκτήσουν φωνή αυτοί, πού, ως «περιθωριακοί», δέν έχουν. Όλοι όσοι έχουν άπορρήσει τό ΚΚΕ, τό ΠΑΣΟΚ, τό Έσωτερικό, πού δέν τούς νοιάζει τό εκλογικό παιχνίδι και τό κοινοβουλευτικό παζάρεμα μπορούν νά συσπειρωθούν γύρω από μιά άδιάδλητη και έγκυρη πολιτική προσωπικότητα και νά δείξουν έτσι ότι ύπάρχει και ή άλλη πλευρά των πραγμάτων πού δέν φθείρεται στους διαδρόμους του

Κοινοβουλίου. Καί είναι σίγουρο - έδώ δέν επικαλούμαι ιδιωτικές πληροφορίες αλλά μιά αίσθηση χώρου πού ό καθένας μπορεί νά έχει - ότι αυτό τό τμήμα της άπόφασης της Διοικούσας άντιστοιχεί σε μιάν όρισμένη νοοτροπία πού επικρατεί στίς όμάδες πού προανέφερα. Η Διοικούσα λοιπόν μπορεί άνετα νά ψηφοθηρίσει. Καί ίσως νά πετύχει όχι εύκαταφρόνητα άποτελέσματα έτσι καθώς τό «μή θίγεται τά κακώς κείμενα» έχει γίνει ύψιστη άριστερή άρετή. Άλλωστε τά πολιτικά πάθη είναι τόσο έντονα και οι τραυματισμοί τόσο νωποί πού δύσκολα θά μπορούσε νά φανταστεί κανείς ότι θά επικρατήσουν πιά νηφάλιες και λιγότερο έγκεφαλικές τοποθετήσεις.

Άναρωτιέται βέβαια κανείς γιατί ή Διοικούσα καλεί π.χ. τόν εκ Βόλου «αυτόνομο» φοιτητή νά ψηφίσει στό νομό Μαγνησίας τόν Καλούδη του ΚΚΕ, τόν εκ Χαλανδρίου νά προτιμήσει κατά τήν όρεξη της στιγμής τόν Λ. Κύρκο ή τόν Φαράκο ένώ ό εκ Νέας Σμύρνης επίσης «αυτόνομος» καλείται νά στηρίξει τή «νέα πολιτική». Τέτοιου είδους έρωτήματα δέ μοιάζει ν' άπασχολούν τή Διοικούσα. Όπως δέν μοιάζει νά τήν άπασχολεί τό ότι ή αυτόνομη κάθοδος της ΕΔΑ στην Α' Αθηνών καθιστά σφόδρα πιθανό ή άνανεωτική άριστερά νά μήν εκπροσωπηθεί στό Κοινοβούλιο. Θά 'λεγα μάλιστα ότι ακριβώς αυτό επιδιώκει νά μήν ύπάρξει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της άνανεωτικής άριστεράς. Ό,τι μπορούν κάνουν οι άνθρωποι. Τό ΚΚΕ πραγματικά δέν μπορεί νά τούς ζητήσει περισσότερα.

Όλα αυτά βέβαια δέν είναι ούτε παράξενα, ούτε άφύσικα, ούτε άθέμιτα, γιατί και ή σύνθεση της ΕΔΑ τό επιτρέπει και δέν προσκρούουν σε καμιά πολιτική δεοντολογία. Καί είναι τελείως διαφορετικό τό ζήτημα ότι, με τόν τρόπο τους, αυτά τά πράγματα είναι επικίνδυνα για τήν ύπόθεση του σοσιαλισμού στον τόπο μας. Ύπάρχει όμως κάτι πού έξακολουθεί νά είναι και άνεξηγήτο και άφύσικο. Τό καλώς ένημερωμένο ΒΗΜΑ μās πληροφορεί ότι ό Ήλιος Ήλιου δέν συμφωνεί μ' αυτή τήν άπόφαση της Διοικούσας αλλά ότι θά συμμορφωθεί με τή γνώμη της πλειοψηφίας. Καί στό σημείο αυτό ανακύπτουν όρισμένα έρωτήματα: Τώρα πού ό Ήλιος Ήλιου άποχώρησε από τήν ενεργό πολιτική ζωή δέν αισθάνεται τήν άνάγκη νά συμπαραταχθεί με εκείνες τίς χιλιάδες άριστερούς Αθηναίους πολίτες πού σε δύο συνεχείς βουλευτικές εκλογές τόν έστειλαν στό έλληνικό Κοινοβούλιο νά τούς εκπροσωπήσει; Η πλειοψηφία του πολιτικού κλάμπ στο όποιο προεδρεύει έχει μεγαλύτερη πολιτική και ήθική σημασία από τή γνώμη των άριστερών κομμουνιστών πού τόν ψήφισαν; Δέν ξέρει ότι αυτοί έχουν ξεκαθαρίσει τούς λογαριασμούς τους με τό ΚΚΕ; Δέν ξέρει ότι άν παρουσιαζόταν μπροστά τους προτείνοντάς τους τήν άπόφαση της Διοικούσας δέν θά ήταν βουλευτής τους και δέν θά τούς εκπροσωπούσε; Δέν ξέρει ότι ή κατηγορική έντολή, τό γράφει ή δέν τό γράφει τό Ισχύον Σύνταγμα, είναι για πάντα γραμμένη στη σημαία του σοσιαλισμού, τή σημαία πού επί τόσα χρόνια προάσπισε όσο λίγοι στον τόπο μας;

ΠΟΛΩΝΙΑ: Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΕΛΛΟΧΕΥΕΙ

Ἡ ἀνθρωπότητα ἔζησε ἐναγώνια τὴν τελευταία σύγκρουση Ἀλληλεγγύης καὶ πολωνικῆς κυβέρνησης. Τὸ νευραλγικὸ σημεῖο ὅμως τῆς σύγκρουσης δὲν ἦταν ἂν ἡ κυβέρνηση θὰ ἔκανε ἀποδεκτὰ τὰ αἰτήματα τῆς Ἀλληλεγγύης ἢ τὸ νέο ἐργατικὸ συνδικάτο θὰ προχωροῦσε, ὅπως εἶχε ἀναγγεῖλει, στὴ γενικὴ ἀπεργία. Γιατὶ στὴν Πολωνία τὸ παιχνίδι παίζεται πάντα μὲ τρεῖς. Κι ὁ τρίτος παίχτης, ἡ ΕΣΣΔ, οὔτε ἀστειεύεται οὔτε εἶναι διατεθειμένη νὰ χάσει: μονὰ χάνεις – ζυγά κερδίζω. Ἔτσι καὶ σ' αὐτὴ τὴν τελευταία ἀντιπαράθεση τὸ ἐνδεχόμενο στρατιωτικῆς εἰσβολῆς, πού προοιωνίζαν τὰ προηγούμενα τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν, τὰ ἐπίφοβα στρατιωτικὰ γυμνάσια τῶν σοβιετικῶν στὸ ἔδαφος τῆς Πολωνίας καὶ οἱ ἀνοιχτές ἀπειλές τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας, δὲν ἦταν ἀπλό ἐνδεχόμενο, ἀλλὰ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ δράματος.

Μιά ἐξουσία ἀφερέγγυα

Τόσο ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἐνοποιημένου Ἐργατικοῦ Κόμματος ὅσο καὶ ἡ Ἀλληλεγγύη ἔδειξαν ὅτι δὲν ἀναλαμβάνουν τὸ κίνδυνο μίας ἀνοιχτῆς καὶ μέχρις ἐσχάτων σύγκρουσης γιατί κάτι τέτοιο θὰ καθιστοῦσε ἀμετάκλητη τὴ σοβιετικὴ ἐπέμβαση. Ὁ τρίτος παίχτης, ἂν καὶ φαινομενικὰ ἀθέατος, εἶναι ἰδιαίτερα δραστήσιος. Ἔτσι ἡ Κ.Ε. τοῦ Κόμματος καὶ ἡ Ἀλληλεγγύη κατέληξαν σ' ἕνα νέο συμβιβασμὸ πού ἐνῶ προσωρινὰ ἀποτρέπει τὴν ἐπέμβαση, ὡστόσο, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἐπικαιροποίηση τῶν συμφωνιῶν τοῦ Γκντάνσκ τοῦ περασμένου φθινοπώρου, τὴν καθιστᾷ πάντα ἐνδεχόμενη, ἢ καὶ ἀναγκαία γιὰ τοὺς σοβιετικούς.

Ἐπτά μῆνες μετὰ τὶς κοσμογονικὲς γιὰ τὴν Πολωνία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη συμφωνίες τοῦ Γκντάνσκ καθόλου δὲν ἦταν βέβαιο ὅτι τὰ 21 σημεῖα ἐκείνων τῶν συμφωνιῶν ἴσχυαν καὶ πόσο. Σέ ἕνα κλίμα γενικῆς ἐσωτερικῆς ἀναστάτωσης, ἐρπουσας πολιτικῆς κρίσης στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Κόμματος, ὀξύτατης οἰκονομικῆς κρίσης, καὶ πλήρους ἀφερεγγυότητος τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἡ ὑλοποίηση τῶν συμφωνιῶν κερκινωβατοῦσε, καὶ στὴν πράξη ἐλάχιστα πράγματα εἶχαν ἐφαρμοστεῖ. Κι ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ Μπύντγκοσζ στὰ μέσα τοῦ Μάρτη (ἀγρία κακοποίηση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀλληλεγγύης ἀπὸ τὴν ἀστυνομία) ἔδειξαν ὅτι ἡ ἐξουσία, χωρὶς προσχήματα, εἶχε σκοπὸ νὰ καταστρέψει τὴν ἰσχύ τῆς Ἀλληλεγγύης καὶ νὰ δείξει ὅτι μπορεῖ νὰ ἐπιβάλει τὴν θέλησή της. Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ δὲν ἦταν παρὰ μιά ἐπίδειξη δύναμης ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας, ἢ καλύτερα ἐκ μέρους τοῦ ἀστυνομικοῦ μηχανισμοῦ της. Γιατὶ, ἐπιπλέον, στὶς ἡγετικές σφαῖρες τοῦ κόμματος καὶ τοῦ κράτους ἡ δύναμη τῶν σκληρῶν καὶ φιλοσοβιετικῶν τύπου Στέφαν Ὀλζόσκι καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ στρατηγοῦ Μοκζάρ παραμένει ἀκλόνητη. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πραγματικοὶ πάτρωνες τῆς ἀποφασιστικῆς στελέχωσης τοῦ κόμματος καὶ τοῦ κράτους πού προέκυψε μετὰ τὰ γεγονότα 1968. Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Κ. Καρόλ (*Novel Observateur*, 16-22 Μάρτη) τὴν ἐποχὴ αὐτὴ «ἡ ἀστυνομικὴ του πτέρυγα κατὰ φερε νὰ ἐπιβάλει στὸ σύνολο τοῦ κόμματος μιά γραμμὴ καταπιεστικὴ, ἀντιδιανοοῦμενη καὶ ἀντισημιτικὴ». Ἀλλὰ, συνεχίζει, «ὅταν ἕνα κομμουνιστικὸ κόμμα σπρώχνεται σὲ μιά ρατσιστικὴ γραμμὴ τότε παθαίνει τέτοιους μετασχηματισμοὺς ἠθικούς καὶ πολιτικούς, πού τὸ ἐγκαταλείπουν τὰ καλύτερα στοιχεῖα του, ἀφήνοντας θέση στὶς μετριότητες, τοὺς ἀριθίστους καὶ τοὺς ἀδιάλλακτους». Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ παλαιοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Πολωνίας Ἄνταμ Ραπάσκι. Ὅταν τοῦ ὑπέβαλαν ἕνα κατάλογο Ἑβραίων πού θὰ ἔπρεπε νὰ διώξει ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ ὑπουργείου πρόσθεσε ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα του καὶ παραιτήθηκε.

Ἡ τακτικὴ τῆς φθορᾶς

Ἡ τακτικὴ τῆς ἐξουσίας, (μίας ἐξουσίας ἐπανδρωμένης σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ φιλοσοβιετικὰ καὶ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα πού προέκυψαν μετὰ τὶς ἐκκαθαρίσεις τοῦ 1968), ὅλο τὸ τελευταῖο ἔξάμηνο ἦταν νὰ ἐξασθενήσει τὴν Ἀλληλεγγύη, νὰ τὴν διασπάσει, νὰ κρατήσῃ στὰ χαρτιά τὶς συμφωνίες τοῦ Γκντάνσκ ὥστε νὰ καλλιεργηθεῖ κλίμα ἀπογοήτευσης, ἀποστράτευση, κούραση καὶ φόβος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ Ἀλληλεγγύη, ἰδίως μετὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ Μπύντγκοσζ, ἤθελε νὰ δείξει ὅτι γι' αὐτὴν τὰ 21 σημεῖα τῶν συμφωνιῶν καὶ ἰσχύουν καὶ πρέπει νὰ ἐφαρμοστοῦν.

Κάτω ἀπὸ τὴν πανεθνικὴ πίεση τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ φόβο τοῦ ματοκυλισματος ἡ κυβέρνηση ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπογραφή της. Ἡ ὑπογραφή ὅμως μίας συμφωνίας δὲν σημαίνει ἀλλαγὴ κατάστασης. Οἱ ἴδιες αἰτίες ὡς γνωστὸν προκαλοῦν ἴδιου τύπου ἀποτελέσματα. Ἡ σημερινὴ ἡγεσία ἐπειδὴ εἶναι δέσμια στοὺς σοβιετικούς, ἀνίκανη νὰ κατανοήσει τὸ νόημα τῶν ἀλλαγῶν καὶ τὰ αἰτήματα τῆς λαϊ-

κής εξέγερσης, δέν μπορεί νά δώσει μιά πραγματική καί δημιουργική διέξοδο στήν κρίση. Δέν είναι άλλωστε τυχαία ούτε ή τεράστια μετατόπιση κομματικών μελών από τά επίσημα καί νεκρά εργατικά συνδικάτα πρὸς τήν Ἀλληλεγγύη ούτε ή μαζική συμμετοχή κομμουνιστῶν στήν προειδοποιητική τετράωρη ἀπεργία ούτε, τέλος, τό ρεύμα κριτικῆς πρὸς τήν ἡγεσία πού ἐκδηλώθηκε τίς τελευταῖες μέρες στό ἐσωτερικό τοῦ κόμματος.

Τά «πολωνικά» συνεχίζονται

Γιά ὄλους τούς παραπάνω λόγους ὁ σοβιετικός κίνδυνος ἐλλοχεύει. Καί φαίνεται ὅτι τά γυμνάσια τοῦ Συμφάνου τῆς Βαρσοβίας τούς ἔδωσαν τή δυνατότητα νά προετοιμαστοῦν καλύτερα γιά τήν περίπτωση πού θά κρίνουν ὅτι ή ἐπέμβαση, μέ τή μιά ή τήν ἄλλη μορφή, πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ.

Τά «πολωνικά» λοιπόν συνεχίζονται, δραματικά, ἐπιφοβα, ἐκρηκτικά. Τίποτε δέν ἔχει ξεκαθαριστεῖ, τά πάντα μένει νά γίνουν. Ὑστερα ἀπό τόσα χρόνια «κινήματων εἰρήνης», ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ἀγώνων καί «οἰκοδόμησης» τοῦ «σοσιαλισμοῦ», φτάσαμε στό σημεῖο ὅπου, στήν καρδιά τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» στρατοπέδου, ἕνας ὀλόκληρος λαός κοιτᾶ κάθε πρῶι ἀπό τό παράθυρό του μήπως ἀπ' ἔξω χορεύουν τά σοβιετικά τάνκς.

Ἄλεξ. Γαλάνης
30.3.81

ΓΑΛΛΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ: ΠΑΛΗ ΜΕ ΟΛΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΓΙΑ ΝΑ ΑΠΟΤΡΑΠΕΙ Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΜΙΤΕΡΑΝ

Ὁ φόβος τοῦ «ἐσωτερικοῦ» ἐχθροῦ

Ὁ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ, Γάλλος μαρξιστής φιλόσοφος, ἦταν μέλος τοῦ ΓΚΚ. Πρὸ ἡμερῶν ή Περιφερειακή Ἐπιτροπή τοῦ Παρισιοῦ, στήν ὁποία ὑπάγεται ὁ κομματικός του πυρήνας, τόν διέγραψε ἐπειδή εἶχε δημοσιεύσει στό περιοδικό *Nouvel Observateur* ἕνα κείμενο στό ὁποῖο κατέκρινε τή σημερινή πολιτική τοῦ κόμματός του ὡς ρατσιστική καί λαϊκιστική, δείχνοντας μάλιστα τίς ἱστορικές καί κοινωνικές της ρίζες, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ πολέμου τῆς Ἰνδοκίνας καί τῆς Ἀλγερίας. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τήν ἀνάλυση τοῦ Μπαλιμπάρ, τήν ὁποία ἄλλωστε ὁ ἀναγνώστης μπορεί νά βρεῖ στήν *ΑΥΓΗ* ὅπου δημοσιεύτηκε σέ συνέχειες (19 ὡς 24 Μαρτίου). Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ή διαγραφή του δέν ἀποτελεῖ μιά μεμονωμένη περίπτωση. Προηγουμένως εἶχαν διαγραφεῖ ὁ Ζ. Ἐλλενστάιν καί πρόσφατα ή δημοσιογράφος Κατρίν Κλεμάν γιά ἀντικομματική δράση (καί πάλι «δημοσίευμα στόν ἀστικό τύπο»), ἐνώ ἐξάλλου 80 γνωστοί διανοούμενοι κομμουνιστές κυκλοφόρησαν μιά ἀνοιχτή ἐπιστολή στήν ὁποία καταγγέλλουν τίς ρατσιστικές ἐκδηλώσεις τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματός τους καί ἰδιαίτερα τήν δίωξη Μαροκινῶν γιά δῆθεν λαθρεμπόριο ναρκωτικῶν, τό γκρέμισμα δημοτικῶν οἰκημάτων στό Viry καί Montigny-lès-Cormeille μέ πρωτοβουλία τῶν κομμουνιστῶν δημάρχων πού ἔστειλαν τίς μπουλντόζες καί ἐπέβλεψαν αὐτοπροσώπως τήν κατεδάφιση. Στά οἰκήματα αὐτά στεγάζονταν Ἀφρικανοί μετανάστες ἐργάτες, πού ἔτσι ξεσπώθηκαν· στή θέση τους θά χτιστοῦν νέα κτίρια γιά Γάλλους ἐργάτες. Οἱ ἴδιοι διανοούμενοι καταγγέλλουν ἐπίσης τήν ἐγκατάλειψη τῶν ἀρχῶν τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ καί κυρίως τή φανφαρόνικη προεκλογική ἐκστρατεία τοῦ Μαρσαί, πού βάλλει εὐθέως ἐναντίον τοῦ Μιτεράν βοηθώντας ἔτσι τόν νῦν πρόεδρο Ζισκάρ. Παράλληλα ή διαμαρτυρία καί ή ἀνοιχτή ἀμφισβήτηση παίρνει μεγάλες διαστάσεις καί μέσα στήν CGT, τήν ἐλεγχόμενη ἀπό τό ΓΚΚ μεγάλη εργατική συνμοσπονδία. Ὑπολογίζεται ὅτι πάνω ἀπό 50.000 μέλη της τό τελευταῖο δῆμινο δέν ἀνανέωσαν τίς κάρτες τους, ἐνώ σέ πρόσφατες ἐκλογές γιά τίς ἐργοστασιακές ἐπιτροπές, στίς ὁποῖες παραδοσιακά κέρδιζε μέ μεγάλη ἀνωση, δέχθηκε ἀλλεπάλληλες ἡττες καί ἀπό τήν ἡττα της ἐπωφελήθηκαν ή CFDT (σοσιαλιστές) καί ή FO (μετριοπαθεῖς κεντρώοι καί σοσιαλιστές). Ἐξάλλου ή κυκλοφορία τῆς βδομαδιατικῆς ἐφημερίδας τῆς CGT, τῆς *Vie Ouvrière*, ἔπεσε ἀπό 180.000 πού ἦταν τό 1979 στά 104.000 φύλλα τό 1981. Καί ἐντελῶς πρόσφατα ἐκδηλώθηκε μιά κίνηση συνδικαλιστῶν τῆς CGT πού ἀρνοῦνται νά ὑποστηρίξουν τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Μαρσαί στίς ἐκλογές.

Τά σημάδια είναι λοιπόν άσκημα – και έξ οικείων τά θέλη – γιά τήν προεκλογική έκστρατεία του Μαρσαί. Καί άν τό ΓΚΚ, πράγμα πολύ πιθανό, στόν Α΄ γύρο τών προεδρικών έκλογών πέσει κάτω από 20%, αυτό θά σημαίνει καθαρή ήττα τής γραμμής Μαρσαί: γραμμής πού όδήγησε στή διάσπαση τής Ένότητας τής Άριστεράς, στήν καταγγελία του Κοινού Προγράμματος, στήν έγκατάλειψη τής εύρωκομουνιστικής στρατηγικής, στή διάσπαση τής έργατικής τάξης στή Γαλλία, στόν άνοιχτό φιλοσοβιετισμό (ύποστήριξη τής εισβολής τών Σοβιετικών στό Άφγανιστάν, έπαμφοτερίζουσα σtάση σtά Πολωνικά, σύγκρουση μέ τό Ιταλικό ΚΚ, έκτίμηση τής ήγεσίας γιά τόν «θετικό» κατά βάση άπολογισμό τών κατακτήσεων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» κ.λπ.). Γι αυτό ή ήγεσία του ΓΚΚ προσπαθει νά κατασκευάσει μέ πάσης φύσεως ύλικά τά «έπιχειρήματα» πού θά δικαιολογήσουν σtά μάτια τών όπαδών της τήν ήττα, άν ήττα ύπάρξει. Ξεκαινουργώνοντας, λοιπόν, τίς ένδοξες σταλινικές παραδόσεις έχει κιόλας προσημάνει τούς έχθρους και τούς ύπαίτιους στους όποιους θά άποδοθει ή ήττα: άφενός ό *έξωτερικός έχθρός* πού βυσοδομεί σέ θάρος του «κομμουνιστικού φρουρίου», δηλαδή τό σοσιαλιστικό κόμμα, άφετέρου ό *έσωτερικός έχθρός*, οι συνωμότες: διανοούμενοι, άναρχικοί, άριστεριστές, ύποπτα στοιχεία, τροτσκιστές. Στήν πρώτη περιπτωση έντάσσεται ή ψυχροπολεμικού τύπου πολεμική πού άσκει ό Μαρσαί, μέ όλα τά μέσα και κατά προτίμηση ως τηλεοπτικός άστέρας, έναντίον του Μπεράν και του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Στή δεύτερη ή διαγραφή του Μπαλιμπάρ, τής Κλεμάν και άλλων πού προτοιμάζεται. Αυτοί θά του χρησιμεύσουν ως οι μέ σάρκα και όστά συνωμότες πού έκ τών έσω προσπάθησαν νά βλάψουν τό κόμμα. Άλλωστε ό Φίτερμαν, μέλος τής γραμματείας του ΓΚΚ, στή τελευταία συνεδρίαση τής Κ. Έπιτροπής τό Φεβρουάριο, άναφερόμενος στις διάφορες άμφισθητήσεις και κριτικές έλεγε: «Πρόκειται γιά μιá άπόπειρα χονδροειδή νά άνατραπει τό κόμμα από τά μέσα».

Ή πιθανότητα έππυχίας του Μπεράν και τό ΓΚΚ

Άνεξάρτητα από τό άν τά έπιχειρήματα τής ήγεσίας του ΓΚΚ είναι χονδροειδή και άνυπόστατα ή πολιτική τους σημασία παραμένει σαφής: νά παρεμποδιστεί ή έπιτυχία του Μπεράν, πού άρχίζει νά μοιάζει πιθανή, τώρα μάλιστα πού ή σφοδρή άντιδικία μεταξύ Σιράκ (ύποψήφιος τών γκαλικών) και του Ζισκάρ γνωρίζει ιδιαίτερη έξαρση και προεικονίζει τή μεταφορά τής ντεγκωλικής έκλογικής δύναμης στό σοσιαλιστή ύποψήφιο, στό Β΄ γύρο τών προεδρικών έκλογών. Ή τάση αυτή θά ένισχυθει άν ό Μπεράν στόν Α΄ γύρο τών έκλογών έξασφαλίσει μεγάλη άπόσταση από τό δεξιό αντίπαλό του γιατί έτσι θά φανεί ότι μπορεί νά κερδίσει τίς έκλογές μόνος του χωρίς τήν ύποστήριξη τών κομμουνιστών. Καί τό ΓΚΚ κάνει ό,τι μπορεί ώστε αυτό τό ένδεχόμενο νά άποκλειστεί, ή νά ύποχρωθει τό Σοσιαλιστικό Κόμμα νά δεχθεί τίς θέσεις του ΓΚΚ, πράγμα όμως πού σημαίνει βέβαια άποτυχία τής άριστεράς. Παρά ταύτα οι πρόσφατες σφυγμομετρήσεις τής κοινής γνώμης δείχνουν ότι παρουσιάζεται μιá σαφής ύπεροχή του Μπεράν σέ σχέση μέ τό Ζισκάρ (του δίνουν 51,5%) ένw ταυτόχρονα διαπιστώνεται ότι ένα μέρος τών κομμουνιστών, ήδη από τόν Α΄ γύρο τών έκλογών, θά ψηφίσει τό σοσιαλιστή ύποψήφιο.

Οί έκλογές, τό ΓΚΚ και ή ΕΣΣΔ

Όπως και νά 'χει τό πράγμα, οι γαλλικές έκλογές θά είναι κρίσιμες και γιά τή Γαλλία και γιά τήν πορεία τής άριστεράς στήν Εύρώπη. Μιά δυνατότητα δηλαδή νά «ξεμπλοκαριστεί ή πολιτική», και γιά πρώτη φορά μετά πολλά χρόνια νά πέσει ένα προτύργιο τής δεξιάς στήν Εύρώπη. Οι Γάλλοι κομμουνιστές όμως δέν έξυπηρετούν αυτό τό σκοπό, πιστοί στόν κομματικό τους πατριωτισμό, πού όδηγει σέ μιá τυφλή ύποστήριξη, έμμεση πλέον σαφή, του δεξιού ύποψηφίου. Ίσως γιατί τά συμφέροντα τής ΕΣΣΔ έξυπηρετούνται άρκετά καλά μέ τό Ζισκάρ, έτσι πού μιá άναστάτωση στή Γαλλία, μέ σοσιαλιστή πρόεδρο, νά έγκυμονει κινδύνους και άνακατατάξεις ιδιαίτερα δυσάρεστες γι' αυτήν. Άλλωστε σχετικό δημοσίευμα τής Πράβντα έγκωμιάζε τήν έξωτερική πολιτική του Ζισκάρ και τίς σχέσεις συνεργασίας πού άναπτύχθηκαν επί προεδρίας του μεταξύ ΕΣΣΔ και Γαλλίας.

Ή πολιτική λοιπόν του ΓΚΚ μπορεί νά συνοψιστεί στο έξής άπλό και χοντρικό: πάλι μέ όλα τά μέσα γιά νά άποτραπει ή έκλογή του Μπεράν. Όλα αυτά θυμίζουν τόσο πολύ τήν εποχή του μεσοπολέμου μέ τή γραμμή του «σοσιαφασισμού» πού έφαρμόζανε τότε τά κομμουνιστικά κόμματα, γραμμή μέ τόσο καταστροφικές συνέπειες.

Άλεξ. Γαλάνης.
29.3.81.

τά βιβλία τῆς «γνώσης»

ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ
ΧΡΩΜΟΤΡΑΥΜΑΤΑ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ
ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ καί ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ
ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ
Άνθρωποι-Χρώματα-Ζώα-Μηχανές

Κ. Χ. ΜΥΡΗΣ
ΑΜΗΧΑΝΟΝ ΤΕΧΝΗΜΑ

ΜΑΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ

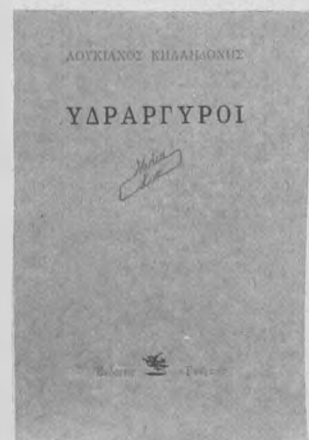
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ
ΨΥΧΟΜΑΧΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ
ΤΑ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΑ ΦΟΙΤΑΡΙΑ

ΑΚΗΣ ΠΑΝΟΥ
Ο ΚΟΣΜΟΣ Ο ΔΙΚΟΣ ΜΟΥ

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ ΚΗΛΑΗΔΟΝΗΣ
ΥΔΡΑΡΓΥΡΟΙ

ΝΑΣΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ
Ο ΕΡΗΜΟΠΟΛΙΣ

ΑΝΤΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
ΤΟ ΘΕΩΡΗΜΑ

ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΤΑ ΚΟΥΡΕΛΙΑ ΤΡΑΓΟΥΔΑΝΕ ΑΚΟΜΑ

έκδόσεις «γνώση»

ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26 - ΙΛΙΣΙΑ. ΤΗΛ. 7794879

Φυσικές 'Επιστήμες καί ιδεολογία*

του 'Αριστεΐδη Μπαλτᾶ

* Διάλεξη πού πραγματοποιήθηκε στις 11.2.81 στο πλαίσιο των «Θεμελίων των επιστημών, μέ οργανωτή τό φυσικό τμήμα Πανεπιστημίου 'Αθηνών.

Εισαγωγή

Ο τίτλος τῆς σημερινῆς ὁμιλίας είναι Φυσικές 'Επιστήμες καί 'Ιδεολογία. Θά ξεκινήσω τά ὅσα θέλω νά πῶ σχολιάζοντας πρώτα αυτό τόν τίτλο. Ἡ σύζευξη μ' ἕνα «καί» καί τῶν δύο ὄρων του – Φυσικές 'Επιστήμες καί 'Ιδεολογία – προϋποθέτει μιά τοποθέτηση καί υποδηλώνει τήν ὑπαρξη ἑνός προβλήματος πού καλούμαστε νά διερευνήσουμε.

Ποιά είναι ἡ τοποθέτηση καί ποιά είναι τό πρὸς διερεύνηση πρόβλημα;

Ἡ ἰδεολογία είναι μιά ἔννοια πού ἀναφέρεται στούς κοινωνικούς σχηματισμούς καί στήν κίνησή τους. Ἐντοπίζει ἕνα διακριτό ἐπίπεδο, μιά βαθμίδα τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ (οἱ ἄλλες είναι ἡ οικονομική καί ἡ πολιτική), τῆ βαθμίδα πού ἀφορᾶ τίς ἰδέες μέ τίς ὁποῖες ἡ κοινωνία ἀντιλαμβάνεται τήν ὑπαρξη καί τήν κίνησή της. (Θά ἐπανέλθουμε ἀναλυτικότερα παρακάτω). Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅταν λέμε «φυσικές ἐπιστήμες» ἔννοοῦμε τήν παραγωγή, τήν ἀνάπτυξη, τήν ἐπαλήθευση, τήν κριτική κάποιων γνώσεων σχετικῶν μέ ὀρισμένους τομείς τῆς πραγματικότητας. Τώρα, γιά νά νομιμοποιούμαστε νά συζεύξουμε μ' ἕνα «καί» αὐτά τά δύο, ἐκ πρώτης ὄψεως τόσο διαφορετικά, πράγματα, προϋποτίθεται ὅτι θεωροῦμε ὅτι αὐτά συνάπτονται, ὅτι ἔχουν μιά σχέση ὁμοιογένειας, κάτι κοινό. Καί αὐτό τό κοινό, ἡ τοποθέτηση πού νομιμοποιεῖ τόν τίτλο τῆς σημερινῆς ὁμιλίας δέν είναι παρά ἡ θέση ὅτι οἱ φυσικές ἐπιστήμες, ἡ ἀσκηση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν συνιστᾶ μιά εἰδικῶν τύπου κοινωνική πρακτική: Ἡ παραγωγή καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν γνώσεων είναι ἐνταγμένη μέσα στήν κοινωνία, κινεῖται στό πλαίσιο τῆς, καί ἐπομένως ὑπακοῦει στούς γενικούς νόμους πού διέπουν τήν κοινωνική κίνηση. Ἐτσι τό θέμα πού ὀρίζει ὁ σημερινός τίτλος – ἡ σχέση ἰδεολογίας καί φυσικῶν ἐπιστημῶν – είναι ἕνα κατ' ἀρχήν νόμιμο θέμα. Ἀφορᾶ τό γενικότερο πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μέ τήν κοινωνία καί τό κοινωνικό γίνεσθαι, τόν τρόπο ἀρθρωσῆς τους μέ τήν κοινωνία μέσα στήν ὁποία αὐτές ὑπάρχουν καί ἐξελίσσονται.

Ὅμως τό πρόβλημα αὐτῆς τῆς σχέσης είναι, στή γενικότητά του, πολύ μεγάλο καί πολύ σύνθετο. Οἱ φυσικές ἐπιστήμες διαπλέκονται σήμερα μέ ὅλα τά ἐπίπεδα τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ: ἀπό τίς οικονομικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάπτυξή τους καί τό ρόλο τῶν ἐφαρμογῶν τους μέσα στίς διαδικασίες τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς μέχρι τήν κρατική πολιτική γιά τήν ἐπιστήμη καί τήν ἔρευνα, τή στάση τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δυνάμεων ἀπέναντί τους, τή στενή ἀλληλεξάρτηση παραγωγῆς – τεχνολογίας – ἐπιστήμης ἡ τοῦς τρόπους μέ τοῦς ὁποῖους οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τή θέση τους, ἀντιλαμβάνονται τίς φυσικές ἐπιστήμες, τό ρόλο, τή σημασία, τίς ἔννοιες ἡ τά ἀποτελέσματά τους.

Επειδή λοιπόν τό πρόβλημα τής σχέσης τών φυσικών επιστημών μέ τήν κοινωνία και τό κοινωνικό γίνεσθαι είναι πολύ μεγάλο και πολύ σύνθετο, σέ μιάν όμιλία σάν αυτή είμαστε υποχρεωμένοι νά θέσουμε κάποιους περιορισμούς. Έτσι θά περιοριστούμε στή σχέση τών φυσικών επιστημών μ' ένα μόνο διακριτό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού – αυτό τής Ιδεολογίας. Όμως και πάλι τό θέμα είναι τεράστιο. Γι αυτό σήμερα δέν θά ασχοληθούμε καθόλου π.χ. μέ τούς τρόπους πού εισπράττονται οι φυσικές επιστήμες από τήν κοινωνία, μέ τίς διαδικασίες πού λειτουργούν ή αναπαράγονται οι αντίληψεις πού τίς άφορούν ή μέ τόν τρόπο πού γίνεται ή έκμετάλλευση ή άκόμα και ή θεοποίηση τής όποιας άποτελεσματικότητας τους γιά νά δομηθεί, μέ διάφορα πολιτικά ένδύματα, ή τεχνοκρατική Ιδεολογία. Σήμερα θά σταθούμε σέ μιά και μόνη διάσταση τής σχέσης Ιδεολογίας και φυσικών επιστημών, μιά διάσταση πού έχει συζητηθεί πολύ λιγότερο από άλλες: Ποιοί είναι οι άρμιοί πού άρθρώνουν τόν επιστημονικό λόγο μέ τόν λόγο πού δέν είναι επιστημονικός, πού δέν είναι θεωρητικά συγκροτημένος (δηλαδή δέν είναι ούτε φιλοσοφικός) άλλ' είναι, κατά κάποιο τρόπο, «άμεσα» κοινωνικός, είναι Ιδεολογικός; Ποιοί είναι οι τρόποι, ποιά είναι τά μέσα, ποιά είναι ή διαδικασία μέ τήν όποία ή κοινωνία και οι αντίθεσεις πού τήν κινούν ένυπάρχει, μέ τή διαμεσολάθηση Ιδεών και αντίληψεων μέσα στά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές επιστήμες; Πώς συμβαίνει αυτό, άν συμβαίνει, όταν αυτά τά έννοιολογικά συστήματα είναι άφηρημένα, ιδιαίτερα άπομακρυσμένα από τήν καθημερινή ζωή; Μπορούμε νά διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις γιά τούς «νόμους κίνησης» μιάς επιστήμης και τούς τρόπους μέ τούς όποιους αυτοί οι «νόμοι κίνησης» άρθρώνονται μέ τούς νόμους κίνησης τής κοινωνίας γενικά;

Οι δύο άπαντήσεις

Τό πρόβλημα αυτό, τό πρόβλημα, δηλαδή, τής σχέσης άνάμεσα στά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές επιστήμες και τίς Ιδέες και αντίληψεις πού συγκροτούν τό Ιδεολογικό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού έχει μέχρι σήμερα θρει, σέ πολύ γενικές γραμμές και πολύ σχηματικά, δύο άπαντήσεις.

Η πρώτη ξεκινάει από μιά συγκεκριμένη αντίληψη γιά τήν Ιδεολογία. Τό Ιδεολογικό επίπεδο είναι τό πεδίο μιάς άπόλυτα καθαρής και άσυμφιλίωτης σύγκρουσης. Άστική Ιδεολογία από τή μιά μεριά, προλεταριακή Ιδεολογία από τήν άλλη. Κάθε σύστημα Ιδεών, κάθε Ιδέα είναι άμεσα ταξικά προσδιορισμένη και, από τήν ίδια της τή φύση, τίθεται άναγκαστικά από τή μιά ή από τήν άλλη μεριά του συνόρου πού όρίζει αυτή ή σύγκρουση. Έτσι και κάθε επιστήμη, κάθε επιστημονική περιοχή, ως σύστημα Ιδεών, παίρνει θέση σ' αυτή τή σύγκρουση, βρίσκεται από τήν μιά ή τήν άλλη μεριά του χάσματος, είναι άστική – δηλαδή αντιδραστική, σκοταδιστική, τελικά ψευδής ή είναι προλεταριακή – δηλαδή προοδευτική, ζωογόνα, δυναμική και τελικά άληθινή. Τό γνωστότερο όνομα πού είναι συνδεδεμένο μέ αυτή τήν αντίληψη είναι αυτό του Lysenko και τό προνομιακό πεδίο όπου αναπτύχθηκε ήταν τής Βιολογίας. Όμως και ή Θεωρία τής Σχετικότητας και ή Κβαντική Μηχανική δέν έμειναν άπρόσβλητες: Κάποια στιγμή κατηγορήθηκαν κι αυτές ως άστικές.

Σύμφωνα μέ αυτή τήν αντίληψη ή σχέση φυσικών επιστημών και Ιδεολογίας είναι μιά άπλή σχέση υποσυνόλου προς σύνολο. Οι φυσικές επιστήμες υπάγονται, έμπεριέχονται μέσα στην Ιδεολογία, ή βασική ταξική διαίρεση πού διαχωρίζει πέρα ως πέρα τήν Ιδεολογία διανέμει και τίς φυσικές επιστήμες από τήν μιά ή τήν άλλη μεριά του άπαραβίαστου συνόρου, τίς χαρακτηρίζει άνεξίτηλα μέ τήν άστική ή τήν προλεταριακή σφραγίδα: τήν «επιστημονικότητα» όρίζει τελικά ένα πολιτικό κριτήριο.

Άς μή βιαστούμε νά καγχάσουμε μέ αυτή τήν αντί-

ληψη. Όσο κι άν άποδείχθηκε ποικιλότροπα βάρβαρη, όσο κι άν και οι άνθρωποι και οι φυσικές επιστήμες τήν πλήρωςαν άκριβά, όσο κι άν σήμερα άκόμη κι αυτοί πού κάποτε τήν συμμερίζονταν επιδιώκουν – είτε άνοιχτά και έντιμα είτε σιωπηρά και ένοχα – νά τήν ξεχάσουν ή νά τήν ξορκίσουν, ή αντίληψη αυτή θέτει ένα πραγματικό πρόβλημα: ότι τά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές επιστήμες είναι, σέ τελευταία άνάλυση, κοινωνική παραγωγή. Και μέ αυτή τους τήν Ιδιότητα, μέσα από πολύπλοκες διαμεσολαθήσεις και πολλούς ένδιάμεσους κρίκους αυτά δέν μπορούν παρά νά όρθώνονται και νά συναρτάνται μέ τήν κοινωνία και τό κοινωνικό γίνεσθαι.

Η δεύτερη άπάντηση στό έρώτημα και ή όποία αναπτύχθηκε μέχρι κάποιο βαθμό και ως έμμεση κριτική στην προηγούμενη αντίληψη, βλέπει τή σχέση άνάμεσα στις φυσικές επιστήμες και τήν Ιδεολογία ως μιά σχέση άμοιβαίου άποκλεισμού και ριζικής αντίθεσης. Η Ιδεολογία είναι τό άρνητικό άν ή Έπιστήμη είναι τό θετικό. Η σχέση Ιδεολογίας-επιστημών είναι στην ουσία ή σχέση του λάθους μέ τό άληθινό, τής ψευδούς συνείδησης μέ τή γνήσια. Η επιστήμη προχωρεί γραμμικά, προοδεύει διαρκώς κατακινώντας τήν πλάνη – τήν Ιδεολογία – και κατακτώντας όλο και περισσότερο τήν Άλήθεια. Οι φυσικές επιστήμες είναι συνάνυμες μέ τό αντικειμενικό, πού άπολυτοποιείται και άνάγεται σέ κάτι, σέ τελευταία άνάλυση, ύπερκοινωνικό και άρα κοινωνικά ούδέτερο. Άν οι φυσικές επιστήμες συνάπτουν κάπου σχέσεις μέ τήν κοινωνία αυτό γίνεται μόνο μέσω τών έφαρμογών τους. Η σχέση φυσικών επιστημών και Ιδεολογίας ουσιαστικά δέν ύπάρχει.

Γιά μιά τρίτη άπάντηση

Δέν θά προσπαθήσω νά άνασκευάσω εδώ λεπτομερειακά αυτές τίς δύο αντίληψεις. Θά προσπαθήσω μόνο νά διατυπώσω μερικές πρώτες σκέψεις γιά μιά τρίτη έκδοχή άπάντησης στό έρώτημα πού θέλει νά θέσει ή σημερινή όμιλία. Πρώτα θά προσπαθήσω νά κάνω λίγο πιό συγκεκριμένα τά όσα έννοώ μέ τόν όρο Ιδεολογία και Ιδεολογικό επίπεδο. Κατόπιν θά περιοριστώ σέ μιάν μόνο επιστήμη, τή Φυσική, και θά άποπειραθώ νά κάνω εκεί μερικά πρώτα βήματα γιά τή διερεύνηση του θέματος. Μέ αυτό τό στόχο, θά άπομονώσω κάποιες ειδικές στιγμές από τήν εξέλιξη της πού προσφέρονται περισσότερο γιά τήν άνάλυση τής σχέσης της μέ τήν Ιδεολογία.

Σχετικά μέ τήν Ιδεολογία

Χρησιμοποιώντας τόν όρο Ιδεολογία έννοώ βασικά αυτό πού ό Λουί Άλτουσέρ όνομάζει *πρακτική Ιδεολογία*. Πρόκειται γιά σχηματισμούς από έννοιες, άναπαραστάσεις, εικόνες, δοξασίες μέ βάση τίς όποιες οι άνθρωποι αντίλαμβάνονται τήν πραγματικότητα και τά αντικείμενά της, τίς σχέσεις τους μέ αυτά τά αντικείμενα και τίς σχέσεις μεταξύ τους. Οι έννοιες και άναπαραστάσεις αυτές λειτουργούν πρακτικά, δηλαδή επενδύονται στην συμπεριφορά, τή διαγωγή ή τή στάση τών ανθρώπων μέσα στην καθημερινή τους ζωή. Άκόμη αυτές οι έννοιες, εικόνες και άναπαραστάσεις άρθρώνονται μέ τίς «θεωρητικές Ιδεολογίες» (π.χ. ένα σύστημα ήθικής, μιά συγκροτημένη θρησκεία) πού ένυπάρχουν μέ αντιφατικό τρόπο μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό όπως και μέ τά φιλοσοφικά ρεύματα ή συστήματα πού αντιπαράθθενται ή τίς δικαιώνουν. Οι σχηματισμοί αυτοί, καθώς είναι ζυμωμένοι μέ τήν καθημερινή ζωή και τή στάση τών ανθρώπων άπέναντι στα πράγματα, συγκροτούν κάποιες κοινές αντίληψεις, έναν κοινό νου πού δικτυώνεται πάνω σέ όρισμένες «προφανείς» παραδοχές. Έτσι δημιουργ-

γούνται τυφλά σημεία, περιοχές αύστηρά άδιαφανείς πού κάτω από τό βάρος τής προφάνειας, του «δεδομένου», είναι αδύνατο νά τεθούν υπό έρώτηση, νά έπερωτηθούν. Υφαίνεται μέ αυτό τόν τρόπο ένα πλέγμα από «προκαταλήψεις», από ταυτολογικές διαπιστώσεις και διατυπώσεις τό όποιο, καθώς επικυρώνεται διαρκώς μέσα από τήν επανάληψη τών ίδιων χειρονομιών και στάσεων, διαμορφώνει μέ άνελαστικό τρόπο τούς συσχετισμούς ανάμεσα σ' αυτό πού ή ιδεολογία «βλέπει» και αυτό πού τής είναι άόρατο, ανάμεσα σ' αυτό πού «νοεί» και αυτό πού τής είναι κυριολεκτικά ά-διανόητο. Είναι αυτό τό πλέγμα πού δομεί συνολικά τό ιδεολογικό επίπεδο, πού προσδιορίζει τά όρια τής κοινωνικής του δραστηκότητας και ρυθμίζει τή συμπεριφορά και τή διαγωγή τών ανθρώπων άπέναντι στη ζωή τους και τά προβλήματά της.

Ένα παράδειγμα

Ένα πρώτο παράδειγμα γιά νά γίνουν καλύτερα κατανοητά τά όσα άφορούν τήν έννοια τής πρακτικής ιδεολογίας είναι τό φαινόμενο πού συνήθως ονομάζουμε «διάλογο κουφών». Λίγο-πολύ όλοι έχουμε παραστεί σέ «συζητήσεις» όπου δύο άνθρωποι διαπληκτίζονται γιά κάποιο ζήτημα, καταναλώνουν ένδεχόμενα άρκετό πάθος, αλλά δέν κατορθώνουν νά συνεννοηθούν. Ό λόγος του ένός φαίνεται σά νά μήν μπορεί νά εισχωρήσει στό λόγο του άλλου, νά άρθρωθεί μαζί του άσπε νά προκύψει διά-λογος, συν-ζήτηση τών χαρακτηριστικών του αντικειμένου τής διαμάχης. Τό φαινόμενο αυτό εικονογραφεί πολύ καθαρά τόν έγκλωβισμό του κάθε συνομιλητή στην πρακτική ιδεολογία «του», δηλαδή τή δέσμευσή του από τό Ιδιάζον σ' αυτόν πεδίο όρατου-άορατου, νοητού-άδιανοήτου τό όποιο και προσδιορίζει τήν αντίληψή του γιά τό αντικείμενο τής συζήτησης. Κατά τό «διάλογο κουφών», κάθε συνομιλητής άπλάως άναπαράγει μέ όσα λέει τήν «δική του» πρακτική ιδεολογία, έπιβεβαιώνει τήν ένταξή του, τήν ειδική «θέση» του μέσα στό σύνολο πλέγμα πού δομεί τό ιδεολογικό επίπεδο και κατά συνέπεια άδυνατεί κυριολεκτικά νά «άκούσει» τά όσα ό άλλος λέει ή διατείνεται. Άναγκαία συνθήκη γιά νά προέλθει ύπερβαση του «διαλόγου κουφών» είναι μιά ειδικού τύπου «άνισότητα» ανάμεσα στους συνομιλητές: Πρέπει ή ιδεολογική θέση του ένός, δηλαδή ό τρόπος μέ τόν όποιο έντάσσεται στό συνολικό ιδεολογικό πλέγμα, νά είναι τέτοια άσπε αυτός νά μπορεί νά συλλάθει ένιαία τό λόγο του άλλου, νά διακρίνει τήν έσωτερική λογική του, νά έντοπίσει τά τυφλά σημεία της και νά μεταφέρει εκεί τή συζήτηση. Μιά τέτοια θέση ύπεροχής ένδέχεται νά έπιτρέπει στον ένα ν' άναπαράγει όλόκληρη τήν έπιχειρηματολογία του συνομιλητή του και, μέσα από τήν κατάδειξη τών συνεπειών της, νά τόν οδηγήσει στην έπισήμανση τών ά-νόητων παραδοχών, τών τυφλών σημείων της. Η άποκάλυψη τών τυφλών παραδοχών ή «δεδομένων» γίνεται αντίληπτή ύποκειμενικά από εκείνη τή ξαφνική έκλαμψη, εκείνο τό «τσάκ» πού άπότομα και άναπάντεχα χύνει νέο φώς, άναδεικνύει νέες σχέσεις και φωτίζει διαφορετικά ένα όλόκληρο πεδίο σκέψης.

Ένα δεύτερο παράδειγμα

Ένα άλλο παράδειγμα πιά συναφές μέ τό θέμα τής σημερινής όμιλίας, είναι ή στάση πού κράτησαν οί μαθηματικοί, από τήν αρχαιότητα μέχρι τόν Gauss, τόν Bolyai, τόν Lobatchewsky και τόν Riemann άπέναντι στό Εύκλειδειο αίτημα γιά τίς παραλλήλους. Η επικρατούσα αντίληψη γιά τό καθεστώς τών αξιωμάτων τής Γεωμετρίας, δηλαδή ή αντίστοιχη πρακτική ιδεολογία όπως είχε παγιωθεί επί τόσους αιώνας, έγκλώβιζε τούς μαθηματικούς στις καταδικασμένες, όπως άποδείχτηκε εκ τών ύστε-

ρων, απόπειρες ν' αποδειχτεί τό αίτημα καί κυριολεκτικά τούς άπαγόρευε άκόμη καί νά θέσουν τό έρώτημα τού άν είναι δυνατό νά υπάρχουν λογικά συντελείς μή Εύκλείδειες γεωμετρίες. Ή διατύπωση τέτοιων γεωμετριών άπουσένεδεσε τή Γεωμετρία από τίς έτυμολογικές καταβολές της καί τή φυσική πραγματικότητα, φώτισε μέ έντελώς καινούριο τρόπο τό έννοιολογικό καθεστώς τών άξιωματικών συστημάτων καί άποτέλεσε γιά τά Μαθηματικά ένγένει μιά ιδιαίτερη σημαντική επανάσταση. Καί τώρα, θά έρθω νά έξετάσω, όπως προηγουμένως είπα, δύο προνομιακές στιγμές από τήν Ιστορία τής Φυσικής πού καθιστούν πιό άνάγλυφες τίς σχέσεις της μέ τήν Ιδεολογία.

Στιγμή πρώτη: ή γέννηση τής Φυσικής

Λέγοντας «στιγμή γέννησης τής Φυσικής» έννοώ, σέ πολύ γενικές γραμμές, τήν περίοδο πού όροθετούν τά όνόματα τού Γαλιλαίου καί τού Νεύτωνα. Γιά νά γίνουν εύκολότερα κατανοητά τά όσα θά πώ, είναι καλό νά διατηρήσουμε σταθερά στή σκέψη μας τή συγκεκριμένη άναφορά σέ αυτή τήν περίοδο καί αυτά τά όνόματα.

Ίσχυρίζομαι τώρα τό έξής: Μπορούμε νά κατανοήσουμε τίς σχέσεις Ιδεολογίας καί Φυσικής κατά τή «στιγμή» τής γέννησής της άν θεωρήσουμε ότι ή διαδικασία μέ τήν όποία γενιέται τό έννοιολογικό σύστημα πού τήν συγκροτεί είναι μιά διαδικασία όπου δημιουργείται μιά ρωγμή καί διανοίγεται ένας ενεργός δρόμος είδικού τύπου μέσα στην Ιδεολογία.

Μέ όσα ακολουθούν θά προσπαθήσω νά στηρίξω αυτόν τόν Ίσχυρισμό.

Πρώτα, ποιές είναι οι προϋποθέσεις, οι συνθήκες, οι όροι γιά τή δημιουργία μιάς ρωγμής μέσα στην Ιδεολογία; Έδώ δέν θά σταθώ. Άπλά θά πώ ότι γιά νά υπάρξει ή ρωγμή προϋποτίθεται μιά σύνθετη διαδικασία συσσωρευσης. Πρακτικά προβλήματα πού ζητούν λύση, τεχνικά έπιτεύγματα καί καινοτομίες, νέες έμπειρικές προσεγγίσεις, άλλαγές στην ύλική παραγωγή καί τή ζωή τών ανθρώπων πού επιβάλλουν νέες αντιμετώπισεις, έντάσεις καί ρήγματα στις πρακτικές Ιδεολογίες, άνασκευές πού συνεπιφέρονται στις θεωρητικές, φιλοσοφικές συγκρούσεις σιγά-σιγά συσσωρεύονται, άλληλοδιαπλέκονται καί τελικά διαμορφώνουν ένα σημείο κρίσιμης συγκέντρωσης όπου οι έπιμέρους τάσεις συμπυκνώνονται καί καταλύουν τήν εμφάνιση τής ρωγμής. Σέ ό,τι άφορά τή γέννηση τής Φυσικής, ή όλη αυτή πορεία σπονδυλωνόταν από τά φαινόμενα πού θά αναλάμβανε νά έξετάσει άργότερα ή Μηχανική καί άναδείκνυε τίς έννοιες πού θά συγκροτούσαν τό θεωρητικό της σύστημα.

Τί έννοώ, τώρα, πιό συγκεκριμένα μέ τό «δημιουργείται μιά ρωγμή»;

Μέσα από τήν πορεία πού όδηγεί σ' αυτή, υιοθετούνται από τίς πρακτικές καί θεωρητικές Ιδεολογίες (καί μετασχηματίζονται άνάλογα) κάποιες έννοιες οι όποιες συγκροτούνται σέ έννοιολογικό σύστημα, δηλαδή συσχετίζονται μέ ρητά έκφρασμένες, ρυθμισμένες, Ίεραρχημένες σχέσεις: σχηματίζεται ένα πλέγμα έννοιών, μιά δομή. Οι έννοιες τού συστήματος (όχι κατ' άνάγκην όλες, αλλά οι κρίσιμες) είναι άγκυρωμένες μέσα στην Ιδεολογία απ' όπου προσλαμβάνουν τή μιά διάσταση τής σημασίας τους. Ό χρόνος ή ή ταχύτητα, π.χ., γιά τά όποια μιλάει ή Θεωρητική Μηχανική είναι καί ό χρόνος ή ή ταχύτητα πού χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι στους συλλογισμούς καί τήν πρακτική τους πρίν ό Γαλιλαίος ή ό Νεύτωνας διατυπώσουν τή θεωρία τους. Ή άλλη διάσταση τής σημασίας τών έννοιών τού συστήματος άπορρέει από τή συγκεκριμένη θέση τής κάθε έννοιας μέσα στο σύστημα (π.χ. από τό γεγονός ότι ή ταχύτητα έκφράζεται ως ρυθμός μεταβολής - μαθηματικά διατυπώσιμος - τού διαστήματος ως προς τόν χρόνο). Ή συγκρότηση τού έννοιολογικού συστήματος είναι λοιπόν συνάνυμη μέ τή

σύσταση μιάς έγγενούς έντασης άνάμεσα στόν «Ιδεολογικό» καί τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών τό συναπαρτίζουν. Σ' αυτή τήν ένταση θά επανέλθω.

Τί καθιστά, τώρα, αυτό τό σύστημα έννοιών έπιστημονικό καί όχι, άς πούμε, φιλοσοφικό; Μπορούμε νά διακρίνουμε πέντε είδοποιά χαρακτηριστικά.

1. Άπό τό άπειρο πλήθος φαινομένων, τό έννοιολογικό σύστημα πού όρίζει ή ρωγμή «έπιλέγει» ένα συγκεκριμένο σύνολο τό όποιο άποσπά από τή δικαιοδοσία τής Ιδεολογίας καί τό άυτονομεί. Δημιουργεί δηλαδή τό έπιστημονικό άντικείμενο. Καί είναι τό ίδιο τό έννοιολογικό σύστημα πού περιγράφει, περι-όρίζει τό τμήμα τής πραγματικότητας πού θά άποκοπεί από τή δικαιοδοσία τής Ιδεολογίας καί θά περιέλθει στή δική του άυτόνομη διαπραγμάτευση. Τό έννοιολογικό σύστημα μπορεί νά μιλήσει, νά έξουσιάσει τό δικό του έπιστημονικό άντικείμενο καί μόνο αυτό. Έτσι δημιουργούνται «περιέργες» (γιά τά μάτια τής Ιδεολογίας) συσχετίσεις καί «περιέργοι» διαχωρισμοί. Π.χ., πρίν από τήν πώση τού μήλου στό κεφάλι τού Νεύτωνα, τίποτε δέν προέλεγε ότι αυτή ή πώση θά μπορούσε νά συνδεθεί μέ τήν κίνηση τής γής γύρω από τόν ήλιο. Όπως αντίστροφα, τίποτε δέν προέλεγε π.χ. ότι μιά φυσική θεωρία γιά τό φώς δέν θά είχε άμεσα τίποτε νά κάνει μέ τό ρόλο του στην άνάπτυξη τών φυτών.

2. Τό έννοιολογικό σύστημα πού όρίζει ή ρωγμή «έξηγει» τόν τομέα τής πραγματικότητας, τό σύνολο φαινομένων πού τό ίδιο άποτέμνει καί άυτονομεί από τήν Ιδεολογία: Ή «Ιδεολογική» σημασία τών έννοιών τού συστήματος συσχετίζεται, αντιπαραβάλλεται, αντιδιαστέλλεται μέ τό «συστηματικό» χαρακτήρα, τή θέση τής Ίδιας έννοιας μέσα στο σύστημα: ή «Ιδεολογική» έννοια έξηγείται μέσα από τίς ρητές, ρυθμισμένες σχέσεις πού ή Ίδια, μετασχηματισμένη από τό σύστημα, διαπλέκει μέ τίς άλλες έννοιες του καί, μέσω αυτών, μέ τίς αντίστοιχές τους «Ιδεολογικές» έννοιες. Ό,τι, μέσα στην καθημερινή πρακτική τών ανθρώπων, αντιτοιχούσε τήν έποχή πού έξετάζουμε, στις έννοιες τής δύναμης, τής ταχύτητας, τής όρμής «έξηγείται» μέσα από τίς σχέσεις πού αυτές, όπως έννοηματοώνονται από τό σύστημα, διαπλέκουν μεταξύ τους κατά τή διατύπωση τής Κλασικής Μηχανικής. Μέσα από αυτή τή διαδικασία παράγεται μιά νέα αντίληψη - έπιστημονική - γιά τίς «Ιδεολογικές» έννοιες καί τίς σχέσεις τους ή όποια, άφοδύ διαμορφωθεί, «προστίθεται» στην πραγματικότητα καί άποκτά πρακτική δραστηριότητα.

3. Ή ένταση άνάμεσα στόν «Ιδεολογικό» καί τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συστήματος πού άναφέραμε προηγουμένως είναι συνάνυμη μέ τή δυνατότητα (άλλά καί τήν άπαίτηση) νά άποκατασταθούν σχέσεις άμοιβαίου έλέγχου άνάμεσα σ' αυτές τίς δύο διαστάσεις, δηλαδή τή δυνατότητα καί τήν άπαίτηση νά έγκαιροποιηθεί μιά πειραματική διαδικασία. Τή έποχή πού έξετάζουμε, ή Ιδεολογική σημασία π.χ. τής έννοιας «χρόνος» ήταν ένσωματωμένη στις συσκευές πού χρησιμοποιούσαν ως ρολόγια ένών ή Ιδεολογική έννοια π.χ. τής μάζας ή τής αδράνειας ένείχε τήν άντίληψη ότι τά «βαρύτερα» σώματα κινούνται δυσκολότερα απ' ό,τι τά «ελαφρότερα». Τό γεγονός αυτό έπέτρεπε (άλλά καί επέβαλλε) τή διάνοιξη ενός «διαλόγου» άνάμεσα στο «συστηματικό» καί τόν «Ιδεολογικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συστήματος, δηλαδή τό σύστημα διέθετε έγγενώς τά μέσα γιά νά θέτει έρωτήματα στόν τομέα τής πραγματικότητας πού τό ίδιο άυτονομούσε. Ή έννοια τής έξήγησης πού σκιαγράφηση παραπάνω είναι άναπόσπαστα συνδεδεμένη μέ τή συνεχή άσκηση αυτού τού πειραματικού έλέγχου.

4. Ή διαδικασία άμοιβαίου έλέγχου άνάμεσα στόν «Ιδεολογικό» καί τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών

«201, 'Οδύσσεια του Διαστήματος» του Σ. Κιούμπρικ

του συστήματος, δηλαδή ή πειραματική διαδικασία, είναι μία ενεργητική διαδικασία (πράγμα που αίτιολογεί, κατ' αρχήν, τή μεταφορά του «ένεργου δρόμου», απ' όπου ξεκινήσαμε) τής όποιας τό αποτέλεσμα δέν είναι από τά πρίν δεδομένο. 'Η απάντηση στο αντίστοιχο ερώτημα μπορεί νά είναι καί κατάφαση καί άρνηση. Όμως ή άρνητική απάντηση σ' ένα ερώτημα, ή άπόρριψη μίας υπόθεσης δέν καταργεί τό έννοιολογικό σύστημα. Τό σύστημα είναι έπιστημονικό όταν, έπιπροσθέτως – δηλαδή εκτός από τό ότι αυτό άυτονομεί από τή δικαιοδοσία τής Ιδεολογίας έναν τομέα τής πραγματικότητας, τόν οποίο έξηγει μέσα από τήν ένταση ανάμεσα στον «Ιδεολογικό» καί τόν «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών που τό συγκροτούν, ένταση συνώνυμη, όπως είπαμε, μέ τήν άποκατάσταση μίας πειραματικής διαδικασίας – ή πειραματική διάψευση μίας υπόθεσης είναι ένσωματώσιμη στο σύστημα, τό οποίο ένδεχόμενα τότε υποχρεώνεται νά μετασχηματιστεί. Οι σχέσεις που τό συγκροτούν είναι δυνάμεις τροποποιήσιμες, μπορούν νά επιδέχονται διορθώσεις, μικρές ή μεγάλες ανάδιατάξεις. Τό σύστημα είναι έπιστημονικό καί έπειδή άντέχει τς διαδικασίες καί τά αποτελέσματα του δικού του άυτοελέγχου. 'Από τή στιγμή που έχει συγκροτηθεί μιά έπιστήμη ή όποια διαδικασία άνατροπής τών σχέσεων που τήν ορίζουν ούδέποτε καταλήγει σέ ριζική διαγραφή του έννοιολογικού τής συστήματος, σέ μιά νέα έπιστημονική παρθενία ή tabula rasa. Τά έπιστημονικά έννοιολογικά συστήματα έχουν τή δυνατότητα, μετά από μιά μερική άνατροπή τους, νά άνασυντάσσουν τς σχέσεις που τά συγκροτούν καί νά άναερμηνεύουν τό παρελθόν τους προσδιορίζοντας τά όρια Ισχύος του. Τό σημείο αυτό, δηλαδή τί σημαίνει μερική άνατροπή ενός έπιστημονικού έννοιολογικού συστήματος καί τί συμβαίνει τότε, θά τό εξετάσουμε πίο διεξοδικά παρακάτω.

5. Τό γεγονός ότι τό έννοιολογικό σύστημα άποκαθιστά μιά πειραματική διαδικασία καί διαθέτει τό ίδιο τήν Ικανότητα νά άπορροφά τς από κεί άπορρέουσες ένδεχόμενες διαψεύσεις καί νά άνασυντάσσεται του προσδίδει μιά δυναμική. Τό σύστημα, έτσι, όχι μόνο τίθεται σέ κίνηση αλλά καί είναι άναγκασμένο νά κινείται. 'Από τή στιγμή που γεννιέται μιά έπιστήμη, «δέν μπορεί» νά σταματήσει, είναι υποχρεωμένη νά προχωρεί. Τό έπιστημονικό έννοιολογικό σύστημα, μέσα στα όρια του άντικειμένου, που τό ίδιο άυτονομεί, επέκτείνεται, προσεταιρίζεται νέα φαινόμενα έντάσσοντάς τα στο άντικείμενό του, τροποποιεί καί βαθαίνει τήν κατανόηση τών φαινομένων τής δικαιοδοσίας του, μετασχηματίζεται τό ίδιο προσδιορίζοντας μέ διαρκώς νέους τρόπους τό άντικείμενό του. 'Η ενεργητική αυτή διαδικασία, άπότοκος τής έντασης ανάμεσα στον «Ιδεολογικό» καί τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών του συστήματος, μπορεί, άρα, νά περιγραφεί ως «διάνοιξη ενός ένεργου δρόμου μέσα στην Ιδεολογία». Τό Ιστορικό φαινόμενο κατά τό οποίο μιά έπιστήμη – εδώ ή Φυσική – γεννιέται μπορεί λοιπόν νά χαρακτηριστεί συνολικά από τή μεταφορά μέ τήν όποια ξεκινήσαμε.

Τά όσα προηγήθηκαν δέν συνιστούν τίποτε περισσότερο από μιά υπόθεση καί δέν είναι παρά ή έκθεση τών προσωρινών άποτελεσμάτων μίας έρευνας που συνεχίζεται. Τόσο ή έρευνα όσο καί ή συγκεκριμένη υπόθεση είναι ένταγμένες σέ μιά γενικότερη προσπάθεια: τή διαμόρφωση μίας έπιστημονικής Ιστορίας τής Φυσικής – καί κατ' επέκταση καί τών άλλων έπιστημών – όπου ή άσκηση τής συγκεκριμένης αυτής έπιστήμης (καί όλων τών έπιστημών) νοείται ως μιά ειδικού τύπου κοινωνική πρακτική. Καί είναι προφανές ότι ή υπόθεση που εξέθεσα δέν μπορεί νά θεωρηθεί γνώση άν δέν έλεγχθεί από τά γεγονότα, τς επίμερους κινήσεις, τς αντιθέσεις, τς τομές που συγκροτούν τήν πραγματική, «έμπειρική», Ιστορία τής γέννησης τής Φυσικής. 'Η Ιστορία τής Φυσικής δέν μπορεί νά νοηθεί ως πραγματικά έπιστημονική άν δέν άποκαταστήσει καί αυτή μιά πειραματική διαδικασία έλέγχου τών υποθέσεών της που νά τής προσιδιάζει. Τόσο ό προσδιορισμός τών χαρακτηριστικών αυτής τής πειραματικής διαδικασίας όσο καί ή άντιπαράθεση τής υπόθεσης που διατύπωσε μέ τήν πραγματική Ιστορία γέννησης τής Φυσικής είναι έργα που μέλλουν νά γίνουν.

Στιγή δεύτερη: μιά ριζική άνατροπή του έννοιολογικού συστήματος τής Μηχανικής – ή γέννηση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας

Μέ όσα ακολουθούν θά προστ. Ήθσω, πολύ συνοπτικά, νά έντοπίσω τς σχέσεις Ιδεολογίας καί Φυσικής σέ μιά δεύτερη προνομιακή στιγμή τής Ιστορίας της – τή γέννηση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας (ΕΘΣ) – καί νά εξετάσω, σ' αυτή τήν περίπτωση, τί τροποποιείται καί πώς από αυτά που εξέθεσα μέχρις εδώ.

Τά γεγονότα

'Η ΕΘΣ γεννήθηκε μέσα από τς έντάσεις, τς αντιφάσεις, τά προβλήματα που αντιμετώπιζε ή περιοχή τής Φυσικής που άφορούσε τά ηλεκτρομαγνητικά φαινόμενα. 'Ο Μάξγουελ είχε ήδη διατυπώσει τή θεωρία του, ή όποια έξηγούσε μέ Ικανοποιητικό τρόπο τα φαινόμενα αυτά καί ή όποια είχε έπιβεβαιωθεί πειραματικά μέ πολλούς καί διαφορετικούς τρόπους. Όμως αυτή ή θεωρία περιελάμβανε δύο ιδιαίτερα σημαντικά – όπως άποδείχτηκε κατόπιν – στοιχεία: Οι έξισώσεις που τήν περιέγραφαν δέν ήταν άναλλοίωτες σέ μετασχηματισμούς Γαλιλαίου καί ή θεωρία προέβλεπε τήν ύπαρξη ήλεκτρομαγνητικών κυμάτων, ή οποία, έξάλλου, διαπιστώθηκε γρήγορα καί πειραματικά. Σύμφωνα μέ τς άντιλήψεις που επικρατούσαν τότε, τά δύο αυτά χαρακτηριστικά δέν μπορούσαν νά γίνουν κατανοητά, ή θεωρία δέν μπορούσε νά «νομιμοποιηθεί» ως φυσική θεωρία, άν δέν υπήρχε κάποιο υλικό μέσο, κάποιο «ρευστό», που νά άποτελεί τό

φορέα τών ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων και ταυτόχρονα τών συνιστά ένα απόλυτο πλαίσιο αναφοράς, δηλαδή νά είναι απόλυτα ακίνητο. Τό «ρευστό» αυτό όνομάστηκε αιθέρας. Όμως οι προσπάθειες νά μελετηθούν, θεωρητικά και πειραματικά, τά χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες αυτού τού αιθέρα συσσωρεύσαν αντιφάσεις και άδιέξοδα. Η άναγνώριση τής ανάγκης νά εισαχθεί δέν χωρούσε άμφισβήτηση, ή πίστη στήν ύπαρξή του ήταν κοινή αλλά ό αιθέρας δέν φαινόταν ούτε νά ύπακούει στους γνωστούς νόμους ούτε νά έντάσσεται σέ κάποια θεωρία συμβιβαστή μέ τίς ύπάρχουσες. Η θεωρία τών ηλεκτρομαγνητικών φαινομένων και, κατ' έπέκταση, όλόκληρη ή Φυσική, βίωσαν μία βαθιά κρίση.

Η κρίση λύθηκε μέ τήν παρέμβαση τού Άϊνστάιν τό 1905. Ξεκινώντας από μία έντελώς διαφορετική προβληματική, διατύπωσε μία νέα θεωρία γιά τό χώρο και τό χρόνο ή όποια νομιμοποιούσε τή θεωρία τού Μάξγουελ χωρίς νά χρειάζεται ή διαμεσολάβηση τού αιθέρα και διαμόρφωνε ένα έννοιολογικό σύστημα πού έννοιούσε κατά ένα νέο τρόπο τήν κατανόηση τών ηλεκτρομαγνητικών φαινομένων και τών φαινομένων τής Μηχανικής. Η θεωρία τού Άϊνστάιν γνώρισε από τότε πολλές πανηγυρικές επιβεβαιώσεις και άποτελεί σήμερα έναν από τούς άκρογωνιαίους λίθους τής αντίληψής μας γιά τή φυσική πραγματικότητα.

Ίδεολογία και Εϊδική Θεωρία τής Σχετικότητας

Τί μπορούμε νά πούμε, μέ βάση αυτά τά γεγονότα, γιά τή σχέση Ίδεολογίας και Φυσικής στήν περίπτωση τής γέννησης τής ΕΘΣ;

Η διατύπωση τής θεωρίας τού Μάξγουελ γιά τά ηλεκτρομαγνητικά φαινόμενα προσκόμιζε ένα νέο σύνολο έννοιολογικών σχέσεων στό ήδη ύπάρχον σύστημα τό όποιο όφειλε νά άρθρωθεί μέ ρητό, έλεγχομένο και έλεγχιμο τρόπο μαζί του. Σύμφωνα μέ τίς αντίληψεις τής έποχής, τό μέσο αυτής τής άρθρωσης δέν μπορούσε νά είναι τίποτε άλλο από τόν αιθέρα. Μέ άλλα λόγια, ό ρόλος τού αιθέρα ως κρίκου άρθρωσης ήταν άκριβώς νά διασφαλίσει ότι ή σχέση ανάμεσα στόν «Ίδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συνολικού πλέον συστήματος, σχέση πού παρείχε τήν κατανόηση τής φυσικής πραγματικότητας, δέν θά διαταρασσόταν από τήν προσθήκη τής θεωρίας τού Μάξγουελ.

Τί σημαίνει όμως έν προκειμένω «σύμφωνα μέ τίς αντίληψεις τής έποχής»;

Γιά τό ζήτημα πού μάς ένδιαφέρει εδώ, μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι ή «αντίληψη τής έποχής» γιά τό χώρο, τό χρόνο και τίς σχέσεις μεταξύ τους ήταν συμπυκνωμένη στός μετασχηματισμούς Γαλιλαίου. Μέ άλλα λόγια, οι μετασχηματισμοί Γαλιλαίου έξέφραζαν τήν τρέχουσα αντίληψη, τήν *πρακτική Ίδεολογία* τών φυσικών τής έποχής (και όχι μόνο αυτών γιατί μέσα από τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες οι μετασχηματισμοί αυτοί είχαν εισχωρήσει στήν αντίληψη κάθε μορφωμένου ανθρώπου γιά τή φυσική πραγματικότητα) γιά αυτές τίς έννοιες και σχέσεις. Έτσι οι μετασχηματισμοί Γαλιλαίου, ή κλασική αντίληψη γιά τό χώρο και τό χρόνο, συνιστούσαν τυφλά σημεία, προφάνειες, αυτόνομη «δεδομένα» πού ή άμφισβήτησή τους, ή επερώτησή τους ήταν ά-διανόγη. Η εισαγωγή τού αιθέρα άποσκοπούσε στήν ένσωμάτωση τής θεωρίας τού Μάξγουελ στό όλο έννοιολογικό σύστημα τής Φυσικής στή βάση αυτής τής Ίδεολογικής αντίληψης γιά τό χώρο και τό χρόνο.

Όμως ή σχέση ανάμεσα στό «συστηματικό» και τόν «Ίδεολογικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού συγκροτούσαν τή θεωρία τού Μάξγουελ δέν μπορούσε νά «προσαρμοστεί» (όπως έδειξε έκ τών ύστερων ή θεωρία τού Άϊνστάιν) μέ τή σχέση «Ίδεολογικού»-«συστηματικού» πού προσδιόριζε ή κλασική Κινηματική. Οι δύο θεωρίες δέν μπορούσαν νά άρθρωθούν όμαλά, νά συναρμωστούν μεταξύ τους έτσι ώστε ν' άποτελέσουν ένα ένιαίο σύνολο

σχέσεων και ν' άποκαταστήσουν μία ένιαία σχέση «Ίδεολογικού»-«συστηματικού» γιά τήν περιοχή τής πραγματικότητας πού έξηγοΰσαν. Καί ή θεωρία τού Άϊνστάιν άποκάλυψε ότι ή άδυναμία ν' αντιμετωπιστεί αυτό τό πρόβλημα προσαρμογής, ή παράταση τής κρίσης τής Φυσικής, όφειλόταν στό γεγονός ότι ή κλασική αντίληψη γιά τό χώρο και τό χρόνο είχε ένσωματωθεί στήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής, είχε μεταβληθεί σέ κοινή και τυφλή πίστη, σέ δεδομένο πού δέν έπιδεχόταν άμφισβήτηση.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ή Φυσική, όσο και άν μετασχηματίζει τήν Ίδεολογική αντίληψη μας γιά τήν πραγματικότητα, δέν μπορεί νά άποκοπεί οριστικά από τήν Ίδεολογία και νά κατακτήσει μιάν απόλυτη άντικειμενικότητα. Όχι μόνο γιατί γεννιέται και άναπτύσσεται σέ συνάφεια μέ τήν Ίδεολογία και άγκυρώνεται μέσα της αλλά και γιατί όταν όποιαδήποτε φυσική θεωρία κατακτήσει έναν ύψηλό βαθμό έπιβεβαίωσης, όταν αυτή έπικυρώνεται διαρκώς γιά μία μεγάλη περίοδο και διαχέεται, μέσα από τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες, στήν κοινή αντίληψη, τότε τά κύρια στοιχεία της εισχωρούν στόν κοινό νου, άφομοιώνονται από τήν πρακτική Ίδεολογία, μετατρέπονται σέ προφανή, μη άμφισβητήσιμα «δεδομένα» και χάνουν έτσι, έκ τών πραγμάτων, μία *καίρια διάσταση τού επιστημονικού τους χαρακτήρα*. Καί τό μέσο πού άποκαλύπτει μιά τέτοια κατάσταση είναι πάντοτε μία θεωρητική επανάσταση. Στήν περίπτωση μας ήταν ή παρέμβαση τού Άϊνστάιν πού άποκάλυψε τήν άφομοίωση τής κλασικής αντίληψης γιά τό χώρο και τό χρόνο από τήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής.

Αυτή ή τομή τού Άϊνστάιν δέν διέγραψε, όπως ξέρουμε, τήν κλασική Μηχανική. Τήν επανεργήνευσε, δηλαδή προσδιόρισε αυστηρά τά όρια ισχύος της. Οι έννοιολογικές σχέσεις πού συγκροτούσαν τήν κλασική Μηχανική έντάχθηκαν σ' ένα νέο σύστημα πού τίς προσέδωσε τή δική του νέα σαφήνεια. Η Φυσική δέν έχασε άλλα κέρδιε από αυτή τή ριζική άνατροπή τού πρώτου της πλαισίου.

Τά παραπάνω, γιά όποιον τά παρακολούθησε μέ προσοχή, οδηγούν αναπόφευκτα σ' ένα ερώτημα: Πώς ό Άϊνστάιν κατόρθωσε νά μήν έγκλωβιστεί στήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής του, από πού άντλησε τή δύναμη νά διανοηθεί τό ά-διανόγη; Γιά όποιον δέν ύποστηρίζει τήν άποψη ότι μπορούν νά υπάρχουν έξωκοινωνικές μεγαλοφυΐες πού κείνται υπεράνω τών νόμων τής κοινωνικής κίνησης, τό ερώτημα είναι σίγουρα πραγματικό ερώτημα. Όμως δέν μπορούμε νά τό άντιμετωπίσουμε εδώ.

Καί μία τελευταία παρατήρηση. Όπως προσπάθησε νά δείξει ή σύντομη άνάλυση πού προηγήθηκε, ή σχέση ανάμεσα στό «Ίδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού συγκροτούν τήν Φυσική δέν μπορεί νά καθορίζεται παρά μόνο από *τήν ίδια τή Φυσική*, δηλαδή τίς διαδικασίες εξέλιξης πού τής προσιδιάζουν. Η άποκάλυψη τής πρακτικής Ίδεολογίας πού έννοημάτων τήν «Ίδεολογική» διάσταση τών έννοιών τού συστήματος δέν μπορεί νά γίνει παρά κατόπιν έορτης. Μ' αυτή τήν έννοια, καμιά Ίδεολογική ή πολιτική παρέμβαση, έξωτερική ως πός τήν ίδια κίνηση τής Φυσικής, δηλαδή παρέμβαση πού παραβιάζει τούς όρους τής σχετικής αυτόνομίας αυτής τής κίνησης, δέν έχει τή δυνατότητα νά ύποκαταστήσει τή Φυσική κατά τό «είδος» τών προβλημάτων της, κατά τούς τρόπους ή τά μέσα μέ τά όποια αυτή θέτει και έπιλύει τά προβλήματα πού τήν άφορούν. Ο άκριβής προσδιορισμός αυτής τής σχετικής αυτόνομίας τής Φυσικής είναι ένα πολύ μεγάλο ζήτημα πού δέν μπορεί νά μάς άπασχολήσει εδώ. Όμως αυτή ή παρατήρηση άς θεωρηθεί ότι συνιστά, μαζί μέ όλα όσα προηγήθηκαν, τήν άπαρχή μιάς *συγκεκριμένης τοποθέτησης* άπέναντι στήν πρώτη άπάντηση στό ζήτημα πού θέλησε νά θέσει ή σημερινή όμιλία.

Ριζικές ανακατατάξεις στή σύγχρονη 'Αγγλοσαξονική 'Επιστημολογία

Thomas S. Kuhn

καί ἡ στροφή τῆς δεκαετίας 1960-70*

τοῦ Βασίλη Κάλφα

Ἡ Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων ἀντιπροσωπεύει ἕνα σταθμό γιά τήν ἀγγλοσαξονική ἐπιστημολογία. Ἄν καί δέν ἔχουν περάσει πολλά χρόνια ἀπ' τήν ἐμφάνισή του – ἡ πρώτη του ἔκδοση γίνεται τό 1962 – θεωρεῖται ἤδη κλασικό ἔργο· θά πρέπει νά εἶναι τό βιβλίον πού ἔχει διαβαστεῖ, συζητηθεῖ καί ἐπηρεάσει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο στή μεταπολεμική ἱστορία τοῦ κλάδου. Χαρακτηρίζεται συμβολικά ὡς σημεῖο τομῆς, αὐτό πού κλείνει μιά ἐποχή καί εἰσάγει σέ μιά νέα.

Ὁ Κούν ἐρχεται νά προτείνει μιά νέα εἰκόνα τῆς ἐπιστήμης, πού βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση, καί φιλοδοξεῖ νά ἀντικαταστήσει, τήν κυρίαρχη τότε ἀνάλυση τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ. Ἡ *Δομή* εἶναι, ἐπομένως, ἕνα πολεμικό κείμενο. Ἐνῶ, ὁμως, ὁ πολεμικός τόνος τοῦ βιβλίου εἶναι ἐμφανής, ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης κινδυνεύει νά μείνει χωρίς καθαρή εἰκόνα τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ πρῶτος στόχος, λοιπόν, αὐτῆς τῆς Εἰσαγωγῆς εἶναι ἀκριβῶς τό πρῖν τῆς *Δομῆς*: ἀπό πού ἐρχεται ὁ Κούν καί σέ ποιόν ἀντιτίθεται. Ὁ δεύτερος τείνει, κατά λογική ἀκολουθία, στό *μετά*: ποιες συνέπειες προκαλεῖ καί τί προοπτικές ἀνοίγει. Θά προσπαθήσουμε νά δώσουμε τό στίγμα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς παράδοσης, ἀπό τό Λογικό Θετικισμό ὡς τίς μέρες μας, μέσα ἀπό τήν ὁδο πού προσφέρει τό ἔργο τοῦ Κούν.

Τό κυριότερο χαρακτηριστικό τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φιλοσοφίας – ἡ μεγάλη της ἀρετή ἢ τό βασικό της μειονέκτημα, ἀνάλογα μέ τήν ὀπτική γωνία – εἶναι ἡ *αἴσθησις τῆς συνέχειας*: τό νέο δέ φυτρᾶνει δίπλα ἀλλά ἐπάνω στό παλιό. Σέ ἀντίθεση μέ τά ρεύματα τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης (καί κυρίως τά γαλλικά, τῶν ὁποίων τούς ἀπόηχους δεχόμεστε κατά κανόνα, στήν Ἑλλάδα, τά τελευταία χρόνια) δέν συναντᾶμε οὔτε θεωρήσεις «ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης» οὔτε διάττοντες ἀστέρες. Προέχει ἡ οικοδόμηση, διάρθρωση καί κριτική ἀποτίμηση μακρόχρονων παραδόσεων, μέ περιορισμένο, ἴσως, βεληνεκές ἀλλά μέ ἰδιαίτερη ἐπεξεργασία τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων. Ἡ *Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων* διατηρεῖ, βέβαια, ἕνα σχετικό αὐτόνομο χαρακτήρα – γι' αὐτόν, ἄλλωστε, τό λόγο ἔχει καί νόημα ἡ ἑλληνική τῆς μετάφραση. Δέν παύει, ὡστόσο, νά ἀποτελεῖ στοιχεῖο μίας συγκεκριμένης παράδοσης καί, κατά συνέπεια, ἡ ἀποσπασματική οἰκειοποίηση μερῶν τῆς ὀρολογίας ἢ τῶν συμπερασμάτων τοῦ βιβλίου καί ἡ μεταφορά τους σέ ἕνα ἐντελῶς διαφορετικό πεδίο ἀναφοράς, παραμένει προβληματική.

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ τήν εἰσαγωγή στή ἑλληνική μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Thomas S. Kuhn. Ἡ *Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων* (Structure of scientific Revolutions) πού θά κυκλοφορήσει τήν ἀνοιξη ἀπό τίς ἐκδόσεις «Σύγχρονα θέματα». Μιά πρώτη μορφή αὐτοῦ τοῦ κειμένου διάβασαν ὁ καθηγητής Νικόλαος Αὐγελῆς καί οἱ συνάδελφοι καί φίλοι μου Αἰμίλιος Μεταξόπουλος, Τάκης Πούλος καί Σάββας Τσοχατζίδης. Τούς εὐχαριστῶ γιά τίς ὑποδείξεις τους.

Καί κάτι ακόμη. Στην Ελλάδα, η στενή σχέση φιλοσοφίας και φυσικών επιστημών δεν είναι καθόλου αυτόνομη. Πολλές φορές, μάλιστα, η σχέση φαίνεται να είναι έχθρική. Ο Κούν αντίθετα, προέρχεται από ένα διανοητικό περιβάλλον, όπου όχι μόνο η φιλοσοφία είναι ιδιαίτερα εύαισθητή στις εξελίξεις των επιστημών, αλλά όπου η γνώση καταλήγει να ταυτίζεται με την επιστήμη.

1. Τό θετικιστικό μοντέλο ανάλυσης των επιστημονικών θεωριών

Ο όρος *Λογικός Θετικισμός* (ή *Λογικός Έμπειρισμός*) χαρακτηρίζει ένα φιλοσοφικό ρεύμα, που δημιουργείται στη δεκαετία 1920-30 στη γερμανόφωνη Ευρώπη. Ο βασικός πυρήνας των πρώτων θετικιστικών συσπειρώνεται γύρω απ' τό σεμινάριο Φιλοσοφίας των Έπαγωγικών Έπιστημών του Moritz Schlick στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης και αποτελεί τό λεγόμενο «Κύκλο της Βιέννης» (Waismann, Neurath, Hahn, Carnap και φυσικά ο ίδιος ο Schlick). Συγγενείς ομάδες, «παραρτήματα» του Κύκλου της Βιέννης, δημιουργούνται την ίδια εποχή στο Βερολίνο, (Reichenbach) και στην Πράγα (Frank). Τό 1930, οι Κάραναπ και Ράιχενμπαχ εκδίδουν τό περιοδικό *Erkenntnis*, επίσημο όργανο ενός ρεύματος που πολύ γρήγορα συνειδητοποιεί την ιδιαιτερότητα, την ενότητα και τό ρόλο που έχει να παίξει μέσα σ' ένα έχθρικό φιλοσοφικό περιβάλλον.

Τό ένοποιητικό στοιχείο του Κύκλου της Βιέννης είναι η προγραμματική αντίθεση σέ κάθε Μεταφυσική, τό αίτημα γιά την έγκαθίδρυση μιάς επιστημονικής φιλοσοφίας.¹ Τό κοινό σημείο μέ τόν κλασικό Έμπειρισμό (Λόκ, Χιούμ, Μίλ) είναι η πεποίθηση ότι η έγκυρη γνώση θεμελιώνεται, σέ τελευταία ανάλυση, στά δεδομένα της έμπειρίας. Πρόκειται, άλλωστε, γιά ένα νέο θετικισμό γιαντί, όπως ο παλαιότερος θετικισμός θεωρεί ότι η γνώση είναι άποκλειστικό προϊόν των ειδικών επιστημών, περιορίζεται στή διερεύνηση των φυσικών νόμων και δεν αναζητά τις κρυφές αιτίες των πραγμάτων. Ένώ, όμως, ο παραδοσιακός έμπειρισμός και θετικισμός δεν διέθεται παρά ένα σχετικά φτωχό σύνολο τεχνικών συλλογισμού, η ανάπτυξη της συμβολικής λογικής στις αρχές του 20ού αϊ. (Peano, Hilbert, Frege, Russell) προσφέρει στόν Κύκλο της Βιέννης ένα νέο άποτελεσματικό όργανο.

Δέν υπάρχει μιά καθολική άποδεκτή έρμηνεία γιά την καταγωγή και τις αιτίες γένεσης του λογικού Θετικισμού.² Γιά τούς σκοπούς, ωστόσο, αυτής της «Εισαγωγής», δέν έχει τόση σημασία η γένεση, όσο η πορεία εξέλιξής του· τό σημαντικό λοιπόν είναι ό,τι, ενώ ο Λογικός Θετικισμός παραμένει ένα περιθωριακό ρεύμα στή γερμανόφωνη μεσοπολεμική Ευρώπη, μετά τόν πόλεμο – μέ την όριστική μετανάστευση των Γερμανών επιστημόνων και φιλοσόφων στήν Άμερική – γίνεται η κυρίαρχη φιλοσοφική τάση στόν άγγλοσαξονικό κόσμο. Στην πορεία αυτή έμπλουτίζεται, μετασχηματίζεται και φιλελευθεροποιείται.

Στήν περιγραφή που ακολουθεί δέν γίνεται άμεση αναφορά στο έργο ενός καθορισμένου συγγραφέα, ή σέ μιά καθολική άποδεκτή κωδικοποίηση. Πρόκειται μάλλον γιά άπόψεις διάχυτες σέ μιά πλειάδα φιλοσόφων, που, σέ μιά δεδομένη χρονική περίοδο – 1930-1960 – αυτοπροσδιορίζονται ως μέλη μιάς παράδοσης. Άν έπιμένναμε, πάντως, στόν προσδιορισμό συγκεκριμένων συγγραφέων, πίο κοντά στούς χαρακτηρισμούς που θά δοθούν βρίσκονται έργα του Rudolf Carnap και του Carl Hempel.

Δύο είναι οι βασικοί στόχοι του Λογικού Θετικισμού:

1) *Η λογική ανάλυση της έγκυρης γνώσης:* Έπειδή, όμως, στούς κόλπους της θετικιστικής παράδοσης η έγκυρη γνώση ταυτίζεται μέ την επιστήμη (μιά παραδοσιακή γνωσιολογία δέν είναι πιά δυνατή), ο πρώτος στόχος γίνεται: η ανάλυση της λογικής της επιστήμης.

2) *Η έμπειρική θεμελίωση της επιστήμης,* αίτημα που οδηγεί στην όροθέτηση (demarkation) ανάμεσα σέ επιστήμη και μεταφυσική.

Οι δύο αυτοί στόχοι θά καθορίσουν, αντίστοιχα, τή λογική και την έμπειρική πλευρά του Λογικού Θετικισμού.

Μπορούμε να πούμε ότι ο Κύκλος της Βιέννης γεννιέται μέ την κριτική άφομοίωση δύο έργων, των *Principia Mathematica* των Russell και Whitehead (1910) και του *Tractatus* του Wittgenstein (1921). Άπό τά *Principia* παίρνουν την ιδέα μιάς τεχνητής, πλούσιας λογικής γλώσσας, μέ ιδιαίτερα ανεπτυγμένες έκφραστικές δυνατότητες, μέ συνέπεια και πληρότητα. Άκολουθούν τόν Βικενστάιν στήν «στροφή προς τή γλώσσα», στήν αναγνώριση δηλαδή ότι τά όρια του νοητού ταυτίζονται μέ τά όρια της γλώσσας και, συνεπώς, τό κύριο έργο της φιλοσοφίας είναι η κριτική ανάλυση της γλώσσας.³ Στόν Βικενστάιν, ακόμη, όφειλουν την πεποίθηση ότι οι μόνες προτάσεις μέ γνωστικό περιεχόμενο είναι οι έμπειρικές προτάσεις, ενώ οι προτάσεις της λογικής και των μαθηματικών είναι άπλές ταυτολογίες.

Άπό τις ιστορικές γλώσσες, η μόνη που πλησιάζει στην πληρότητα του μοντέλου των *Principia* είναι η γλώσσα της επιστήμης, και ιδιαίτερα η γλώσσα της πίο ανεπτυγμένης και βασικής επιστήμης, της Φυσικής. Η θετικιστική, λοιπόν, επιστημολογία τείνει στην ανάλυση της γλώσσας της Φυσικής μέ τις τεχνικές της μαθηματικής λογικής, στήν έπισήμανση των πιθανών αντιφάσεων και στην τελειοποίησή της. Διαπραγματεύεται τή «μορφή» και όχι τό «περιεχόμενο» των επιστημονικών προτάσεων· γιά παράδειγμα, εκείνο που ενδιαφέρει είναι η λογική δομή κάθε δυνατού επιστημονικού νόμου, και όχι κάποιο συγκεκριμένο επιστημονικό νόμο· ενδιαφέρει τό νόημα της λέξης «επιστημονική θεωρία», και όχι η διαδοχή, αντικατάσταση, κριτική των συγκεκριμένων επιστημονικών θεωριών. Η επιστήμη αντιμετωπίζεται ως στατική και ολοκληρωμένη δομή. Τά πορίσματα μιάς παρόμοιας επιστημολογίας μοιάζουν μέ «ιδεατούς τύπους» – γιά να δανειστούμε, από ένα έντελώς διαφορετικό, φυσικό, πλαίσιο, τόν όρο του Μάξ Βέμπερ – ή επιστημονική πρακτική του παρελθόντος και του παρόντος – αλλά, μέ μιά έννοια, και του μέλλοντος – καθορίζεται από τή συμμόρφωση της η την άπόκλιση από αυτόν τόν «ιδεατό τύπο». Σύμφωνα μέ τό Λογικό Θετικισμό, μιά έγκυρη επιστημονική θεωρία, στο πίο εξέλιγμένο, τό τελικό της, στάδιο μπορεί να πάρει την μορφή ενός άξιωματικού συστήματος, μέ ιεραρχημένη δομή,

1. Δέσ V. Kraft: *The Vienna Circle*, New York 1953 (μετάφραση απ' τά γερμανικά), σελ. 15.

2. Ο Kraft ό.π. τονίζει σάν βασικό στοιχείο την αντί αντι-μεταφυσική κατεύθυνση του Κύκλου. Άντίθετα ό F. Suppe (F. Suppe (ed): *The Structure of Scientific Theories*, Urbana, Illinois 1974, σελ. 7), θεωρία ότι τόν σημαντικότερο ρόλο έπαιξε η έμφάνιση της νέας επαναστατικής φυσικής των αρχών του αϊ., που όντας άσυμβίβαστη μ' όλες τις παραδοσιακές φιλοσοφίες, όδηγησε στην «πρόκριση» του νεο-θετικισμού του Mach. Είναι πάντως γεγονός ότι έχουμε ελάχιστα μελέτες γιά τις συνθήκες γένεσης του Κύκλου της Βιέννης, σέ αντίθεση μέ τόν όγκο της βιβλιογραφίας γιά τις θεωρίες του Λογικού Θετικισμού.

3. Ο Ν. Αύγελής (εισαγωγή στήν έλληνική μετάφραση του Carnap R: *Φιλοσοφία και λογική σύνταξη*, Θεσσαλονίκη) αναλύει τό πέρασμα απ' τό άτομικό δεδομένο στην πρωταρχική πρόταση: Γιά τό νέο κλασικό έμπειρισμό, η θάση της αναγωγής, όπου θεμελιώνεται η ίδια η γνώση, είναι αυτό που δίδεται στην άμεση αισθητηριακή αντίληψη, τό έπιμέρους αισθητό δεδομένο, τό συγκεκριμένο άτομικό βίωμα. Άλλά τό δεδομένο μέ την έννοια του συγκεκριμένου άτομικού βιώματος δέν είναι άνακωνώσιμο, δέν έχει διυποκειμενικό χαρακτήρα και γι' αυτό τό λόγο δέν μπορεί να λεπουργήσει ως θεμέλιο της γνώσης. Έτσι, όλο τό βάρος του προβλήματος παύει να είναι ό προσδιορισμός του δεδομένου στο άμεσο άτομικό βίωμα και μετασπίζεται στην περιοχή της γλώσσας. Γι' αυτό και δέν αναζητούμε πιά «πρωταρχικά δεδομένα», αλλά «πρωταρχικές προτάσεις», σελ. 15.

αξιώματα, θεωρήματα, κανόνες παραγωγής και έρμηνείας (όπως στα μετα-μαθηματικά του Hilbert).

Φυσικά, οι Ιδεατοί αυτοί τύποι θά έπρεπε νά ελέγχονται με βάση τήν πραγματική έπιστήμη. Η αρχή αυτή, ενώ δέν άπορρίπτεται στή θεωρία, καταστρατηγείται συνεχώς στήν πρακτική: εκεί τό βάρος πάντα πέφτει στήν πληρότητα τής κατασκευής τών συστημάτων παρά στή συγκεκριμένη εφαρμογή τους. Ένα από τά βασικά δόγματα του Λογικού Θετικισμού είναι ή διάκριση πλαισίου ανακάλυψης και πλαισίου θεμελίωσης (context of discovery/context of justification). Μιά ανακάλυψη μπορεί νά οφείλεται σέ διάφορες αίτιες: τύχη, ταλέντο του έρευνητή, κοινωνικό πλαίσιο κ.τ.λ. Ένδιαφέρει, λοιπόν, ίσως τήν κοινωνιολογία ή τή ψυχολογία, αλλά σέ καμιά περίπτωση τή φιλοσοφία. Δέν υπάρχει «λογική τής ανακάλυψης», δέν υπάρχουν δηλ. όρθολογικά κριτήρια – λογικού τύπου και όχι ψυχολογικού – πού νά οδηγούν και νά καθορίζουν τή νομοτέλεια μίας ανακάλυψης. Τό έργο τής φιλοσοφίας περιορίζεται στή δικαιολόγηση, δηλαδή τήν αξιολόγηση τής ανακάλυψης: τή σημασία και τήν ένταξη του νέου φαινομένου ή τής νέας θεωρίας στό πλαίσιο τής συνολικής έπιστήμης. Τό συμπέρασμα είναι ότι ή ιστορία τής πραγματικής έπιστήμης δέν συνδέεται ούτε προσφέρει καμιά βοήθεια στήν έπιστημολογία. Η περιγραφή τών ανακαλύψεων του παρελθόντος μπορεί νά έχει κάποιο κοινωνιολογικό ή άνεκδοτολογικό ένδιαφέρον, δέν παίζει όμως κανένα ρόλο στήν άνάλυση τής λογικής τής έπιστήμης.

Η έμπειρική διάσταση του Λογικού Θετικισμού στηρίζεται στό αξίωμα ότι κάθε έγκυρη έπιστημονική θεωρία άπορρεί και θεμελιώνεται, με κάποιο άκριβή και διαγνώσιμο τρόπο, στήν έμπειρία. Τό σύνολο τών έμπειρικών δεδομένων καθορίζει τό νόημα τών έπιστημονικών όρων και τήν έγκυρότητα τών έπιστημονικών προτάσεων. Η έπιστήμη διαφέρει από τή Μεταφυσική άκριβώς επειδή είναι έμπειρική. Η όροθέτηση γίνεται με τό κριτήριο τής έπαλήθευσης (verification), σύμφωνα με τό όποιο, μία πρόταση έχει νόημα, άν επιδέχεται έπαλήθευση με όρους άμεσα παρατήρησης. Στήν πιά άκραία του έκφραση τό κριτήριο διατυπώνεται άπ' τόν Waisman με τή μορφή: «τό νόημα μίας πρότασης είναι ή μέθοδος έπαλήθευσής της».

Κάτω άπ' αυτό τό πρίσμα, οι προτάσεις τής παραδοσιακής Μεταφυσικής δέν έχουν κανένα νόημα. Για παράδειγμα, οι προτάσεις «υπάρχουν άλήθειες άπρόσπετες στήν άνθρώπινη νόηση», ή «ό Θεός είναι ένας» δέν είναι ούτε άληθείς ούτε ψευδείς, άπλώς δέν υπάρχουν τής τής νά έπαληθευτούν και έπομένως στερούνται τιμής άλήθειας. Αντίθετα, οι έπιστημονικές προτάσεις μπορούν νά έπιβεβαιωθούν ή νά άπορριφθούν από τά έμπειρικά δεδομένα, ίκανοποιούν τό κριτήριο έπαλήθευσης και έχουν μία τιμή άλήθειας.

Τό πρόβλημα, ώστόσο, κάθε έμπειρισμού είναι ό συγκεκριμένος τρόπος σύνδεσης τών προτάσεων και τών άμεσων έμπειρικών δεδομένων. Οι θετικιστές για νά στηρίξουν τή δυνατότητα έπαλήθευσης τών έπιστημονικών προτάσεων εισάγουν τή διάκριση άνάμεσα σέ παρατηρησιακούς και σέ θεωρητικούς όρους (και, αντίστοιχα, σέ παρατηρησιακές και θεωρητικές προτάσεις). Στήν πρώτη κατηγορία άνήκουν όροι όπως: κόκκινο, βάρος, μεγαλύτερο, άριστερα από, κ.ο.κ., ενώ στή δεύτερη: άτομο, μόριο, ηλεκτρόνιο, πεδίο κ.ο.κ. Η διάκριση είναι, ως ένα βαθμό, προφανής, «άντιστοιχεί στή διάκριση άμεσης παρατήρησης και θεωρητικού συμπεράσματος και άντανακλά τήν αρχική έμπειριοκρατική θεωρία, σύμφωνα με τήν όποια γνωστό είναι μόνο τό άμεσα δεδομένο στις αισθήσεις ή εκείνο πού άνάγεται σ' αυτόν».⁴ Αν δεχτούμε – όπως οι λογικοί θετικιστές – ότι ή άλήθεια τών παρατηρησιακών προτάσεων είναι θεμελιώμενη στήν άμεση παρατήρηση και άν εισάγουμε μία μέθοδο όρισμού τών θεωρητικών προτάσεων με βάση τής παρατηρησιακές προτάσεις, τότε όλο τό οικοδόμημα τής έμπειρικής γνώσης (= έπιστήμης) γίνεται στέρεο. Η φαινομενικά άπλή, ώστόσο, αυτή διάκριση έμεινε τό άδύ-

νατο σημείο του Λογικού Θετικισμού. Παρά τις έπανεπιλημένες προσπάθειες, τις διαδοχικές τροποποιήσεις τών κριτηρίων και τήν προφανή χρησιμότητά της, δέν έγινε δυνατή ή άυστηρή θεμελίωσή της. Τό άποτέλεσμα ήταν ότι μία έξαιρετικά συνεπής και έκλεπτυσμένη άνάλυση κατέληξε νά στηρίζεται μάλλον σέ μία διαισθητική παραδοχή του κοινού νου, παρά σέ μία στέρεη βάση.⁵

Η εικόνα τής έπιστήμης πού προκύπτει άπ' τις άνάλυσεις τών Λογικών Θετικιστών είναι ή έξης:⁶

Η έπιστήμη είναι ένα άρθρωμένο σύνολο έπιστημονικών θεωριών.

– Η έπιστημονική θεωρία είναι ένα άξωματικό σύστημα, του όποιου οι όροι άνήκουν σέ τρεις δυνατές ομάδες (σε τρία λεξιλόγια).

- α) τό λογικό λεξιλόγιο, πού άποτελείται άπ' τις λογικές σταθερές και τό μαθηματικό συμβολισμό.
- β) τό παρατηρησιακό λεξιλόγιο, πού περιέχει τούς παρατηρησιακούς όρους (observation terms).
- γ) τό θεωρητικό λεξιλόγιο, πού περιέχει τούς θεωρητικούς όρους (theoretical terms).

Αν ίστοιχα μπορούμε νά πούμε ότι ή γλώσσα L στήν όποία εκφράζεται ή έπιστημονική θεωρία υποδιαιρείται (α) στήν παρατηρησιακή γλώσσα L₀ πού είναι μία ύπογλώσσα τής L, πού περιέχει μόνο παρατηρησιακούς όρους, (β) τή θεωρητική γλώσσα L₁ πού περιέχει μόνο θεωρητικούς όρους.

Η L₀ και ή L₁ δέν έξαντλούν τήν L, άφού υπάρχει και (γ) τό τμήμα τής L πού περιέχει μικτές προτάσεις, δηλ. προτάσεις με παρατηρησιακούς και θεωρητικούς όρους.

– Οι παρατηρησιακοί όροι θεωρείται ότι: άναφέρονται σέ άμεσα άντιληπτά φυσικά άντικείμενα ή σέ άμεσα άντιληπτές ιδιότητες άντικειμένων (δηλ. ή L₀ δέχεται μία σημασιολογική έρμηνεία – semantic interpretation – με όρους άμεσα παρατηρησιμων άντικειμένων και γεγονότων).

– Οι θεωρητικοί όροι όρίζονται με όρους παρατηρησιακούς, μέσω μικτών προτάσεων, πού όνομάζονται κανόνες άντιστοιχησης C (correspondence rules).

– Υπάρχει ένα σύνολο T, άποτελούμενο άποκλειστικά άπό θεωρητικές προτάσεις, πού είναι τό σύνολο τών αξιωματών τής θεωρίας.

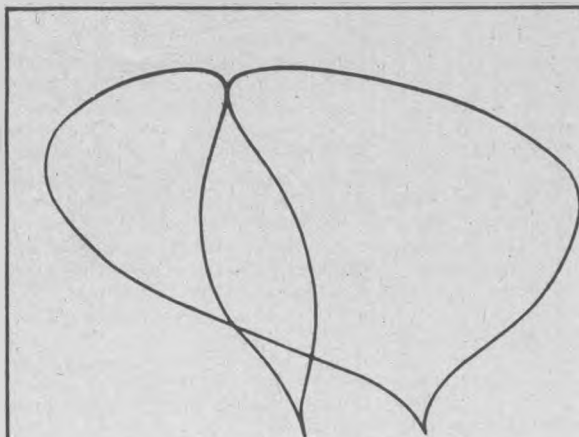
Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτόν, τό μοντέλο, οι γενικοί νόμοι μίας έπιστημονικής θεωρίας άποτελούν τά αξιωματά της, ένα σύνολο T θεωρητικών προτάσεων. Οι γενικοί νόμοι τής θεωρίας έχουν γνωστική σημασία, άφού ίκανοποιούν τό κριτήριο τής έπαλήθευσης. Η σύνδεσή τους με τά έμπειρικά δεδομένα γίνεται μέσω τών κανόνων άντιστοιχησης C. Με τούς C άναγάσεται από τις θεωρητικές στις παρατηρησιακές προτάσεις, πού είναι άμεσα έπαληθεύσιμες. Η έπιστημονική θεωρία ταυτίζεται με τό σύνολο TC, δηλ. τή σύνθεση τών αξιωματών και τών κανόνων άντιστοιχησης.

Οι καθαρά παρατηρησιακές προτάσεις, στις όποιες καταλήγουμε μέσω τών κανόνων άντιστοιχησης, είναι οι

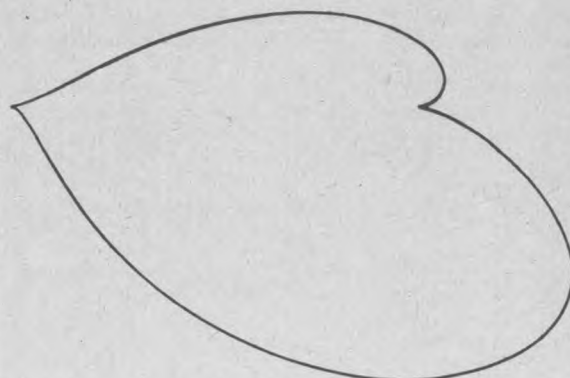
4. Π. Χριστοδουλίδης: *Η έξήγηση στήν έπιστήμη και ή έννοια του μοντέλου*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 127.

5. Δέν έπέμεινα στήν άνάλυση του τεράστιου προβλήματος τής διχοτόμησης, γιατί θά μάς πήγαινε μακριά. Υπάρχει μία τεράστια βιβλιογραφία για τό θέμα, άφού κάθε κείμενο πάνω στον Λογικό Θετικισμό διαπραγματεύεται τό πρόβλημα. Τό βιβλίο του Χριστοδουλίδη, πού έχει ήδη αναφερθεί και πού είναι προστό στον Έλληνα άνανγώστη, άσχολείται άρκετά αναλυτικά με τό θέμα.

6. Η εικόνα αυτή είναι αισθητά άπλοποιημένη. Μία πλήρης διαπραγμάτευση θά απαιτούσε έκθεση στή γλώσσα τής συμβολικής λογικής. Βασικές άναφορές για τό θέμα, τις όποιες κι έγώ ακολουθώ έδώ τείνοντας στή σχετική άπλοποίηση είναι: F. Suppe (ed): *The Structure of Scientific Theories*, Urbana 1974, σ. 16-53. P. Achinstein: *Concepts of Science*, Baltimore 1968, σελ. 67-157.

$$216x = (36 \pm y\sqrt{3y})(3 \pm \sqrt{48-2y})^2$$

$$(7x - 9\sqrt{3.5y})^2 = 81(7-y)(y+21)$$

προτάσεις που μπορούν να ελεγχθούν άμεσα απ' την εμπειρία. Αυτές οι προτάσεις προμηθεύουν μιά βάση για την επικύρωση της θεωρίας. Αποτελούν τις εμπειρικές προβλέψεις της θεωρίας. Αν μιά θεωρία επιβεβαιωθεί από ένα σύνολο επιτυχημένων εμπειρικών προβλέψεων, θεωρείται σωστά σχηματισμένη και επικυρωμένη από την εμπειρία. Αν πάλι μιά εμπειρική συνέπεια διαψευστεί από την εμπειρία, τότε κάποιο λάθος υπάρχει στη διατύπωση της θεωρίας (στη σύνθεση TC). Αν δέν πρόκειται για κάποιο λάθος μέτρησης ή για κάποια συνέπεια ειδικών συνθηκών, τότε η θεωρία είναι λανθασμένη, γιατί διαψεύδεται απ' τὰ γεγονότα.

Η έπιστήμη είναι μιά επαγωγική διαδικασία. Οι πρώτες έπιστημονικές διαπιστώσεις είναι απλές εμπειρικές γενικεύσεις, που στηρίζονται στη αισθητηριακή αντίληψη και είναι έκφρασμένες σε μιά καθαρά παρατηρησιακή γλώσσα. Στη συνέχεια εισάγονται οι πρώτοι θεωρητικοί όροι με τη βοήθεια των όρων παρατήρησης και μορφοποιούνται οι πρώτες θεωρητικές γενικεύσεις (οι θεωρητικοί νόμοι). Η γνώση λοιπόν «επάγεται» από την εμπειρία, με τον τρόπο περίπου που είχε περιγράψει ο Βασόν πριν 3 αιώνες.

Η έπιστήμη αναπτύσσεται με τη εγκαθίδρυση επικυρωμένων θεωριών. Η μετάβαση από τη μιά έπιστημονική θεωρία στην άλλη δέν αποτελεί πρόβλημα για τούς λογικούς Θετικιστές. Τό φαινόμενο περιγράφεται από τη θεωρία της Αναγωγής (Reduction),⁷ σύμφωνα με την οποία η άκολουθία των επικυρωμένων θεωριών έπιτυγχάνεται με την ένωσμάτωση της παλαιότερης θεωρίας στο εύρύτερο φάσμα μιάς νέας θεωρίας, της οποίας έκτοτε αποτελεί ειδική περίπτωση.

Υπάρχουν δύο τύποι αναγωγής: η «όμογενής» και η «έτερογενής».

Μιά αναγωγή είναι όμογενής αν οι δύο θεωρίες εκφράζονται στο ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο. Ένα παράδειγμα τέτοιας αναγωγής είναι η ένωσμάτωση των νόμων του Γαλιλαίου για την κίνηση σε κεκλιμένα επίπεδα, στη θεωρία του Νεύτωνα για την παγκόσμια βαρύτητα: οι δύο αυτές θεωρίες χρησιμοποιούν την ίδια περίπτωση όρολογία, εκφράζονται στην ίδια «γλώσσα». Αντίθετα μιά αναγωγή είναι έτερογενής όταν οι δύο θεωρίες δέν χρησιμοποιούν τό ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο. Τά κλασικά παραδείγματα γι' αυτή την περίπτωση είναι η αναγωγή της κλασικής θερμοδυναμικής στην κινητική θεωρία των αέριων, ή η αναγωγή της χημικής ανάλυσης του ατόμου

στην μικροφυσική. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται μιά «μετάφραση» του λεξιλογίου και των σχέσεων της πρώτης θεωρίας στη γλώσσα της δεύτερης. Έτσι, λ.χ., η έννοια «θερμοκρασία» της θερμοδυναμικής γίνεται «μέση κινητική ενέργεια των μορίων» του αέριου στην κινητική θεωρία, κ.ο.κ. Ο στόχος μιάς τέτοιας αναγωγής είναι απλός: καταλήγουμε σε μιά έννοιολογική, αλλά και «όντολογική» οικονομία, και τείνουμε στην ένοποίηση των έπιστημών, τό δικαιολογημένο όνειρο κάθε θετικισμού.

Και οι δύο τύποι αναγωγής οδηγούν στην ίδια εικόνα της έπιστημονικής προόδου. Η πρόοδος της έπιστήμης είναι μιά συνεχής, συσσωρευτική διαδικασία. Οι θεωρίες έπεκτείνονται και καλύπτουν εύρύτερα φάσματα ή ένωσμάτνονται σε σφαιρικότερες θεωρίες, που ένοποιοούν διακριτούς μέχρι τότε έπιστημονικούς τομείς. Οι παλαιότερες έπιτυχίες των θεωριών δέν άπορρίπτονται, αλλά διατηρούνται και έπεκτείνονται. Υπάρχει πάντοτε δυνατότητα αντικειμενικής σύγκρισης των διαδοχικών θεωριών, με καθαρά λογικές μεθόδους – συμβιβασιμότης, έγκλεισμός, σύνθεση, κ.τ.λ. Η αντίληψη αυτή στηρίζεται στην παραδοχή ότι οι διαδοχικές (ή και αντίμαχόμενες) θεωρίες εκφράζονται στο ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο ή σε λεξιλόγια δυνάμενα να «μεταφραστούν» στο ίδιο ιδίωμα. Τό κοινό αυτό έδαφος σύγκρισης (λεξιλόγιο ή ιδίωμα) είναι για τούς λογικούς Θετικιστές η παρατηρησιακή γλώσσα.

2. Τό έργο του T.S. Kuhn και η «στροφή» της δεκαετίας 1960-1970

α. Η γένεση του νέου ρεύματος

Η είκοσαετία 1940-1960 είναι η περίοδος της άπόλυτης κυριαρχίας του λογικού Θετικισμού. Στο διάστημα αυτό, θέβαια, όρισμένες θέσεις του άμφισβητούνται, άλλες μετασχηματίζονται, αλλά, παρά τις έπιμέρους αντιρρήσεις που προβάλλονται, ό βασικός πυρήνας της θετικιστικής ανάλυσης έξακολουθεί να αντιπροσωπεύει τη

7. Η κλασική ανάλυση της θεωρίας της Αναγωγής βρίσκεται στο E. Nagel: *The Structure of Science*, New York 1961.

μοναδική αξιόπιστη φιλοσοφική προσέγγιση τής επιστήμης.

Ἡ κατάσταση, ὅμως, ἀλλάζει ριζικά στὰ πρῶτα χρόνια τής δεκαετίας τοῦ 60. Ἡ ἡμερία τοῦ κλάδου διαταράσσεται, τὰ «σύνορα τοῦ ἀνοίγουν» καί ἡ προβληματική του ἐμπλουτίζεται ἀπό ἕνα σύνολο συμβολῶν πού ξεκινοῦν ἀπό διαφορετικές ἀφετηρίες. Δημιουργεῖται ἕνα νέο ἐπιστημολογικό ρεύμα, πού συνδέεται μέ τὰ ὄνοματά του Κούν, τοῦ Feyereabend, τοῦ Hanson, τοῦ Toulmin καί πού χαρακτηρίζεται ἀπό μιά ἀκραία ἀντι-θετικιστική γραμμή.⁸ Ὡς «σημεῖο καμπῆς» ἐκλαμβάνεται συμβολικά τό 1962, ἔτος ἐκδόσεως τής *Δομῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, πού θεωρήθηκε τό «μανιφέστο» τοῦ νέου ρεύματος. Ἡ κατάσταση «κρίσεως» πού δημιουργήθηκε (γιά νά προτρέξουμε στήν ὁρολογία τοῦ Κούν) ὁδήγησε σέ τόσο ραγδαίες ἐξελίξεις, ὥστε, στὰ τέλη τής ἴδιας δεκαετίας, ὁ λογικός θετικισμός θεωροῦνταν καθολικά ξεπερασμένος.

Ἡ στροφή αὐτή στήν ἀγγλοσαξονική ἐπιστημολογία εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀντίδραση στό ἀσφικτικό πλαίσιο τής Μαθηματικῆς Λογικῆς καί τοῦ ἀκραίου Ἐμπειρισμοῦ. Τό κεντρικό σημεῖο τής διαμάχης εἶναι ἡ φύση καί ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ νέου ρεύματος θεωροῦν ὅτι ἡ θετικιστική εἰκόνα τής ἐπιστήμης εἶναι διαστρεβλωτική, ἀγνοεῖ τή ἀληθινή πρακτική τῶν ἐπιστημῶν καί τὰ πορίσματα τής ἱστορικῆς ἔρευνας καί θυσιάζει στό βωμό ἐνός ἀποϊκοῦ ἐμπειρισμοῦ τόν κυριώτατο παράγοντα ἐπιστημονικῆς «μύθου»: τή δημιουργικότητα καί τή φαντασία τοῦ ἐρευνητή. Ἡ ἱστορία τής ἐπιστήμης δείχνει ὅτι οἱ σημαντικότερες ἀνακαλύψεις δέν ἦταν ἀπλῆς ἐρμηνοεῖες νέων ἐμπειρικῶν δεδομένων, ἀλλά ὅτι, ἀντίθετα, ἡ δημιουργική θεωρία «ξεπερνᾷ» πάντοτε τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα. Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ὀρθολογικότητα δέν ἀποτελοῦν ἕνα θαῦμα: στήν πραγματικότητα συγγενεῦσαν μέ τὰ ἄλλα πολιτιστικά φαινόμενα πολύ πιό στενά ἀπ' ὅσο ἄφηναν νά ἐννοηθεῖ οἱ θετικιστές. Ἔτσι, οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες, ὅπως κάθε ἄλλο ἀνθρώπινο κατασκεῦασμα, εἶναι ἱστορικές ὀντότητες, μέ γέννηση, ἀκμή καί τέλος, καί μέ συμμετοχή ὀχι μόνο στήν ἀλήθεια, ἀλλά καί στό λάθος.

Ἡ ἐξέλιξη τής ἐπιστήμης δέν εἶναι μιά ὀμαλή, γραμμική συσσωρευτική διαδικασία, ἀλλά ἕνα πολύ πιό σύνθετο φαινόμενο, μέ περιόδους συνέχειας καί ἀσυνέχειας, μέ ριζικές ἀναθεωρήσεις καί βαθιά ρήγματα.

Μποροῦμε νά προσδιορίσουμε τρεῖς παράγοντες πού συνέβαλαν στή δημιουργία τοῦ νέου ρεύματος:

1. Ἡ μείωση τής ἀξιόπιστίας τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ: Οἱ κριτικές πού διατυπώνονται καί συσσωρεύονται, χωρίς νά παίρνουν ἱκανοποιητική ἀπάντηση δέν ὀδηγοῦν, βέβαια, στή δημιουργία νέας λύσεως καί στήν ἀνατροπή τοῦ θετικισμοῦ, ἀλλά συντελοῦν στή μείωση τοῦ κύρους του καί ἐξηγοῦν τή γρήγορη ἐπικράτηση τῶν νέων τάσεων.

Ἀναφέρω ἀπλῶς τίς κυριότερες κριτικές σέ ἐπιμέρους θέσεις τοῦ θετικισμοῦ⁹:

(α) ἡ θέση *Duhem-Quine*. Ὁ Κουάν (1951), ἐπεκτείνοντας μιά παλιότερη ἰδέα τοῦ Ντυέμ (1906) ἀπορρίπτει τήν ἀρχή τής ἐπαλήθευσης τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ. Ἡ ἐπιστημονική θεωρία εἶναι μιά σύνθετη δομή ἐπιμέρους προτάσεων. Ἄν, τώρα, ἡ θεωρία ἐρθεῖ σέ ἀντίθεση μέ ἕνα ἐμπειρικό γεγονός, τό μόνο πού γνωρίζουμε εἶναι ὅτι κάποια ἀπ' τίς ἐπιμέρους προτάσεις τής θεωρίας εἶναι λανθασμένη· δέν ξέρομε, ὅμως, ποιά ἀκριβῶς. Ἡ θέση τοῦ Κουάν εἶναι ὅτι δέν ἔχομε δικαίωμα νά μιλοῦμε γιά σημασία καί γιά ἐπαλήθευση μιάς μεμονωμένης πρότασης, ἀφοῦ ἡ «μονάδα ἐμπειρικής σημασίας» εἶναι ἡ ὀλόκληρη τῆς ἐπιστήμης. Ἄν ἡ ἐπαλήθευση μιάς μεμονωμένης πρότασης εἶναι ἀδύνατη, καταρρέει ὀλόκληρο τό σύνθετο οἰκοδόμημα τῶν θετικιστῶν.

(β) Ἡ κριτική τής ἐπαγωγῆς (*induction*) καί τής ἐπικύρωσης (*confirmation*) ἀπό τόν Πόππερ. Ἀπ' τό 1934 ὁ Πόππερ εἶχε προτείνει μιά διαφορετική ἀνάλυση τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Ἡ θεμελίωση τής ἐπαγωγῆς εἶναι λογικά ἀδύνατη ἀφοῦ δέν ὑπάρχει καμιά προνομιακή

ὁδός ἀπό τὰ πράγματα στή θεωρία (ἐπαναλαμβάνει τήν κριτική τής αἰτιότητας τοῦ Hume, χωρίς νά δέχεται τήν ψυχολογική λύση του). Λογικά ἀδύνατη εἶναι καί ἡ ἐπικύρωση (ἐπαλήθευση) μιάς θεωρίας: ὅσα τέστ κι ἄν περάσει, μέ ἐπιτυχία, πάντοτε ὑπάρχει ἡ λογική δυνατότητα νά ἀποτύχει στό ἐπόμενο. Ἐπομένως τό μόντελο τῶν θετικιστῶν εἶναι ἀστήρικτο. Γιά τόν Πόππερ, οἱ θεωρίες δέν εἶναι ἐπαγωγικά, ἀλλά, ἀντίθετα, παραγωγικά συστήματα. Ἡ ἀνθρώπινη φαντασία καί δημιουργικότητα κατασκευάζει γενικές, θεωρητικές ὑποθέσεις. Ἡ ἐπιστημονική ὀρθολογικότητα συνίσταται στή συνεχή, κριτική ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν ὑποθέσεων, πού ἐπιτυγχάνεται μέ ἀντιπαράθεση πρὸς τήν ἐμπειρία (*falsification*) καί τή θεμελίωση νέων καλύτερων ὑποθέσεων. Ὅλες, λοιπόν, οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες εἶναι λανθασμένες. Ὑπάρχει ὅμως μιά ἀντικειμενική πρόοδος, γιὰτί, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπομακρυνόμαστε ἀπ' τό λάθος καί πλησιάζομε στήν ἀλήθεια.

(γ) Ἡ διάκριση παρατήρησης-θεωρίας: Ὅλοι οἱ ἐπικριτές συμφωνοῦν ὅτι ἡ διάκριση εἶναι αὐθαίρετη καί θά πρέπει νά ἀπορριφθεῖ, ἄν δέν ἐπινοηθεῖ ἕνα νέο ἀξιόπιστο κριτήριο.

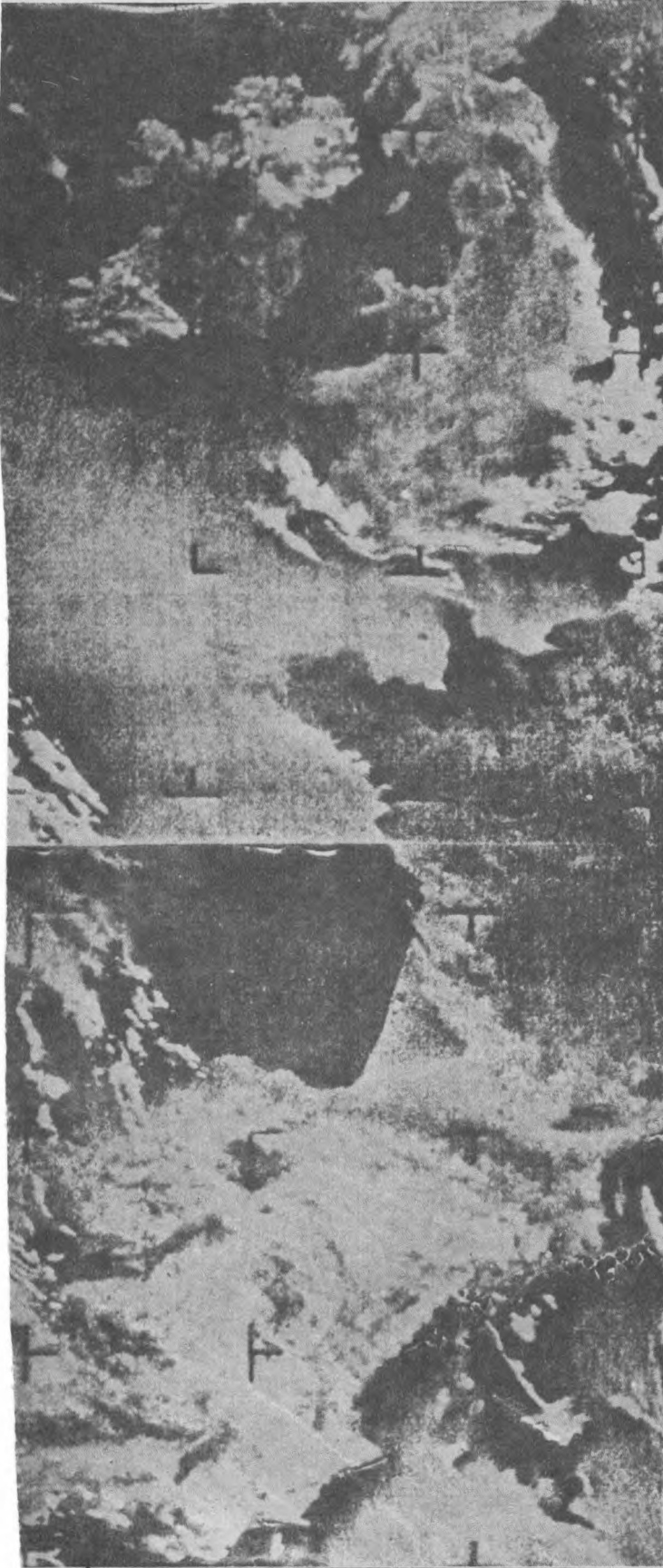
2. Οἱ παράλληλες ἐξελίξεις στον τομέα τής φιλοσοφίας τής γλώσσας: Εἶδαμε τό ρόλο πού ἔπαιξε «ἡ στροφή πρὸς τή γλώσσα» στὰ πρῶτα βήματα τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ. Γιά μιά μεγάλη χρονική περίοδο (ἀκολουθώντας τή γραμμή πού εἶχε χαράξει τό *Tractatus* τοῦ Βιγκενστάιν) ἡ φιλοσοφία τής γλώσσας στόν ἀγγλοσαξονικό χώρο ἔτεινε στήν κατὰδειξη τῶν ἀτελειῶν καί τῶν ἀντιφάσεων τής καθημερινῆς γλώσσας καί στήν κατασκευή τεχνητῶν, συνεπῶν γλωσσῶν.

Στή δεκαετία ὅμως 1950-60, κάτω ἀπ' τήν ἐπίδραση, τώρα, τῶν τελευταίων γραπτῶν τοῦ Βιγκενστάιν (*Φιλοσοφικές ἔρευνες 1953*) δημιουργεῖται μιά ἀντίστροφη τάση. Ἀμφισβητεῖται ἡ γνωστική σημασία τῶν τεχνητῶν γλωσσῶν καί προβάλλεται σάν πεδίο ἀνάλυσης ἡ φυσική, καθημερινή γλώσσα μέ ὅλες τίς ἰδιομορφίες τής. Παύει νά ἐνδιαφέρει μόνο ἡ καταφατική μορφή προτάσεων καί ἀναπτύσσεται ἡ «πραγματολογική» διάσταση τῆς γλώσσας (*pragmatics*), δηλ. ἡ σχέση τοῦ λόγου μέ τόν ὀμιλητή.

Δέν μποροῦμε βέβαια νά μιλήσουμε γιά ἄμεση, αἰτιακή σχέση στίς ἀλλαγές τῶν δύο τομέων (ἄν καί ἡ ἐπίδραση τῶν *Φιλοσοφικῶν Ἐρευνῶν* τοῦ Βιγκενστάιν εἶναι ἐκδηλη στόν Τουλμίν καί τόν Χάνσον). Ὑπάρχει ὅμως μιά ἔμμεση σύνδεση, ἡ δημιουργία ἐνός κοινῶ ἀντι-θετικιστικοῦ κλί-

8. Ὁ Κούν εἶναι ἱστορικός τής ἐπιστήμης, εἰδικός τοῦ 17ου αἰ. Ὁ Φεγεραμπέντ εἶναι μαθητής τοῦ Πόππερ καί στηρίζει τήν ἀνάλυσή του σέ μιά ἀνάλυση τής ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. Οἱ Χάνσον καί Τουλμίν ἐπηρέαζονται ἀπό τίς *Φιλοσοφικές Ἐρευνες* τοῦ Βιγκενστάιν. Ὁ Πολάνυι ξεκινάει ἀπό μαρξιστικές ἀρχές. Δέν μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά μιά ἐνιαία σχολή. Οἱ βασικοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ρεύματος προέρχονται ἀπό διαφορετικές παραδόσεις, διαφανοῦν σέ πολλά σημεῖα, καί παίρνουν, στή δεκαετία πιά τοῦ 70, ὁ καθένας τόν δικό του δρόμο. Συνήθως, ἡ νέα αὐτή τάση χαρακτηρίζεται ὡς «ἱστορικισμός» ἢ «σχετικισμός» (*relativism*).

9. Γιά τίς συγκεκριμένες ἀναφορές βεβ βιβλιογραφία. Χρειάζεται ὅμως νά προστεθοῦν δύο λόγια γιά τόν Κάρλ Πόππερ. Μιά ἀνάλυση τής σύγχρονης ἐπιστημολογίας, πού δέν ἀναφέρεται ἀναλυτικά στόν Πόππερ, εἶναι ὡς ἕνα βαθμῶ ἑλλειψής. Τό κυριώτατο χαρακτηριστικό τοῦ ἔργου τοῦ Πόππερ εἶναι ὅτι ἐνώ θεμελιώνεται ταυτόχρονα περίπου μέ τό Λογικό Θετικισμό, ἐξελίσσεται συνέχεια καί ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖ καί σήμερα τήν ἐπικαιρότητά του. Μάλιστα ἀπό τή «σχολή» τοῦ Πόππερ προέρχεται ἡ πιό ἐγκυρη, ἰσως, τάση τής δεκαετίας τοῦ '70, ἡ «μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων» τοῦ Λακάτος. Ὁ λόγος γιά τόν ὀποῖο δέν ἀναφέρθηκα ἀναλυτικά στόν Πόππερ εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστημολογία του, κρατώντας ἰση ἀπόσταση ἀπό τόν θετικισμό καί τόν «ἱστορικισμός», δέν θίγεται οὐσιαστικά ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ νέου ρεύματος.

ματος που εκδηλώνεται και στους δύο τομείς με την τάση άπαλλαγής από τους περιορισμούς της τυπικής λογικής και του άγονου εμπειρισμού.

3. Η ανάπτυξη της Ιστορίας των Έπιστημών: (ό, κατά γενική όμολογία, καθοριστικότερος παράγοντας).

Τό κυριότερο χαρακτηριστικό του Λογικού Θετικισμού είναι ο αντι-ιστορικός του χαρακτήρας. Η επικράτηση του Λογικού Θετικισμού στην αγγλοσαξονική Έπιστημολογία οδήγησε σε μία πλήρη άπομόνωση της Φιλοσοφίας απ' την Ιστορία των επιστημών. Τό γεγονός αυτό αποτελεί ιδιομορφία αυτής της παράδοσης και στοιχείο αντίθεσης με τις ευρωπαϊκές «επιστημονικές φιλοσοφίες» που αναπτύχθηκαν σε στενή σχέση με την Ιστορία.¹⁰ Ο κύριος ρόλος της Ιστορίας της επιστήμης, σ' αυτό τό πλαίσιο, είναι παιδαγωγικός: τείνει στη διευκρίνιση και στη βαθύτερη κατανόηση των μεθόδων και έννοιων της σύγχρονης επιστήμης, αποκαθιστώντας την εξέλιξή τους. Στη ουσία ταυτίζονται, με τή συσσώρευση ανέκδοτων και χρονολογιών.

Η κατάσταση αλλάζει στη δεκαετία του '50. Η Ιστορία των επιστημών αποκτά την αυτονομία της ως επιστημονικός κλάδος, τούς δικούς τους σκοπούς και τις δικές της μεθόδους. Σ' αυτή την αλλαγή, καθοριστική είναι ή συμβολή του Alexandre Koyré και του Herbert Butterfield. Μέ τό έργο και τή διδασκαλία τους διαμορφώνεται μία νέα γενιά ιστορικών που θεωρούν ότι ο κλάδος τους δέν έχει απλώς βοηθητικό χαρακτήρα, αλλά είναι ουσιαστικό συνθετικό της Ιστορίας των Ιδεών (και ως ένα βαθμό της κοινωνικής και πολιτιστικής Ιστορίας). Συντελείται, λοιπόν, μία ιστοριογραφική επανάσταση, της όποιας τά πορίσματα γρήγορα έρχονται σε αντίθεση με τή θετικιστική ανάλυση της επιστήμης.

Ορισμένες παλαιότερες και ξεπερασμένες πιά σήμερα θεωρίες – ή Άριστοτελική φυσική, ή «φλογιστική» χημική θεωρία κ.τ.λ. – φωτίζονται με νέο φώς και αποδεικνύεται ότι, όχι μόνο δέν ήταν μία σειρά προλήψεων και λαθών, αλλά, απεναντίας, διέθεταν αξιόλογη συνοχή και αποτελεσματικότητα. Η νέα ιστοριογραφία τείνει να αποκαταστήσει αυτά τά χαρακτηριστικά άδιαφορώντας για τις σύγχρονες απόψεις της επιστήμης, να περιγράψει τήν παλιότερη επιστήμη ως αυτόνομη, σφαιρική δομή.

Η Ιστορική έρευνα φανερώνει ότι ή επιστήμη ούτε τόσο εμπειρική και επαγωγική υπήρξε, ούτε αναπτύχθηκε τόσο εύθύγραμμα. Ο Γαλιλαίος και ο Νεύτωνας στηρίχτηκαν σε υποθέσεις, που κάθε άλλο παρά εμπειρικές γενικεύσεις ήταν, και τό πέρασμα από τήν Άριστοτελική φυσική στη Νευτώνεια μηχανική δέν άπαιτήσε ένα νέο σύνολο εμπειρικών δεδομένων, αλλά, όπως γράφει ο Butterfield, θεμελιώθηκε «στη ίδια δέσμη γεγονότων, όπως πριν, τά όποια ένέταξε σ' ένα νέο σύστημα άμοιβαίων συνδέσεων, δίνοντας ένα διαφορετικό πλέγμα». Τά πορίσματα της Ιστορίας των επιστημών συμβάλλουν περισσότερο από κάθε άλλον παράγοντα στη στροφή της δεκαετίας του '60.

Γιά να προσδιορίσουμε τά βασικά χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος, θά χρειαστεί να αναλύσουμε λεπτομερειακά τό έργο του Τ.Σ. Κούν. Τό έργο αυτό προσφέρεται για τήν έξαγωγή συμπερασμάτων, και γιατί ο συγγραφέας του είναι κεντρική φυσιογνωμία στο νέο ρεύμα

10. Άρκει να κάνει τή σύγκριση κανείς με τή γαλλική επιστημονική φιλοσοφία των άρχών του αιώνα για να καταλάβει τή διαφορά. Η γαλλική σχολή (Comte, Dyhem, Tannery, Brunschvicg, Meyerson) είναι περισσότερο φιλοσοφική Ιστορία των Έπιστημών παρά Έπιστημολογία. Είναι χαρακτηριστικό ότι θεμελιωτής της νέας αγγλοσαξονικής ιστοριογραφίας είναι ο Alexandre Koyré, που προέρχεται από τήν ευρωπαϊκή παράδοση. Μπορεί βέβαια να υποστηριχτεί, αντίστροφα, ότι ή υπερβολική προσήλωση της γαλλικής επιστημολογίας στην Ιστορία ευθύνεται για τή σημερινή άπουσία μίας επιστημονικής παράδοσης στη Γαλλία (άν έξαιρέσει κανείς τή σχετική σύντομη παρένθεση του Γκ. Μπασελάρ και των μαθητών του).

καί γιατί, όπως ένα έργο ευαίσθητο στις κριτικές και εξελισσόμενο, αντανακλά τις κύριες τάσεις της δεκαετίας.

Πριν περάσουμε όμως στον Κούν πρέπει να τονίσουμε ένα σημείο. Η κατάσταση κρίσης που δημιουργείται αυτή την περίοδο στον κλάδο αναδεικνύει ως κεντρικά προβλήματα, *τή δομή και την αλλαγή των επιστημονικών θεωριών*. Θίγονται ακόμη όρισμένα θέματα, που συνδέονται στενά μ' αυτά, όπως η έπαγωγή, η επικύρωση των θεωριών, η φύση της εξήγησης και της δικαιολόγησης κ.λπ. Η επιστημολογία όμως δεν εξαντλείται σ' αυτά τα προβλήματα. Έτσι, οι συζητήσεις πάνω στην αιτιότητα, στη μέτρηση, στην τροπικότητα (Modality), στο ρόλο των μοντέλων στην επιστήμη, στο χρόνο και το χώρο, για να αναφέρουμε μόνο μερικά παραδείγματα, συνεχίζονται χωρίς να παρουσιάζουν αισθητά συμπτώματα κρίσης. Η παρατήρηση αυτή αιτιολογεί το σχετικά μονομερή χαρακτήρα των αναλύσεων που θα ακολουθήσουν και των στοιχείων που θα δοθούν.

β. Η Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων¹¹

Ο Κούν ολοκληρώνει τις σπουδές του στη Φυσική και, στη συνέχεια, στρέφεται βαθμιαία προς την Ιστορία των Επιστημών. Η μελέτη της Ιστορίας των Επιστημών τον πείθει ότι η τρέχουσα θετικιστική ανάλυση της επιστήμης είναι ανεπαρκής και παραπλανητική. Διατηρεί ένα απλώς έρασιτεχνικό ενδιαφέρον για την Επιστημολογία, ως την εποχή που γράφει *τή Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Η εκπληκτική όμως επιτυχία του βιβλίου, ο αντίκτυπος και οι συζητήσεις που προκαλεί σε φιλόσοφους και επιστήμονες, τον εισάγουν de facto, και μάλιστα ως κεντρική μορφή, στο πεδίο της Επιστημολογίας. Μετά το 1962 το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιεύσεων του – γιατί ταυτόχρονα συνεχίζει τις ιστορικές του έρευνες – αφιερώνεται στην υπεράσπιση, στην τροποποίηση και στη «φιλοσοφικότερη» κωδικοποίηση των θέσεων της *Δομής των επιστημονικών επαναστάσεων*. Ο Κούν επομένως, γράφει το βασικό του βιβλίο ως ιστορικός και όχι ως φιλόσοφος της επιστήμης. Έτσι εξηγείται η σχετική ασάφεια της ορολογίας του, η απουσία των καθαρά φιλοσοφικών αναφορών, ή έλλειψη μίας αυστηρής δομής.

Ός ιστορικός, ο Κούν είναι ειδικός της «επιστημονικής επανάστασης» του 17ου αι. Της αντικατάστασης, δηλ. του 'Αριστοτελικού «κλειστού κόσμου» απ' το «άνοικτο σύμπαν» του Κοπέρνικου, του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα (για να χρησιμοποιήσουμε τις εκφράσεις του 'Αλεξάντρ Κουαρέ). Είναι χρήσιμο, λοιπόν, να έχουμε στο νου μας ότι πίσω απ' τή γενική κατηγορία «επιστημονική επανάσταση» της *Δομής* βρίσκεται το πρότυπο αυτής της συγκεκριμένης επανάστασης. Ο ίδιος αναφέρει ότι η «διαφύτιση» του, ή ξαφνική έλευση της βασικής του ιδέας, ήρθε όταν μελετούσε την ιδιαιτερότητα της 'Αριστοτελικής Φυσικής. Τότε κατάλαβε ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι ανάγνωσης ενός κειμένου του παρελθόντος και ότι ο χειρότερος τρόπος προσέγγισης είναι αυτός που φαίνεται φυσικότερος στο σύγχρονο αναγνώστη: η προσέγγιση δηλ. που στηρίζεται στο σύνολο των γνώσεων και πεποιθήσεων και προσπαθεί να προσδιορίσει τις αποκλίσεις του κειμένου απ' αυτό το σύνολο. Η αδυναμία αυτού του τρόπου ανάγνωσης οφείλεται στο γεγονός ότι απ' τήν εποχή του κειμένου μέχρι σήμερα έχει μεσολαβήσει «ένα είδος σφαιρικής αλλαγής στον τρόπο που οι άνθρωποι βλέπουν και περιγράφουν τή φύση»,¹² μιά αλλαγή που δεν μπορεί να αναχθεί ούτε σε απλές προσθήκες στη συνολική γνώση ούτε σε απλή διάρθωση επιμέρους λαθών. Η βασική του λοιπόν ιδέα είναι ότι οι επιστημονικές γνώσεις κάθε εποχής άρθρώνονται σε ένα αυτόνομο σύστημα, με τή δική του αξία και λειτουργικότητα, που δεν μπορεί να κριθεί με τή δική μας, σημερινά κριτήρια επιστημονικότητας. Η ανά-

πτυξη τής επιστήμης είναι μιά ριζικά άσυνεχής διαδικασία, μιά ακολουθία βιαιών ανατροπών.

Στή *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* ο Κούν εισάγει μιά έντελώς νέα ορολογία.

Μέ τον όρο *επιστημονική κοινότητα* (scientific community) χαρακτηρίζει ένα σύνολο επιστημόνων με συναφές πεδίο έρευνας, που ασπάζονται τις ίδιες βασικές αντιλήψεις για τή φύση τής επιστήμης και τή μεθοδολογία της. Ζούν σε σχετική απομόνωση απ' τήν υπόλοιπη κοινωνία και τους άλλους επιστήμονες, μιλούν τήν ίδια «γλώσσα», βλέπουν τή πράγματα κάτω απ' τήν ίδια «όπτική». Είναι η βασική κοινωνιολογική μονάδα του Κούν – δεν τον ενδιαφέρει τόσο ο μεμονωμένος επιστήμονας, όσο η συλλογική μορφή που παίρνει η έρευνα στην επιστήμη.

Τό βασικό χαρακτηριστικό τής επιστημονικής κοινότητας είναι η αποδοχή ενός κοινού *Παραδείγματος* (paradigm).¹³ Η έννοια αυτή – ή πιο βασική και πολυσυζητημένη στο σύστημα τής *Δομής* – παραμένει σχετικά ασάφης στο σύνολο του βιβλίου, φαίνεται να περιγράφει περισσότερο από ένα πράγματα, όπως ομολογεί και ο ίδιος ο Κούν. Η πρωταρχική, πάντως, χρήση του όρου, ή συνδεδεμένη με τήν πρωτοτυπία τής ανάλυσης τής *Δομής*, υποδεικνύει *από σύνολο των πεποιθήσεων, των αναγνωρισμένων αξιών και των τεχνικών που ασπάζονται τή μέλη μιάς δεδομένης ομάδας επιστημόνων*. Δεν ταυτίζεται λοιπόν τό παράδειγμα με μιά επιστημονική θεωρία, έχει μιά πολύ σφαιρικότερη διάσταση. Περιλαμβάνει «νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματισμό ταυτόχρονα» (σ.10),¹⁴ και άποτελείται «από ένα ισχυρό πλέγμα

11. Ένα κεφάλαιο τής *Δομής των επιστημονικών επαναστάσεων* έχει μεταφραστεί στα ελληνικά από τον Αρ. Κουτούγκο και δημοσιεύεται στο περιοδικό *Δευκαλίων* (τεύχος 16, 1976). Ενώ η μετάφραση είναι προσεγμένη, και γλωσσικά και φιλοσοφικά, δεν αποφεύγει όρισμένα σοβαρά λάθη στην απόδοση έπισημονικών όρων. Έτσι τή «σύνθετα μεταλλεύματα» (compound ores) αποδίδονται ως «μίγματα χρυσού» (σ. 413), ο «άργυρος» (silver) αποδίδεται ως «λευκόχρυσος» (σ. 415) και η πρόταση «όταν η ανάμειξη παρήγαγε θερμότητα, φως και αναβρασμό» (When mixing produced heat, light, effervescence), γίνεται «όταν αναμίγνυταν παραγόμενη θερμότητα, φως και αναβρασμός» (σ. 415). Αιτίες οι άστοχες απόδοσεις δεν αλλάζουν εύτυχώς τό νήμα των συλλογισμών του συγγραφέα. Δυστυχώς όμως όλο τό τελευταίο μέρος του κεφαλαίου είναι αδύνατο να γίνει κατανοητό από μιά λανθασμένη απόδοση. Τό επίχειρημα του Κούν στηρίζεται στην περιγραφή τής διάκρισης ανάμεσα σε χημική ένωση (compound) και φυσικού μίγματος (mixture), και τις διαδοχικές μεταποσπίσεις τής διαχωριστικής γραμμής. Ο μεταφραστής όμως αποδίδει τό compound άλλοτε ως «μίγμα» (σ. 415, σ. 416), άλλοτε ως «συνδυασμό» (σ. 415, 416) και άλλοτε ως «χημικό μίγμα» (416, 417), και φυσικά η διάκριση είναι αδύνατο να φανεί. (Οι σελίδες παραπέμπουν στον *Δευκαλίωνα*).

12. *Essential Tension*, Chicago 1977, Εισαγωγή, σ. xiii.

13. Δεν είναι δυνατό, βέβαια, στο πλαίσιο αυτής τής «Εισαγωγής» να δικαιολογησώ αναλυτικά τή ελληνική απόδοση τής βασικής ορολογίας που υιοθετώ. Κάνω μόνο μιά εξαίρεση για τόν όρο paradigm, γιατί έχει ήδη αρχίσει να εισάγεται και στο ελληνικό επιστημονικό λεξιλόγιο από διάφορες πηγές. Επιλέγω τήν απόδοση *Παράδειγμα* (με κεφαλαίο Π) και όχι *υπόδειγμα* που προτείνει ο 'Αρ. Κουτούγκος (μετάφραση ενός κεφαλαίου τής *Δομής*, *Δευκαλίωνα* 16, 'Αθήνα 1976) για τούς εξής λόγους: (α) πιστεύω ότι όταν ένας ελληνικός όρος επανεισάγεται, έστω και έλαφρά παραλλαγμένος, στην ελληνική τεχνική ορολογία πρέπει να διατηρείται όχι, βέβαια, για λόγους ορθοπιστικών, αλλά γιατί, αντί να λύνουμε, προσθέτουμε προβλήματα απόδοσης και σύγχυσης. Γι' αυτό τό λόγο διατηρούνται στα ελληνικά οι όροι. Σημαντική, Πραγματισμός, Ρεαλισμός (παρ' ότι η ρίζα του δεν είναι ελληνική) Κυβερνητική κ.ο.κ., αν και η καθημερινή τους χρήση είναι διαφορετική, (β) ο όρος «υπόδειγμα» είναι τουλάχιστον εξίσου παραπλανητικός με τόν όρο «παράδειγμα» στη *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* και (γ) ο όρος «υπόδειγμα» αποδίδει πλήρως τόν όρο exemplar του ζευγούς disciplinary matrix-exemplar, με τό όποιο ο Κούν αντικαθιστά άργότερα τόν όρο paradigm.

14. Οι αναφορές παραπέμπουν στις σελίδες τής δεύτερης έκδοσης τής *Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1970.

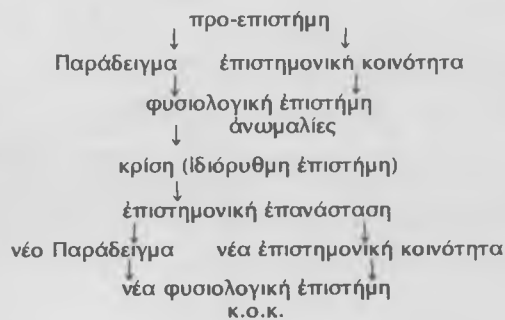
έννοιολογικών, θεωρητικών, πειραματικών και μεθολογικών παραδοχών» ακόμη και «σχεδόν-μεταφυσικών» (σ. 42,41).

Υπάρχει μία «κυκλικότητα» στον ορισμό επιστημονικής κοινότητας και Παραδείγματος: η μία έννοια φαίνεται να όρίζεται με βάση την άλλη. Είναι ένα σημείο που δεν επεξηγείται στο πλαίσιο του θιβλίου, αλλά δεν νομίζω ότι δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στη γενική εικόνα. Έδώ θα θεωρήσουμε ότι επιστημονική κοινότητα και Παράδειγμα δημιουργούνται ταυτόχρονα και αλληλοεξαρτώνται.

Η σύνδεση μιας δεδομένης επιστημονικής κοινότητας με ένα, μοναδικό Παράδειγμα δημιουργεί μία ιδιαίτερα αυστηρή παράδοση επιστημονικής έρευνας, που ο Κούν ονομάζει *φυσιολογική επιστήμη* (normal science). Στη φυσιολογική επιστήμη, αφιερώνεται όλος σχεδόν ο χρόνος και η δημιουργικότητα των περισσότερων επιστημόνων. Είναι η εργασία στο έσωτερικό και υπό την καθοδήγηση ενός Παραδείγματος, που τείνει στην άποσαφήνιση, στη διάρθρωση και στην αύξηση της ακρίβειάς του. Το Παράδειγμα καθορίζει τη σημασία και τη φύση των προβλημάτων που πρέπει να λυθούν, τις κατάλληλες μεθόδους και τα κριτήρια επιστημονικότητας. Η φυσιολογική επιστήμη είναι μία δραστηριότητα επίλυσης γρίφων (puzzle-solving activity), προορισμένη να παραμείνει στο έσωτερικό ενός Παραδείγματος, που σε καμία περίπτωση δεν άμφισβητείται. Η δημιουργία «φυσιολογικών επιστημονικών παραδόσεων» είναι για τον Κούν κριτήριο ώριμότητας μιας επιστήμης.

Η φυσιολογική επιστήμη αντιδιαστέλλεται προς την *ιδιόρρυθμη επιστήμη* (extraordinary science), στη διάρκεια της οποίας δεν έχουμε επικράτηση ενός Παραδείγματος, αλλά μία κατάσταση αντιδικίας ανάμεσα σε ασυμβίβαστα ή αντιθετικά Παράδειγματα. Είναι μία κατάσταση ρευστή, όπου τα ίδια τα θεμέλια της επιστήμης άμφισβητούνται, μία κατάσταση κρίσης, σύμφωνα με την ορολογία του Κούν.

Η *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* εισάγει ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης της επιστήμης, που μπορεί να περιγραφεί σχηματικά με την παρακάτω χρονική ακολουθία.¹⁵

Η επιστήμη αρχίζει, για τον Κούν, με την εμφάνιση του πρώτου Παραδείγματος (και τη δημιουργία της πρώτης επιστημονικής κοινότητας). Μέχρι τότε δεν υπάρχει επιστήμη, αλλά μία πλειάδα αντιμαχόμενων «σχολών» και απόψεων.¹⁶

Το Παράδειγμα κερδίζει τη γενική αποδοχή, οι επιστήμονες παύουν να θέτουν σε συνεχή άμφισβήτηση τα θεμέλια του κλάδου τους και άφροσιώνονται στη «φυσιολογική έρευνα», που γρήγορα αποδίδει καρπούς. Οι νέες γενιές των επιστημόνων εκπαιδεύονται στο φως του αποδεκτού Παραδείγματος, μαθαίνουν να έχουν τις ίδιες αξίες και την ίδια όπτική με τους εκπαιδευτές τους. Η εκπαιδευτική αυτή εύθυγρामीση περνά μέσα από τα διδακτικά έγχειριδια και τα έργα που θεωρούνται κλασικά, και παίζει τεράστιο ρόλο στην οικονομία δυνάμεων και στην αποδοτικότητα του κλάδου.

Η «στράτευση» σ' ένα Παράδειγμα δεν είναι μόνο ή αποδοχή μιας θεωρίας. Είναι ταυτόχρονα μία όντολογική παραδοχή (άπό τί είδους όντότητες άποτελείται ο κόσμος), μία μεθοδολογική κατεύθυνση (ποιά προβλήματα είναι σημαντικά και τί θεωρείται επιστημονική λύση) και μία κοινή γλώσσα. Η στράτευση είναι λοιπόν τόσο ολοκληρωτική, άστε ο Κούν φτάνει να μιλά για είσοδο σε ένα νέο κόσμο.

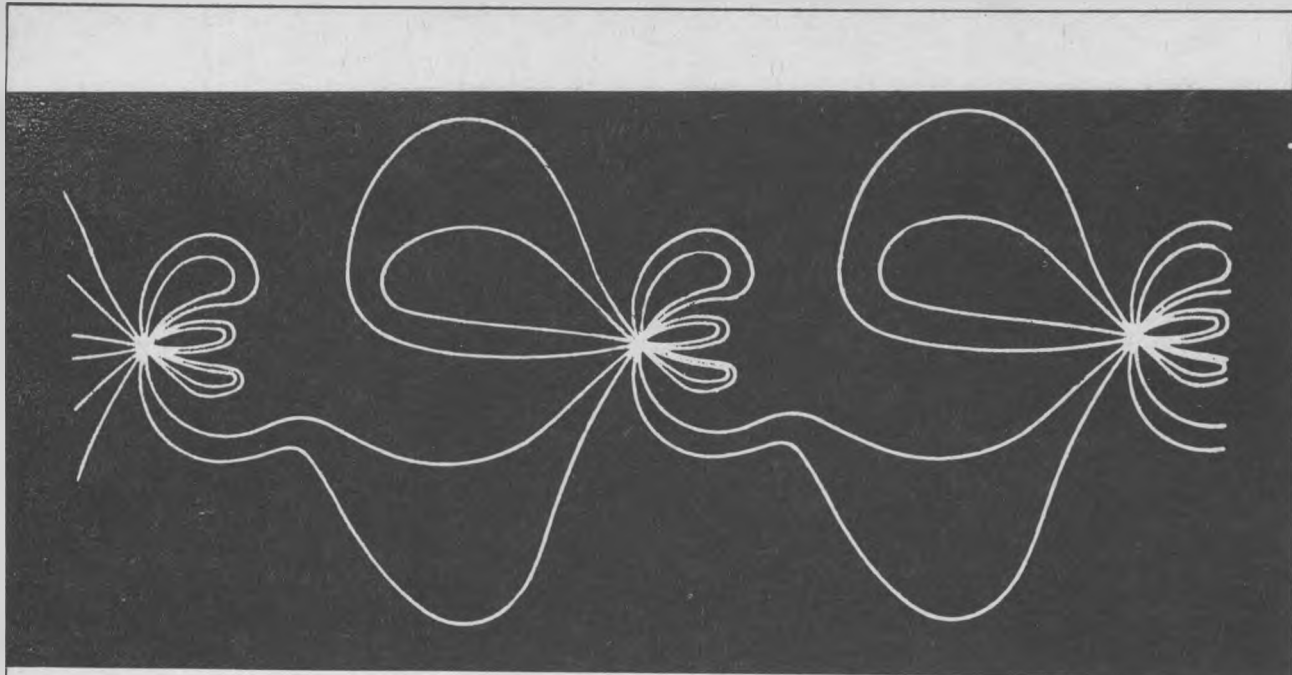
Η δραστηριότητα επίλυσης γρίφων της φυσιολογικής επιστήμης δεν είναι, άστόσο, μία συνεχώς επιτυχημένη διαδικασία. Υπάρχουν ορισμένα προβλήματα, που παρα τή θεμελιώδη σημασία τους και τις επανειλημμένες προσπάθειες της κοινότητας, έξακολουθούν να παραμένουν άλυτα. Άπ' τήν άλλη μεριά, ορισμένα πειράματα και νέες παρατηρήσεις μπορούν να όδηγήσουν σε δεδομένα που διαφεύδουν μία άποδεκτή γειόπιση. Τέτοιες περιπτώσεις συνιστούν *άνωμαλίες* για τό Παράδειγμα, και μία συσσώρευση άνωμαλιών μπορεί να όδηγήσει σε άνατροπή του Παραδείγματος. Βέβαια, οι άνωμαλίες είναι άς ένα βαθμό φυσικές: κανένα Παράδειγμα δεν είναι άπαλλαγμένο άπό άνωμαλίες, και τις περισσότερες φορές, οι επιστήμονες έχουν πλήρη επίγνωση αυτού του γεγονότος, χωρίς να χάνουν τήν πίστη τους στο Παράδειγμα. Τό έρώτημα που γεννιέται, φυσικά, είναι σε ποιά περίπτωση ή συσσώρευση των άνωμαλιών θεωρείται τόσο σημαντική, άστε να όδηγήσει στην άνατροπή του Παραδείγματος.

Τό έρώτημα είναι κρίσιμο και δεν επιδέχεται μία γενική λύση. Η ιστορία των επιστημών δείχνει ότι δεν ισχύουν πάντα τά ίδια κριτήρια, ούτε έχουμε πάντα μπροστά μας όλα τά δεδομένα του προβλήματος. Έκείνο, πάντως, που μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι ότι δεν έχει τόσο σημασία ο αριθμός των άνωμαλιών όσο ή συνυπαρξία τους. Σημαντικότερες άνωμαλίες θεωρούνται εκείνες που θίγουν τά θεμέλια ενός Παραδείγματος, τά άναπόσπαστα μέρη του. Βασικό άκόμη στοιχείο στη μείωση της άξιοπιστίας ενός Παραδείγματος είναι ή ύπαρξη (ή ή γένεση) ενός αντίθετου Παραδείγματος που καταφέρνει να συμβίβασει τις άνωμαλίες.

Η συσσώρευση άνωμαλιών όδηγει στην κατάσταση κρίσης. Η επιστημονική κοινότητα χάνει τήν έμπιστοσύνη της στο Παράδειγμα και αρχίζει πάλι ή άμφισβήτηση των θεμελιών του κλάδου. Αρχίζει μία περίοδος διάαχής όπου διάφορα Παράδειγματα, νέα και παλιά, συνυπάρχουν και αντιτίθενται. Είναι ή - σύντομη συνήθως - περίοδος της *ιδιόρρυθμης επιστήμης*, που ο Κούν περιγράφει με ένα καθαρά πολιτικό λεξιλόγιο. Τό Παράδειγμα μοιάζει με τήν κοινωνία, που βρίσκεται σε επαναστατική περίοδο: οι θεωρίες του και οι μεθοδολογικές έπιπαγές του είναι οι θεσμοί που δεν καταφέρνουν να επιβάλουν τήν τάξη: ακολουθεί μία περίοδος άναρχίας, όπου διάφορες κοινωνικές ομάδες διεκδικούν τήν έξουσία: ή κριτική έπιχειρηματολογία δίνει προοδευτικά τή θέση της στις μεθόδους πειθαναγκασμού των μαζών: ή έξουσία τελικά κερδίζεται όχι άπ' τό όρθότερο πρόγραμμα αλλά άπό τό *πειστικότερο*. Παρόμοια, στο πεδίο της Έπιστήμης, ή περίοδος της κρίσης λύνεται με τήν επικράτηση ενός νέου Παραδείγματος. Η επικράτηση

15. Τό σχήμα αυτό είναι παραλλαγή ενός σχήματος που υιοθετεί ο Α. F. Chalmers στο *What is this thing called Science*, Queenland 1976, σ. 86.

16. Σε κατάσταση προ-επιστημονική βρίσκονται, για τον Κούν, οι περισσότερες κοινωνικές επιστήμες, όπου κυριαρχεί μία παρόμοια κατάσταση. Θα εισέλθουν στην επιστημονική τους περίοδο, όταν επικρατήσει κι εκεί ένα καθολικό άποδεκτό Παράδειγμα. Ο Κούν δεν δίνει περισσότερα στοιχεία για τήν έφαρμογή του σχήματός του στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, αλλά είναι γεγονός ότι πάρα πολλοί βιάστηκαν να έπεκτείνουν τή άνάλυση του Κούν στο πεδίο τους. Δες και T.S. Kuhn «Comment» (on the Relation between Science and Art) *Comparative Studies in Society and History* 1969, σ. 403-12.

όμως, κατά κανόνα, δέν όφείλεται άποκλειστικά στήν εξηγητική πληρότητα του νέου Παραδείγματος· ό διάλογος τών έπιστημόνων φτάνει νά μοιάζει μέ διάλογο κουφών καί ή τελική τους έπιλογή μοιάζει περισσότερο μέ «θρησκευτική μεταστροφή» ή ξαφνική άλλαγή όπτικής εικόνας, όπως στα πειράματα τής μορφολογικής ψυχολογίας (gestalt switches).

Η έπικράτηση ενός νέου Παραδείγματος, σημειώνει τήν όλοκλήρωση μιάς έπιστημονικής επανάστασης. Για τόν Κούν, λοιπόν, οι έπιστημονικές επανάστασεις είναι εκείνα τά άσυνεχή άναπτυξιακά έπεισόδια, στή διάρκεια τών όποίων «οί πεπειθήσεις τών ειδικών μεταβάλλονται ριζικά» (σ.16) καί ένα «παλιότερο Παράδειγμα άντικαθίσταται, έξ όλοκλήρου ή ένμέρει από ένα νέο καί άσυμβίβαστο Παράδειγμα» (91). Η έπιστημονική επανάσταση οδηγεί σέ μιά άναδιάταξη τών έπιστημονικών κοινοτήτων, στήν έγκαθίδρυση μιάς νέας φυσιολογικής έρευνητικής παράδοσης, σέ μιά νέα περίοδο «ήρεμίας» κ.ο.κ.

Έκείνο πού θεωρήθηκε ιδιαίτερα ριζοσπαστικό ή «αίρετικό» στή θεώρηση του Κούν, είναι ό τρόπος πού λύνεται ή περίοδος τής κρίσης, ή φύση τής έπιστημονικής επανάστασης. Η άλλαγή πού συντελείται στή διάρκεια μιάς επανάστασης δέν είναι δυνατό, γιά τόν Κούν, νά άνασχεθεί σέ μιά άπλή λογική συγκριτική άποτίμηση, μιά «έπανερμηνεία όρισμένων σταθερών καί άτομικών δεδομένων» (14). Η ιστορική έρευνα δείχνει ότι ή εισαγωγή ενός νέου Παραδείγματος προκαλεί τεράστια προβλήματα έπικοινωνίας άνάμεσα στους έπιστήμονες. Οι έπιστήμονες διαφωνούν γιά τήν έπιστημονική μέθοδο, γιά τά κυριότερα τρέχοντα έπιστημονικά προβλήματα, γιά τό νόημα τών όρων πού χρησιμοποιούν (μιλούν διαφορετικούς κόσμους). Τά παραδείγματα πού άσπάζονται είναι άσύμμετρα (incommensurable). Ο Κούν δανείζεται αυτόν τόν όρο άπ' τά μαθηματικά γιά νά τονίσει ότι ή προ-επαναστατική καί μετεπαναστατική έπιστήμη δέν είναι άπλάς άσυμβίβαστες, αλλά δέν έχουν καν κοινό μέτρο σύγκρισης. Δέν μπορούμε λοιπόν νά συγκρίνουμε δύο διαδοχικά Παραδείγματα σέ άντικειμενική βάση, ούτε νά διατυπώσουμε άξιολογικές κρίσεις γιά τήν όρθότητα του καθενός. Τό μόνο πού μπορούμε νά κάνουμε είναι νά κατανοήσουμε τό κάθε Παράδειγμα στό έννοιολογικό καί κοινωνιολογικό του πλαίσιο καί νά έκτιμήσουμε κατά πόσο είναι συνεπές μέ τίς άρχές του καί άποτελεσματικό στό πρόβλημα πού αυτό θέτει προς λύση.

γ. Έξέλιξη τών άντιλήψεων του Κούν

Η Δομή τών έπιστημονικών επανάστασεων βρίσκεται στό κέντρο τών συζητήσεων στή δεκαετία 1960-1970. Θεωρείται ως ή πρώτη όλοκληρωμένη «εναλλακτική λύση» στή θετικιστική έπιστημολογία, έξασκει τεράστια έπιρροή καί, όπως είναι φυσικό, δέχεται ποικίλες κριτικές. Οι κριτικές αυτές μπορούν νά καταταγούν, ως προς τό στόχο τους, σέ δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη τείνει νά καταδείξει τήν έσωτερική άσυνέπεια τής άνάλυσης του Κούν. Τονίζει, λοιπόν, τήν άοριστία τής όρολογίας του, τήν έλλειψη λειτουργικότητας τών βασικών του έννοιών, τή χαλαρότητα τών βασικών του συνδέσεων. Η δεύτερη συγκεντρώνεται στις συνέπειες τών έπιστημονικών επανάστασεων. Θεωρεί αυθαίρετη τήν εισαγωγή τής «άσυμμετρότητας» (incommensurability) τών Παραδειγμάτων καί κατηγορεί τόν Κούν ότι μετατρέπει τήν έπιστημονική άλλαγή σέ ζήτημα προσωπικού γούστου καί άσάθμητων παραγόντων.

Οι κριτικές αυτές θά οδηγήσουν τόν Κούν σέ μιά μερική τροποποίηση τών άπόψεών του. Τείνοντας σέ μιά σταθερότερη βάση, θά μετατοπίσει τό κέντρο θάρους τής άνάλυσής του άπ' τήν ιστορία τής Έπιστημής στήν Έπιστημολογία. Τό άποτέλεσμα βρίσκεται σέ τρία σημαντικά κείμενα, πού γράφει, τήν ίδια περίπου έποχή, τό 1969,¹⁷ προσπαθώντας νά άπαντήσει στις έπικρίσεις.

17. Τό πρώτο είδος κριτικής είναι κοινό σ' όλους όσοι παρουσίασαν ή έκριναν τό βιβλίο. Τό πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας κριτικής είναι τό άρθρο: M. Masterman «The Nature of a Paradigm» σ. 59-90 στό Lakatos, Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of knowledge*, Cambridge 1970, όπου ή συγγραφέας διακρίνει τουλάχιστον 22 διαφορετικές χρήσεις του όρου Παράδειγμα στό πλαίσιο τής Δομής τών έπιστημονικών επανάστασεων. Για τό δεύτερο είδος κριτικής δές βιβλιογραφία. Είναι ένδεικτικό, ότι ένας μεγάλος αριθμός έπιστημολόγων, πού άπορρίπτουν κι αυτοί τή θετικιστική άνάλυση τής έπιστήμης, άρνούνται νά δεχτούν τήν «άσυμμετρότητα» τών Παραδειγμάτων (Shapere, Achinstein, Putnam, Hesse, Lakatos).

18. Είναι (α) ό «Έπιλογος» στή δεύτερη έκδοση τής Δομής, Chicago, 1970, σ. 174-210 (β) τό κείμενο «Reflections on my critics», σ. 231-278 στό Lakatos, Musgrave (eds): *Criticism and the Growth of knowledge*, Cambridge 1970 (γ) τό άρθρο «Second Thoughts on Paradigms», σ. 459-482 στό Suppe (ed), *The Structure of Scientific Theories*, Urbana, Illinois 1974. Άν καί τά κείμενα δημοσιεύονται σέ διαφορετικές περιόδους, είναι ωστόσο όλα γραμμένα τό 1969.

Αναγνωρίζει ότι οι βασικοί όροι παρέμειναν άσαφείς στη *Δομή*. Ειδικότερα ο όρος «Παράδειγμα», χρησιμοποιήθηκε με δύο διαφορετικές έννοιες. Απ' τή μιά μεριά, αντιστοιχοῦσε στο σύνολο τῶν πεποιθήσεων, μεθόδων, τεχνικῶν κ.λπ., πού ἀσπάζεται μιά ἐπιστημονική κοινότητα – εἶναι ἡ «σφαιρική» ἐννοια τοῦ ὄρου, αὐτή πού περιγράψαμε στήν ἀνάλυση τῆς *Δομῆς*. Απ' τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, παρέπεμπε σ' ἕνα εἰδικό στοιχείο αὐτοῦ τοῦ συνόλου: τίς παραδειγματικές λύσεις συγκεκριμένων προβλημάτων, πού χρησιμοποιοῦνται σάν πρότυπα ἀπό τήν κοινότητα, – μιά ἐννοια πού πλησιάζει δηλ. στήν νεοελληνική ἐννοια τῆς λέξης «παράδειγμα». Ὁ Κούν ἐγκαταλείπει πιά τόν ὄρο Παράδειγμα καί εἰσάγει ἕνα ζεύγος ἐνοιῶν, γιά νά ἐκφράσει αὐτή τή διαφορά: ὀνομάζει τή σφαιρική ἐννοια τῶν «Παραδείγματος» *disciplinary matrix* (ἀμετάφραστο τῶν ἑλληνικῶν, ἴσως «κλαδική μήτρα») καί τή συμπληρωματική τῆς, ὑπόδειγμα (*exemplar*). Ἐνῶ στή *Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, ὅπως εἶδαμε, καθοριστική ἦταν ἡ πρώτη ἐννοια, τώρα τόν κύριο ρόλο παίρνουν τά ὑποδείγματα.

Τά ὑποδείγματα ἔχουν μιά θεμελιώδη παιδαγωγική λειτουργία. Εἶναι τά τυπικά προβλήματα πού συναντᾶ ὁ φοιτητής στίς ἐργαστηριακές του ἀσκήσεις καί στή μελέτη του· τά κλασικά παραδείγματα πού χρησιμοποιοῦν ὅλα τά ἐπιστημονικά ἐχειρίδια· οἱ λύσεις ἱστορικῶν προβλημάτων πού γίνονται πασίγνωστες ἀπό τά ἐκλαϊκευτικά συγγράμματα κ.ο.κ. Οἱ ἐπιστήμονες λύνουν τά προβλήματα πού συναντοῦν προσαρμόζοντας τίς λύσεις τους σέ κάποια πρότυπα, πού ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἀποτελεσματικά. Δημιουργοῦνται ἔτσι ὀρισμένες θεμελιώδεις σχέσεις ἀναλογίας, πού ἐντυπώνονται στή σκέψη καί στήν πρακτική τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ πρακτική τῆς φυσιολογικῆς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἀπ' τήν ἱκανότητα – πού ἀποκτάται ἀκριβῶς ἀπ' τή χρήση τῶν ὑποδειγμάτων – τῆς κατάταξης τῶν παρόμοιων ἀντικειμένων καί καταστάσεων σέ ὁμοιογενή σύνολα.

Ὁ Κούν προσπαθεῖ νά δείξει τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν υιοθέτηση μιάς ἐπιστημονικῆς ὀπτικής (μιάς θεωρίας, ἑνός Παραδείγματος μέ τήν παλιά ἐννοια τοῦ ὄρου) καί τήν ἐκμάθηση μιάς γλώσσας. Καί στήν περίπτωση τῆς ἐκμάθησης μιάς γλώσσας καί στήν περίπτωση τῆς εἰσόδου σέ μιά ἐπιστημονική κοινότητα, μαθαίνουμε νά κατατάξουμε τά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων μας σέ κατηγορίες. Αὐτή ἡ ἱκανότητα ταξινόμησης βρίσκεται στή βάση καί τῶν δύο διαδικασιῶν. Μποροῦμε βέβαια νά ἐπιλέξουμε ἕνα σύνολο κριτηρίων, μέ βάση τά ὅποια παράγουμε τούς ὄρους μας (τούς γλωσσικούς ἢ τούς ἐπιστημονικούς)· αὐτός ὅμως ὁ ὀρισμός προϋποθέτει πάντοτε τήν ἱκανότητά μας ταξινόμησης. Μ' αὐτή τήν ἐννοια, ἡ δυνατότητα τῆς ἐπίλυσης ἐπιστημονικῶν προβλημάτων ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας μιάς θεωρίας καί τήν οἰκειοποίηση τῆς φυσικῆς γνώσης πού ἐνσωματώνεται σ' αὐτή τή γλώσσα.¹⁹

Τό σημεῖο αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό γιά τή νέα ἀνάλυση τοῦ Κούν. Ὁ παραλληλισμός ἐπιστημονική θεωρία – φυσική γλώσσα γίνεται τώρα ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ συστήματος. Μέ τή βοήθεια αὐτοῦ τοῦ παραλληλισμοῦ θά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλλαγῆς.

Μία ἀπό τίς θεμελιώδεις πλευρές κάθε ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης εἶναι ὅτι ὀρισμένες σχέσεις ὁμοιότητας ἀλλάζουν. Γεγονότα πού εἶχαν ταξινομηθεῖ στήν ἴδια κατηγορία, πρὶν τήν ἐπανάσταση, τώρα μετατίθενται σέ διαφορετικές κατηγορίες. Ἡ μετατόπιση σ' ἕνα σημεῖο τοῦ συστήματος δημιουργεῖ νέες ἐσωτερικές δυνάμεις μέ ἀποτέλεσμα τήν τροποποίηση τῆς γενικῆς ἰσορροπίας. Ἐνῶ ὅμως ἔχει ἀλλάξει ἡ διάταξη τῶν κατηγοριῶν τοῦ συστήματος, τά ὀνόματα τῶν κατηγοριῶν μένουν συνήθως ἀναλλοκῶτα. Τό γεγονός αὐτό δημιουργεῖ τρομερά προβλήματα στήν ἐπικοινωνία τῶν ἐπιστημόνων. «Δέν εἶναι παράξενο ὅτι, μέ τήν εὐκαιρία αὐτῶν τῶν ἀνακατανομῶν, δύο ἀνθρώποι πού, μέχρι τότε, συνεννοῦνταν τέλεια στίς συζητήσεις τους, ἀνακαλύπτουν ξαφνικά ὅτι ἀντιδρῶν στό ἴδιο ἐρέθισμα μέ ἀσυμβίβαστες περιγραφές καί γενικεύσεις».²⁰ Στήν περίπτωση αὐτή δέν

ὑπάρχει ἕδαφος γιά ἀντικειμενική ἐκτίμηση καί συνεννόηση· οἱ δύο θεωρίες παραμένουν «ἀσύμμετρες».

Ἡ νέα συλλογιστική λοιπόν τοῦ Κούν εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ κυριότερη συνέπεια μιάς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῆς σημασίας τῶν ὄρων τῶν θεωριῶν. Ὁ ὄρος «Γῆ», λ.χ., στή γεωκεντρική θεωρία τοῦ Πτολεμαίου παραπέμπει σ' ἕνα ἀντικείμενο, ἀκίνητο, πού βρίσκεται στό κέντρο τοῦ σύμπαντος. Ἡ σημασία τοῦ ὄρου «Γῆ» (καί τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς) ἀλλάζει ὅταν περνοῦμε στό ἡλιοκεντρικό σύστημα τοῦ Κοπέρνικου, μέ ἀποτέλεσμα στίς δύο θεωρίες νά περιγράψουν δύο διαφορετικά πράγματα. Ἡ σημασία κάθε ὄρου καθορίζεται ἀπό μιά πλειάδα στοιχείων πού χαρακτηρίζουν τή θεωρία, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας χρησιμοποιεῖται: τή δραστηριότητα ταξινόμησης, τίς σχέσεις του μέ τούς ἄλλους ὄρους τῆς θεωρίας, τίς γενικές ἀντιλήψεις τῶν ὁπαδῶν τῆς θεωρίας κ.λπ. Ἐχομε λοιπόν δικαίωμα νά ποῦμε ὅτι κάθε θεωρία ἐκφράζεται στή δική της γλώσσα. Ἡ θέση τῆς «ἀσύμμετρότητας» τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν στηρίζεται στήν ἀδυναμία ἀντικειμενικῆς σύγκρισης τῶν διαδοχικῶν θεωριῶν. Θά μπορούσε νά δοθεῖ μιά λύση στό πρόβλημα, ἂν ὑπῆρχε κάποιος τρόπος νά «μεταφραστοῖ» ἡ μιά θεωρία στή γλώσσα τῆς ἄλλης. Ὁ Κούν ὅμως ἀπορρίπτει μιά τέτοια λύση. Υἰοθετώντας τή θέση τοῦ Κουάν, γιά τήν «ἀπροσδιοριστία τῆς ριζικῆς μετάφρασης» (*indetermination of radical translation*),²¹ ὑποστηρίζει ὅτι δέν εἴμαστε ποτέ σέ θέση νά ἀποφασίσουμε ποιά, ἀπό μιά σειρά πιθανῶν μεταφράσεων, εἶναι ἡ τέλεια, καί ἔτσι τό πρόβλημα παραμένει.

Θά ἦταν λάθος νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά ριζική ἀναθεώρηση τῆς *Δομῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*. Τό βασικό σχῆμα παραμένει ἀναλλοίωτο. Ἐκεῖνο πού ἀλλάζει εἶναι ἡ δικαιολόγηση μερικῶν βασικῶν συνεπειῶν καί ἴσως ὁ γενικός τόνος. Στή θέση μεταφορῶν ἀπό τήν πολιτική (ἐπαναστάσεις, κρίσεις, «ἐξουσία» κ.τ.λ.) καί τή μορφολογική ψυχολογία (ἀντιληπτικά παιχνίδια, διαφορετικοί «κόσμοι») μπαίνει ὁ θεμελιώδης παραλληλισμός τῆς γλώσσας πού φέρνει, κατά κάποιο τρόπο, τήν ἐπιστημολογία κάτω ἀπό τήν ἐξάρτηση τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας (νόημα καί ἀντικείμενο ἀναφορᾶς τῶν ὄρων, μετάφραση, ἐκμάθηση μητρικῆς γλώσσας). Ὁρισμένο κριτικό ὑποστήριξαν ὅτι, στήν προσπάθειά του νά στηρίξει κάποια αὐθαίρετες θέσεις τῆς *Δομῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, ὁ Κούν ἐγκαταλείπει μερικά ἀπό τά πῖο πρωτότυπα καί προκλητικά στοιχεία τῆς ἀνάλυσής του.²² Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ ἐξέλιξη αὐτή ἐπιβάλλεται ἀπό τίς «τριβές» τῆς ἀποδοτικῆς αὐτῆς δεκαετίας, καί μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτική γιά τόν τρόπο ἀνάπτυξης τῶν φιλοσοφικῶν παραδόσεων: μετά τό στάκ τῆς ἀνατροπῆς, ἡ κριτική ἀποτίμηση καί ἡ τάση πρὸς τίς νέα ὁμοιομορφία.²³

19. «Reflection on my Critics», σ. 272.

20. «Ἐπίλογος», σ. 201.

21. Ἡ πολυσυζητημένη αὐτή θέση τοῦ Κουάν βρίσκεται στό W. Quine, *Work and Object*, Cambridge Mass, 1960 καί ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἀνικανότητά μας νά μορφοποιήσουμε ἕνα μεταφραστικό κώδικα (ἕνα σύστημα «ἀναλυτικῶν ὑποθέσεων») πλήρως καθορισμένο ἀπό τά διαθέσιμα στοιχεία. Ἡ σχέση Κούν-Κουάν εἶναι ἕνα θέμα πού δέν ἔχει καθόλου μελετηθεῖ.

22. Χαρακτηριστικά κείμενα τέτοιας κριτικῆς εἶναι: A. Musgrave: Kuhn's Second Thoughts, *British Journal for the Philosophy of Science*, 1971, σ. 287-297 καί D. Shapere: «The Paradigm Concept», *Science*, 1971, σ. 706-709.

23. Ἡ ἀπόκλιση ἀπ' αὐτόν τό γενικό κανόνα, ἡ ἐμμονή στήν ἀπόρριψη ὄλων τῶν σύγχρονων παραδόσεων, φαίνεται νά ὀδηγεῖ, ἀργά ἢ γρήγορα, στήν περιθωριοποίηση. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Πῶλ Φεραμπέντ. Ἡγετική μορφή τοῦ νέου ρεύματος, μαζί μέ τόν Κούν, ἀκολούθησε μιά πῖο ἀργή ἀλλά πολύ περισσότερο ἀκραία ριζοσπαστικοποίηση. Στά τελευταῖα του γραπτά υπερσπίζει ἕναν «μεθοδολογικό ἀναρχισμό», ἀρνεῖ-

δ. Γενικά χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος

Με βάση την ανάλυση του έργου του Κούν, συνοψίζουμε τα κυριότερα χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος (όλα αποτελούν σημεία αντίθεσης με το Λογικό Θετικισμό).

1. 'Η *Ιστορία των έπιστημών* αποτελεί το βασικό όπλο-στάσιο της έπιστημολογίας. Οι φιλοσοφικές αναλύσεις και οι «όρθολογικές κατασκευές» πρέπει να αντίλονται και να έλέγχονται με βάση τα ιστορικά δεδομένα.

2. Κεντρικό θέμα της έπιστημολογίας είναι η *δυναμική* της έπιστημονικής ανάπτυξης και αλλαγής.

3. 'Η ανάπτυξη της έπιστήμης είναι μιά *άσυνεχής* διαδικασία, μιά *άκολουθία* περισσότερο ή λιγότερο βίαιων ανατροπών.

4. 'Η *έπιστήμη* είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα, ένα *πολιτιστικό φαινόμενο* σάν όλα τα άλλα (τέχνη, θρησκεία, πολιτική κ.τ.λ.), και έχει πολύ περισσότερα κοινά σημεία μ' αυτά, απ' όσο αφήνεται να έννοηθεί· βρίσκεται σέ *άλληλεπίδραση* μ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής και η *έξελίξη* της έπηρεάζεται σημαντικά από παράγοντες, θεωρητικά, ξένους πρός αυτή (μεταφυσικές πεποιθήσεις, κοινός νους, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες).

5. Μονάδα ανάλυσης της έπιστημολογίας παύει να είναι η μεμονωμένη έπιστημονική θεωρία. Τή θέση της παίρνει ένα εύρύ σφαιρικό δίκτυο θεωριών, μεθοδολογικών και μεταφυσικών πεποιθήσεων, αξιών, κριτηρίων κ.τ.λ. μιά *κοσμοθεωρία*, ένα Παράδειγμα στήν όρολογία του Κούν. 'Η σημασία των έπιστημονικών όρων, ή μεθοδολογία, τά *έπιστημονικά «γεγονότα»* κ.λπ., είναι όλα «*διαποτισμένα*» από το Παράδειγμα, καθορίζονται δηλ. από τή θέση τους μέσα στό Παράδειγμα.

6. 'Η έπιστημονική αλλαγή προκαλεί αλλαγή της σημασίας των χρησιμοποιούμενων όρων. Δύο διαδοχικές θεωρίες (Παραδείγματα) εκφράζονται στή δική τους γλώσσα. Δέν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος σύγκρισης των θεωριών, ούτε δυνατότητα άποκατάστασης πλήρους *έπικοινωνίας* μεταξύ των έπιστημόνων. Οι δύο θεωρίες είναι *άσυμμετρες*, δέν έχουν δηλ. κοινό μέτρο σύγκρισης.

7. Στο πλαίσιο του νέου ρεύματος ή έννοια της *αντικειμενικής αλήθειας* παύει να είναι λειτουργική. 'Η κλασική έννοια της *προόδου* γίνεται προβληματική· άπασσδήποτε δέν μπορεί πιά να νοηθεί ως προσέγγιση σ' ένα τελικό σκοπό, τήν πλήρη αλήθεια.

3. Φιλοσοφικές συνέπειες τής στροφής. Οι προοπτικές τής νέας δεκαετίας

Στίς προηγούμενες σελίδες, περιγράφοντας τήν «ιστορική» στροφή, προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε τό φαινόμενο με κάποια σφαιρικότητα. Τονίσαμε τόσο τίς ρίζες του όσο και τήν πορεία πού διέγραψε άσπου να καταλήξει σέ όρισμένες βασικές θέσεις. Θά πρέπει τώρα να περιριστούμε στίς καθαρά φιλοσοφικές του συνέπειες, άσπε να φανούν άφ' ενός τά σημεία τομής πρός τό Λογικό Θετικισμό και άφ' έτέρου οι προοπτικές και τά προβλήματα πού κληροδοτεί στή νέα δεκαετία.

Έχουμε παρατηρήσει ότι τό άδύνατο σημείο του Λογικού Θετικισμού είναι ή διάκριση παρατήρησης-θεωρίας.

Ταί κάθε γνωστική προτεραιότητα τής έπιστήμης, προτείνει λ.χ. να διδάσκει στά σχολεία, παράλληλα με τήν *έξελίξη* των ειδών του Δαρβίνου, ή *έξελικτική* θεώρηση πού προκύπτει απ' τή Βίβλο. Τό αποτέλεσμα είναι ότι, στά πλαίσια τής σύγχρονης έπιστημολογίας, σ' *Φεγεραμπέντ* αντιμετωπίζεται ως «*εϊδική περίπτωση*». Σπάνια γράφονται κριτικές γιά τό έργο του, και σ' αυτές άκόμη τίς σπάνιες περιπτώσεις, κυριαρχούν τά ρητορικά σχήματα. Έτσι, ενώ τό έργο του γνωρίζει έπταυχία σέ άλλους θεωρητικούς τομείς, παραμένει στό περιθώριο τής «*έπιστήμης*» έπιστημολογίας.

Χωρίς να είναι *αύστηρά θεμελιωμένη*, ή *διχοτόμηση* αυτή βρίσκεται, *ωστόσο*, στή βάση τής θετικιστικής *ανάληψης*. 'Η γλώσσα τής παρατήρησης καθορίζει τή *σημασία* των θεωρητικών όρων (με τούς κανόνες αντιστοίχισης) και προσφέρει τό *αντικειμενικό έδαφος* γιά τήν καθαρά *λογική σύγκριση* των διαδοχικών έπιστημονικών θεωριών (με τίς εμπειρικές συνέπειες και προβλέψεις).

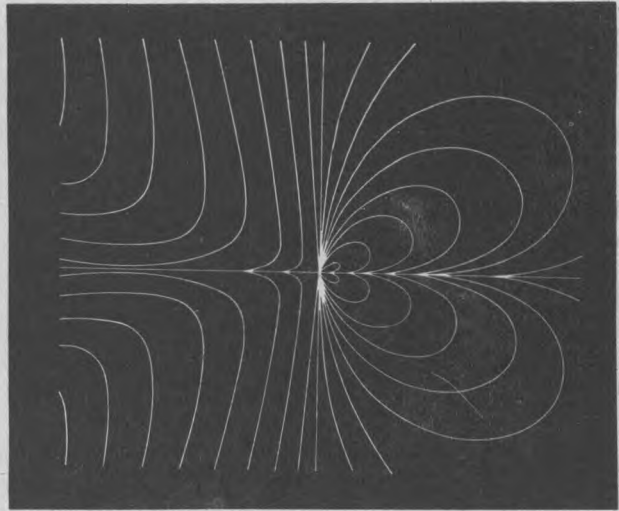
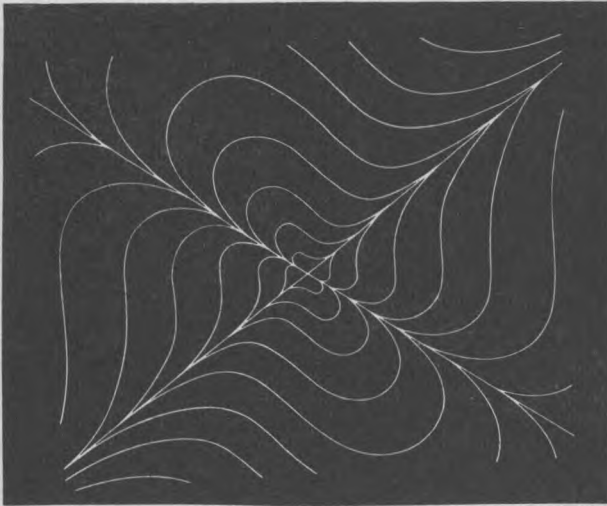
Οι εκπρόσωποι του νέου ρεύματος ξεκινούν απ' αυτό ακριβώς τό σημείο. Άφου ή διάκριση παρατήρησης-θεωρίας είναι *αύθαιρτη*, τό *άξωματικό μοντέλο* τής δομής των θεωριών μοιάζει με «*πύργο στήν άμμο*». 'Η σημασία των θεωρητικών όρων *δχι μόνο δέν καθορίζεται* απ' τούς λεγόμενους παρατηρησιακούς όρους, *άλλά*, άφου τώρα πιά όλοι οι χρησιμοποιούμενοι όροι είναι «*ίσοτίμοι*» *άκόμη* και οι λεγόμενοι παρατηρησιακοί όροι αντίλουν τή σημασία τους από τή θέση τους στή θεωρία. 'Η σχέση θεωρίας - πραγματικότητας (ό άκρατος εμπειρισμός του Λογικού Θετικισμού) παύει να έχει μεγάλη σημασία και τή θέση της παίρνει ή *έσωτερική δομή* τής πλατιάς θεωρίας, του *Παραδείγματος*. Τό βασικό *άξωμα* τής νέας αντίληψης είναι ότι, τόσο ή σημασία των έπιστημονικών όρων, όσο και αυτό πού μετράει σάν παρατήρηση ή σάν γεγονός είναι «*διαποτισμένα*», «*έπιβαρυμένα*» από θεωρία (theory-laden).

Άφου όμως κάθε θεωρία είναι *έκφραση* τής γλώσσα τής, είναι φυσικό να μην υπάρχει *αντικειμενική βάση σύγκρισης* γιά τίς διαδοχικές και *αντιμαχόμενες* θεωρίες. Μιά έπιστημονική *επανάσταση* *άλλάζει* τή σημασία των χρησιμοποιούμενων όρων, με αποτέλεσμα τήν «*άσυμμετρότητα*» των θεωριών.

Δύο είναι οι ουσιαστικές συνέπειες τής νέας εικόνας τής έπιστήμης: (α) ή *προσέγγιση τής έπιστημολογίας στή φιλοσοφία τής γλώσσας*. Γιά τήν πρώτη φορά, από τήν *έποχή* των πρώτων βημάτων του Λογικού Θετικισμού, οι δύο φιλοσοφικοί κλάδοι βρίσκονται σέ τόσο στενή σχέση. Έννοιες όπως σημασία, *άναφορά*, *μετάφραση* γίνονται *οικείες* στόν έπιστημολόγο και *άλυτα προβλήματα* φαίνονται να περιμένουν τή λύση τους από τήν *έπιπόηση* νέων γλωσσικών θεωριών.²⁴ (β) ή *έγκατάλειψη*

24. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης τάσης πού γεννιέται από μιά νέα γλωσσική θεωρία είναι ή «*αιτιακή* θεωρία τής *άναφοράς*» των έπιστημονικών όρων του Hilary Putnam, μιά από τίς γονιότερες θεωρίες τής τελευταίας δεκαετίας. Τό σημείο *έκκίνησης* είναι ή δημιουργία μιάς νέας θεωρίας γιά τή σημασία των κύριων ονομάτων, από τόν S. Kripke. 'Ο Kripke υποστήριξε ότι όταν χρησιμοποιούμε ένα κύριο όνομα, *παραπέμπουμε* πάντοτε στό ίδιο υποκείμενο, *ανεξάρτητα* από τό αν αυτό πού λέμε είναι *αστό*: Σέ μιά πρόταση όπως «*ό Άριστοτέλης ήταν ό πατέρας του Πλάτωνα*» τό κύριο όνομα «*Άριστοτέλης*» συνεχίζει να *άναφέρεται* στόν Άριστοτέλη, παρά τό γεγονός ότι ή πρόταση είναι *λανθασμένη*. 'Ο Putnam διατείνεται ότι, με τόν ίδιο τρόπο πού λειτουργούν τά κύρια όνόματα, λειτουργεί και τό βασικό *λεξιλόγιο* τής έπιστήμης, οι όροι δηλ. πού παραπέμπουν σέ φυσικά είδη και σέ φυσικά μεγέθη (νερό, σίδηρος, ηλεκτρόνιο, θερμότητα κ.ο.κ.). 'Η σημασία ενός έπιστημονικού όρου δέν καθορίζεται από ένα σύνολο *ϊδιοτήτων*, *άλλά* από τήν *προσκόλλησή* του σέ μιά ούσία. Κανείς σχεδόν δέν γνωρίζει (ή γνωρίζει *έλάχιστα*) τί σημαίνει *άκριβώς* ηλεκτρισμός, *όλοι* όμως χρησιμοποιούμε τόν όρο χωρίς πρόβλημα. 'Η *ικανότητα* μας αυτή είναι αποτέλεσμα, αυτού πού ό Putnam ονομάζει «*καταμερισμό* τής γλωσσικής *έργασίας*»: είμαστε δηλ. *όλοι* *συνδεδεμένοι* μέσω κάποιας *αιτιακής* *άλυσίδας* με μιά κατάσταση κατά τή διάρκεια τής οποίας δόθηκε μιά περιγραφή του ηλεκτρισμού (συγκεκριμένα με τήν *άνακάλυψη* του ηλεκτρισμού από τόν B. Franklin).

Οι έπιστημονικοί, λοιπόν, όροι εισάγονται με μιά πράξη «*βάπτισης*» και *έκτοτε* είναι *άρρηκτα* *συνδεδεμένοι* με μιά ούσία. Οι *έπιστήμονες* χρησιμοποιούν χωρίς πρόβλημα τούς όρους αυτούς, *άκόμη* κι αν ή *σημασία* τους *βαθμιαία τροποποιείται*. 'Όταν λοιπόν οι θεωρίες *άλλάζουν*, δέν *άλλάζει* ταυτόχρονα και τό *αντικειμενο* *άναφοράς* των όρων. Σύμφωνα λοιπόν με τόν Putnam, μπορούμε να δεχτούμε τήν ούσία τής ανάλυσης του Kuhh χωρίς να είμαστε *άναγκασμένοι* να δεχτούμε και τήν «*άσυμμετρότητα*» των θεωριών (άφου ή διατήρηση τής *άναφοράς* *άρκει* γιά τήν *αντικειμενική σύγκριση* των θεωριών).

τῶν ἐννοιῶν «ἀλήθεια» «ἀντικειμενικότητα», «πρόοδος» «ὀρθολογικότητα», κάθε παραδοσιακῆς ἐπιστημολογίας. Ἄν κάθε θεωρία ἐκφράζεται στή γλῶσσα τῆς καί ἰσχύει ἡ θέση τῆς «ἀσυμμετρότητας» τότε δέν ὑπάρχει μέτρο σύγκρισης τῶν θεωριῶν (ἀντικειμενικότητα) οὔτε δυνατότητα ἀξιολόγησης (πρόοδος) τῆς ἀλήθειας τῆς κάθε μιάς. «Δέν ὑπάρχει ἀνώτερο κριτήριο ἀπό τή συμφωνία τῶν μελῶν μιάς κοινότητας»,²⁵ ὅπως λέει ὁ Κούν, ἐπομένως δέν ὑπάρχουν κάποιοι διαχρονικές ἀξίες πού νά χαρακτηρίζουν τήν ἰδιομορφία τῆς ἐπιστήμης, ὡς θεσμοῦ (ὀρθολογικότητα).

Ἄν ἡ δεκαετία 1960-70 εἶναι ἡ περίοδος τῆς κρίσης, ἡ νέα δεκαετία μοιάζει νά εἶναι ἡ δεκαετία τῆς ἀνασυγκρότησης. Τό πρόβλημα γιά τούς σύγχρονους ἐπιστημολόγους εἶναι πῶς νά ἀποφύγουν ὀρισμένες ἀκράειες συνέπειες τῆς ἱστορικιστικῆς στροφῆς²⁶ χωρίς ὠστόσο νά ξαναγυρίσουν στό θετικισμό. Ἄναγνωρίζεται, λοιπόν, γενικά ἡ καθοριστική σημασία τῆς κίνησης, πού ὀνομάσαμε συμβατικά «νέο ρεύμα», στήν ἀνατροπή τοῦ θετικιστικοῦ δογματισμοῦ ἀλλά τό τίμημα τῆς ἀνατροπῆς φαίνεται νά εἶναι βαρῦ. Μιά νέα ἐρμηνεία τῆς ἐπιστήμης ὅσο «ἀντιδογματική» κι ἂν εἶναι δέν μπορεῖ νά παραβλέψει τό γεγονός ὅτι στήν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει ἕνός εἶδους σύγκλιση: παρά τίς ἐπαναστάσεις καί τίς ἀλλαγές ἡ ἐπιστήμη προοδεύει, οἱ νέες θεωρίες εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, καλύτερες καί ἀποτελεσματικότερες ἀπ' τίς παλιές. Ὑπάρχει λοιπόν κάτι τό ξεχωριστό στήν ἐπιστημονική διαδικασία, πού δέν εἶναι ἄσχετο μέ τόν τρόπο πού ἡ ἐπιστήμη ἀναπτύσσεται. Ἡ νέα δεκαετία χαρακτηρίζεται ἀπό τήν προτεραιότητα πού παίρνει τό πρόβλημα τῆς προόδου καί τῆς ὀρθολογικότητας τῆς ἐπιστήμης.

25. Δομή, σ. 94

26. Ἡ πύο γνωστή περίπτωση εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ Popper νά ἐπεκτείνει τή θεωρία τοῦ Tarski γιά τήν ἀλήθεια, ἀπό τίς τεχνικές γλῶσσες στή φυσική, ἐπιστημονική γλῶσσα. (K. Popper: *Objective Knowledge*, London 1972). Μιά θαυμάσια ἀνάλυση τοῦ προβλήματος στό H. Field: «Tarski's Theory of Truth», *Journal of Philosophy*, 1972, σ. 43-64.

Ἀντίθετα μέ τήν πρόοδο καί τήν ὀρθολογικότητα, ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας δέν ξαναβρίσκει τή χαμένη λειτουργικότητά τῆς. Τό πρόβλημα εἶναι ὅτι, παρά τίς ἐπανελημμένες προσπάθειες,²⁶ ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας ὡς ἀντιστοιχία τῆς γνώσης (τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν δηλαδή) καί τῆς πραγματικότητας δέν εἶναι ἐπαρκῶς θεμελιωμένη. Παρ' ὅλα αὐτά, στή δεκαετία τοῦ '70, σημειώνεται μία ἀνανέωση τοῦ *Ρεαλισμοῦ*, τῆς θεωρίας δηλ. ὅτι ἡ γνώση μας ἀνταποκρίνεται στήν ἀντικειμενική κατάσταση τῶν πραγμάτων. Τώρα ὁ *Ρεαλισμός* παίρνει τή μορφή μεταφυσικοῦ ἀξιώματος, στοιχειώδους παραδοχῆς, πού δέν ἐπηρεάζει τήν ἀνάλυση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης.

Ἡ ἀβρανοποίηση τῆς ἐννοιας τῆς ἀλήθειας φέρνει μία ἀντιστροφή στή σχέση προόδου - ὀρθολογικότητας, Παραδοσιακά, ἡ πρόοδος ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ὀρθολογικότητας: ἡ ἐπιστήμη προόδευε γιατί οἱ ἐπιμέρους ἀποφάσεις τῶν ἐπιστημόνων ἦταν ὀρθολογικές. Ἡ σύλληψη ὁμως αὐτή συναντούσε ἀνυπερβλήτες δυσκολίες στόν καθορισμό τῆς ὀρθολογικῆς ἀπόφασης, ἀφοῦ θά ἔπρεπε νά στηριχθεῖ εἴτε στήν ὑποκειμενικότητα εἴτε στήν ἀλήθεια.

Ἄν ὁμως τώρα ὀρίσουμε τήν ὀρθολογικότητα μέ βάση τήν πρόοδο (ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὀρθολογική ἐπειδή προοδεύει), καταστήσουμε δηλαδή πρωταρχική τήν ἐννοια τῆς προόδου, ἡ κατάσταση γίνεται πύο ἀπλή. Ὀριστική λύση, βέβαια, αὐτοῦ τοῦ θεμελιακοῦ προβλήματος - ἀνεξάρτητος καθορισμός τῆς προόδου - δέν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθεῖ. Ἐχουν ὁμως γίνει κάποια βήματα πρὸς τήν κατεύθυνση ἕνός τέτοιου καθορισμοῦ μέ βάση εἴτε τήν ποσότητα καί ποιότητα τῶν προβλημάτων πού λύνει κάθε θεωρία (ἡ βασική ἰδέα τῶν Πόππερ, Laudan) εἴτε τίς ἐμπειρικές ἐνοστάσεις στίς ὁποῖες ἀπαντᾶ ἱκανοποιητικά (Lakatos).

Οἱ ἐξελίξεις εἶναι, βέβαια, πολύ πρόσφατες γιά νά βγοῦν γενικά συμπεράσματα. Προσπάθησα νά δώσω, ἀπλῶς, ὀρισμένες τάσεις πού φαίνονται νά πηγάζουν ἄμεσα ἀπό τίς ἐξελίξεις τῆς προηγούμενης δεκαετίας καί νά τίς συνεχίζουν. Πλησιέστερα σ' αὐτόν τόν προβληματισμό εἶναι ἡ «μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων» τοῦ Ἴμρε Λακάτος καί ἡ ἀντίληψη τῆς προόδου τοῦ Λάρυ Λάουταν.

Ἡ παράδοση τῆς «παράδοσης» (– ἀπό τόν καθημερινό στόν ἐπιστημονικό λόγο –*

τῆς Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου

«Γεννήθηκα στά 1866. Τότε τρώγαμε λιγότερο ἀπό σήμερα. Τά ρούχα μας δέν ἦταν καλά. Δέν φοροῦσαμε παντελόνια. Δέν ὑπῆρχε γιατρός, οὔτε σιδηρόδρομος. Ὑπῆρχαν πυκνά δάση δόλγυρα. Τότε πληρώναμε μόνο ἓνα δονκάτο γιά φόρο στήν περιουσία μας πού ἔφτανε τά τριακόσια στρέμματα (30 ἑκτάρια). Ὑπῆρχαν μόνο τρία μαγαζιά στήν πλησιέστερή μας πόλη. Δέν εἶχαμε κρεβάτια. Κοιμόμασταν πάνω στό θρώμικο πάτωμα γύρω ἀπό τό τζάκι. Στά παλιά χρόνια εἶχαμε ξύλινο ἀλέτρι. Τώρα ἔχουμε ἀτσάλινο. Δέν εἶχαμε σπία ἀπό τοῦβλα, οὔτε καί ξέραμε πῶς νά τά χτίζουμε. Οἱ στρατευμένοι πήγαιναν νά ὑπηρετήσουν μέ τά πόδια, ἐνῶ σήμερα ὅλοι τους πηγαίνουν μέ τό τρένο. Ὡς τά 1905 πηγαίναμε παντοῦ μέ τά πόδια. Πῆρα μέρος σέ τρεῖς πολέμους: στά 1885 μέ τούς Βούλγαρους· μετά, στόν αὐστροουγγρικό πόλεμο· καί, τέλος, στόν τρομερό πόλεμο τοῦ '41. Σνηθίζαμε νά τρώμε καλαμποκίσιο ψωμί, καί κανεῖς μας ποτέ δέν κάπνιζε οὔτε ἔβριζε. Οἱ ἄνθρωποι ἦταν πιό ὑγιεῖς ἀπ' ὅτι σήμερα. Τά ἅγια πράγματα τά σεβόμασταν καί τά κρατούσαμε. Σήμερα ὅλα εἶναι διαφορετικά». (Σέρβος χωρικός: 1958)¹

1. Ἡ παράδοση τῆς «παράδοσης» (ἢ, τό πρόβλημα καί ὁ προβληματισμός)

Τό παραπάνω κείμενο εἶναι μιά καταγραφή τῆς μετάβασης ἀπό ἓναν παλαιότερο τρόπο ζωῆς στόν σύγχρονο («σήμερα ὅλα εἶναι διαφορετικά») τρόπο ζωῆς. Ἡ μετάβαση περιγράφεται μέ ἰσχυρές ἀντιθέσεις πού καταδείχνουν ἀπό τή μιά μεριά τήν ἱκανοποίηση γιά τίς σημαντικές βελτιώσεις στίς συνθήκες τῆς «ὕλικης» ζωῆς (τροφή, κατοικία, συγκοινωνία, ἐνδυμασία) καί, ἀπό τήν ἄλλη, τή δυσφορία γιά τήν ἀλλαγὴ τῆς στάσης ἀπέναντι στήν «παράδοση». Γιατί ἡ ἰδεολογικά φορτισμένη ἔκφραση «τά ἅγια πράγματα» καταφανῶς ἀναφέρεται ὄχι μόνο σέ κάποιες θρησκευτικές πρακτικές καί ἰδέες ἀλλά στό σύστημα

ιδεῶν πού διέπει τήν ἀντίληψη γιά τήν κοινωνική ζωὴ στό σύνολό της.

Αὐτή ἡ προσωπική μαρτυρία ἑνός «ὑποκειμένου» τῆς ἱστορίας (τῆς καθημερινῆς ἱστορίας ἢ, ἀλλιῶς, τῆς ἱστορίας τῶν κοινῶν ἀνθρώπων) προτάσσεται ἀκριβῶς ἐπειδή φαίνεται νά ἐμπεριέχει χαρακτηριστικά ἑνός περιγραφικοῦ ὀρισμοῦ δύο διαφορετικῶν τρόπων ζωῆς: τοῦ παλίου ἢ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς (δηλαδή τοῦ τρόπου ζωῆς πού ἐκφράζεται μέσα στήν καί ἀπό τήν «παράδοση») καί τοῦ σύγχρονου ἢ μοντέρνου τρόπου ζωῆς. Θά μπορούσε μάλιστα νά θεωρηθεῖ ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ λόγος συνιστᾶ, κατά κάποιον τρόπο, τόν καθημερινό, τόν κοινό λόγο γιά τόν προσδιορισμό τῆς «παράδοσης».

Τό ἐρώτημα πού προκύπτει σχεδόν αὐτόματα εἶναι κατά πόσον οἱ ὀρισμοί πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἐπιστημονική διβλιογραφία γιά τίς «παραδοσιακές» (ἢ, ἀλλιῶς, «λαϊκές») κοινωνίες ἢ πολιτισμούς καί γιά τήν «παράδοση» ξεπερνοῦν στήν οὐσία – καί ὄχι μόνο στή μορφή – αὐτό τό ἐπίπεδο τῆς περιγραφικῆς παρουσίας. Αὐτή βέβαια εἶναι ἡ μία ὀψη τοῦ ἐρωτήματος. Ἡ ἄλλη του ὀψη εἶναι: μέσα στό πλαίσιο ἑνός συγκεκριμένου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ καί μίας δεδομένης συγκυρίας πόσο δεσμευτικός, καθολικός ἢ καί ὀλοκληρωτικά κυρίαρχος εἶναι ὁ κοινός λόγος γιά τήν «παράδοση», αὐτός ὁ λόγος πού συνι-

* Ἡ ἀνακοίνωση αὐτή παρουσιάστηκε στίς 17 Ἀπριλίου 1980 στό ἐπιστημονικό σεμινάριο πού ὀργάνωσε τό Ἔργαστήριο Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καί Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (τμήμα Ἀρχιτεκτόνων, Πολυτεχνικὴ Σχολή, Α.Π.Θ.). Μία πρώτη τῆς μορφῆς ὑπῆρξε ἡ διάλεξη πού ἔγινε στίς 8 Νοεμβρίου 1979 στή Λέσχη Γραμμάτων καί Τεχνῶν στή Θεσσαλονίκη. Στή γραπτή μορφή πού παῖρνει ἐδῶ διατηρεῖ πολλά ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Θέλω νά εὐχαριστήσω καί ἀπό ἐδῶ τόν Δημήτρη Φατούρο καί τό Ε.Δ.Π. καί τούς μεταπτυχιακοὺς σπουδαστές τοῦ Ε.Α.Ε.Χ.Β.Α πού μέ κάλεσαν νά μετάσχω στό σεμινάριο τους. Ἀκόμα, εὐχαριστῶ τήν Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος καί τόν Πάνο Πίστα πού εἶχαν τήν ὑπομονή νά δοῦν τήν τελική μορφή τοῦ κειμένου καί νά μέ βοηθήσουν μέ τίς πολὺτιμες ὑποδείξεις τους.

¹ Ἡ συνέντευξη δημοσιεύτηκε ἀπό τόν ἀνθρωπολόγο Joel M. Halpern, *A Serbian Village*, New York (Columbia Univ. Press) 1958, σελ. 205.

Ή από τό λεύκωμα Παλιές Φωτογραφίες, Ήπειρο – Μακεδονία Φωτογρ. Ήλλης Παπαδημητρίου, Ήκδόσεις «Ήρμής», 1977.

στά σέ μεγάλο βαθμό τήν παράδοση τής «παράδοσης»; – Ή από τή θέση αυτού του διττού ερωτήματος προέρχεται και ό τίτλος τής ανακοίνωσης και ή συνολική διαπραγμάτευση του θέματος.

Ής ξεκαθαρίσουμε προγραμματικά τόν χώρο συζήτησης από άποψη περιγραφής.

Πρώτ΄ άπ΄ όλα. Ή «παράδοση» μέ τά εισαγωγικά είναι ή γενική και (δηλώνεται προκαταρκτικά) άσαφής αντίληψη πού έχουμε, άν όχι όλοι τουλάχιστον οι περισσότεροι, σχετικά μέ τό τί είναι παράδοση. Μιά αντίληψη πού διαμορφώνεται μέσα σέ κάποια έλάχιστα ή μέγιστα περιθώρια συναίνεσης και άποδοχής. Ή από τήν άλλη μεριά, ή παράδοση χωρίς εισαγωγικά είναι ή διαδικασία μέ τήν όποία παραδίδεται (κυριολεκτικά) από τή μία γενιά στήν άλλη μέ διάφορες μεθόδους, τρόπους και σχήματα ή «παράδοση» τών εισαγωγικών. Αύτή ή διαδικασία είναι – καταρχήν – ιδεολογική και ιδεολογοποιητική και θά προσπαθήσουμε παρακάτω νά δείξουμε ότι βασικά κινείται μέσα στα περιθώρια πού τής προσδιορίζει ό άξονας του καθημερινού λόγου και, άκόμη, ότι συχνά διεκδικεί πέρα από τόν συναισθηματικό και ένα λογικό χαρακτήρα.

Ήτσι θά μās άπασχολήσει εδώ:

α. ή μορφή και τό περιεχόμενο τής «παράδοσης» όπως προκύπτει μέσα από κάποιους «έπίσημους» ή τρέχοντες όρισμούς και μέσα από τήν άναψηλάφηση του ίδιου του όρου: τής λέξης «παράδοση» και
β. ή λειτουργία του όρου όπως προκύπτει από τους παραπάνω όρισμούς και από τή χρήση τής «παράδο-

σης». Δηλαδή θά μās άπασχολήσει ή ιδεολογοποιητική διαδικασία πού συνιστά τήν παράδοση τής «παράδοσης».

Προσπαθώντας λοιπόν νά έντοπίσουμε κάποια στίγματα για τό πώς – και, σέ τελευταία άνάλυση, γιατί – ό ιδεολογοποιητικός λόγος περι «παράδοσης» (ή παραδοσολογία) άφίσταται γενικά από τόν επιστημονικό λόγο, θά διατυπώσουμε ένα σχέδιο-πρόταση μέ κάποια προκαταρκτικά ερωτήματα πού μπορούν νά τεθούν σχετικά μέ τή χρήση του όρου και τή σχέση του μέ τήν ιστορία. Ή στόχος πού ύπόκειται στον παραπάνω προβληματισμό είναι νά διερευνηθεί ό χώρος ώστε νά βρεθούν τά πλαίσια για νά άπαντηθεί τό ερώτημα: μέ τί όρους μπαίνει σήμερα τό θέμα τής «παράδοσης», αλλά και γιατί. – Και αυτό βέβαια δέν σημαίνει καθόλου ότι ή άπάντηση στο ερώτημα θά είναι όπωσδήποτε μία ή ότι θά εκφράζει κάποια καθολική άλήθεια.

2. Ή παράδοση! 1979, τό έτος τής έλληνικής παράδοσης² (ή, Ήνεπίσημες άνησυχίες και έπίσημος έφησυχασμός)

Ήν βασική αίτία για τήν πρόσφατη άναζωογόνηση του ενδιαφέροντος γύρω από τήν παράδοση ύπήρξε

2 Για νά βοηθήσω τόν άναγνώστη πού δέν είχε τήν ευκαιρία νά διαβάσει τήν εγκύκλιο πού έστειλε τό ύπουργείο Παιδείας προς τίς Ήπιθεωρήσεις Μέσης και Δημοτικής

Ἡμέρα τῶν Φάτων 1902 - Ἁγισμός ὑδάτων. Ἀπό τό ἡμερολόγιο τοῦ τοπικοῦ συλλόγου Αὐγερινοῦ Κοζάνης. Φωτογρ. Κων. Ζηλοπούλου.

Ἐκπαιδεύσεως παραθέτω τό εἰσαγωγικό τμήμα τῆς ὅπου θεμελιώνεται θεωρητικά ἡ ἀνάγκη τῆς προκήρυξης Ἑτους Ἑλληνικῆς παράδοσης. Μαζί παραθέτω καί τό μήνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἑθνικῆς Παιδείας καί Ἐργασιασμάτων (Ι. Βαρβιτσιώτη) γιά τήν ἔναρξη τοῦ Ἑτους.

α. Ἐγκύκλιος (149227/11.12.1978): «Ὅπως εἶχε ἀνακοινώσει ἐδῶ καί λίγους μήνες, τό ὑπουργεῖο Παιδείας ἀποφάσισε νά ἀφιερώσει τό σχολικό ἔτος πού ἀρχισε στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλούτου, τῆς ἀξίας καί τῆς Ἑθνικῆς σπουδαιότητας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης ἀπό τοὺς μαθητές. Ὡς Ἑλληνική Παράδοση ἐννοοῦμε, μέσα στό σχῆμα «παραδίνω-περιλαμβάνω» τῆς ζωῆς, τὰ ἀειθαλή ἐκεῖνα θεμελιώδη γνωρίσματα καί στοιχεία πού διαμορφώσαν μέσα στοὺς τελευταίους αἰῶνες ἕνα νεοελληνικό τρόπο ζωῆς, ἕνα ἕφος καί ἕνα ἦθος τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ριζωμένοι στήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλληνική παράδοση δέν εἶναι παρελθόν, ἀν καί προϋποθέτει τή βαθιά καί σωστή γνωριμία μέ τό παρελθόν. Εἶναι παρόν πού δυναμικά κατευθύνεται στό μέλλον μέ στόχο νά διαπλάθει τήν κοινή νεοελληνική ζωή καί νά διαμορφώνει τό νεοελληνικό χαρακτήρα σύμφωνα μέ τίς ἰδέες καί τίς ἀξίες πού γεννήθηκαν καί διώθηκαν μέ τρόπο ὑποδειγματικό, στόν τόπο μας. Ὅ,τι παραδόθηκε, δ,τι παραδίνεται καί θά παραδίνεται σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς μας, ὡς αὐθεντικό Ἑλληνικό, πρέπει οἱ νέοι Ἕλληνες νά τό γνωρίσουν καλά καί νά τό τιμῆσουν μέ τήν ἴδια τους τή ζωή. Χαιρόμαστε καί καμαρώνουμε γιά δ,τι ξεχωριστά δικό μας, ἐπειδή αὐτό μᾶς κρατεῖ, μέσα ἀπό τίς ἀναπόφευκτες μεταβολές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, στόν στερεό ἀξονα τῆς ἐθνότητος. Ἀπό τή θρησκεία ὡς τὰ ἔθιμα τοῦ σπιτιοῦ, ἀπό τόν κοινό βίο ὡς τὰ ἀγροτικά ἔργα, κτίσματα, ἐπιπλώσεις, ὑφαντά, κοινωνικές σχέσεις, ἔθιμα χαράς καί λύπης, τέχνες, γλώσσα, τραγούδι, παραμῦθι, παροιμία, ντύσιμο, χορός, ἱερό νόμο τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφοσύνης, διάθρηψη τῆς οἰκογένειας, δλα αὐτά ἐνδεικτικά καταγραμμένα ἐδῶ συναποτελοῦν τόν ἀτίμητο θησαυρό πού λέγεται Ἑλληνική Παράδοση. Τόν θησαυρό αὐτό ἔχουμε χρεός ἐθνικό νά βοηθήσουμε ὥστε οἱ νέοι μας νά τόν γνωρίσουν καί νά τόν τιμῆσουν διώνοντάς τον. Δέν ἐπιδιώκονται, βέβαια, τόσο ἡ μίμηση ἢ ἀναθίωση τυπικῶν γνωρισμάτων τῆς Παράδοσης ἀλλά ἡ βαθύτερη κοινωνία μέ τό πνεῦμα, τίς ἀξίες, τὰ διαχρονικά ἐκεῖνα στοιχεία τῆς πού συντελοῦν στή δημιουργία ἐνός χαρακτήρα καί ἐνός ἕφους ζωῆς. Γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ στόχου παρακαλοῦμε νά γίνουν οἱ ἀκόλουθες ἐνέργειες...» (ἀκολουθεῖ προγραμματισμός τῶν ἐκδηλώσεων).

β. τό μήνυμα τοῦ ὑπουργοῦ: «Ἡ συνειδητοποίηση τῶν θεμελιακῶν ἐρωτημάτων καί τῶν περιπλοκῶν προβλημάτων πού θέτει ἡ ἐποχή μας στά ἀρχαία, ἱστορικά ἔθνη τῆς οἰκουμένης μᾶς ὡθεῖ ἀναπτόμενα νά στοχαστοῦμε μέ ξεχωριστή ὑπευθυνότητα πάνω στό πεπρωμένο καί τήν πορεία τοῦ δικοῦ μας ἔθνους. Στόν τόπο αὐτό, μέ διεργασία αἰῶνων, ἔχει συγκροτηθεῖ ἕνα ἕφος ζωῆς καί ἔχει διαμορφωθεῖ ἕνα ἦθος ἀνθρώπων πού δικαιοματικά μποροῦμε νά τό χαρακτηρίσουμε Ἑλληνικά. Αὐτό τό ἕφος καί αὐτό τό ἦθος - συμία πολιτισμοῦ - ἀπό γενιά σέ γενιά παραδίνεται ἀπό τοὺς μεγάλους καί περιλαμβάνεται ἀπό τοὺς νεότερους, ὡς ἀτίμητη παρακαταθήκη τοῦ ἔθνους, καί συγκροτεῖ αὐτό πού ὀνομάζουμε Ἑλληνική Παράδοση. Ἡ Παράδοση λοιπόν, δέν εἶναι παρελθοντολογία, δέν εἶναι ἀγονη ἐπιστροφή σέ ξεπερασμένες μορφές ζωῆς. Εἶναι ἀντίθετα μιά ἀδιάκοπη, ζωντανή παρουσία μέσα στόν ὄργανισμό τοῦ ἔθνους μας, ἕνα δημιουργικό «γίνεσθαι» καί μιά γονιμότητα ἀφειρηγία γιά τό μέλλον μας. Γιατί ὅσο πιό βαθιές εἶναι οἱ ρίζες ἐνός ἔθνους τόσο πιό μεγάλη εἶναι ἡ δύναμή του καί τόσο πιό

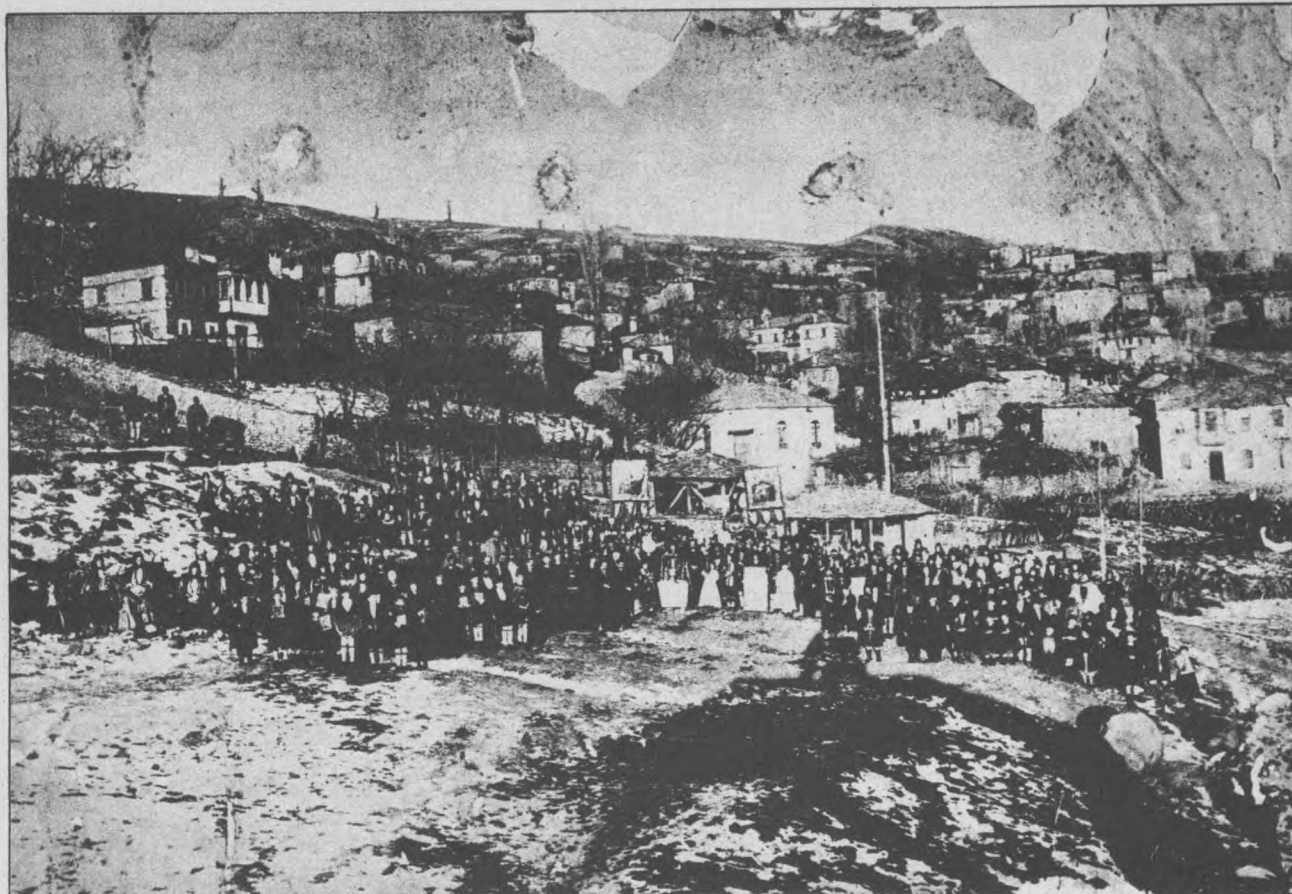
ψηλές οἱ προοπτικές τοῦ ἱστορικοῦ του βίου. Μέ τίς βασικές αὐτές σκέψεις τό ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἀποφάσισε καί ἀφιερώνει τό σχολικό ἔτος πού ἀρχισε σέ μεγάλη καί συστηματική προσπάθεια γιά νά γνωρίσουν οἱ νέοι μας τόν πλοῦτο καί τήν ἀξία τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης, νά τήν τιμῆσουν καί νά τήν διώσουν. Ἐτοί θά γνωρίσουν τό ἀληθινό πρόσωπο τοῦ τόπου μας, τόν χαρακτήρα τῆς πατρίδας μας καί τελικά τόν ἴδιο τους τόν ἑαυτό. Μέ τόν τρόπο αὐτό, σέ μιά κρίσιμη γιά τό ἔθνος μας ὥρα ὅπου ὁ μηδενιστικός κατακλυσμός τῆς ἐποχῆς ἀνατρέπει ἢ ἀμφισβητεῖ τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς ζωῆς, οἱ νέοι μας θά στηριχθοῦν σ' αὐτό πού μέσα μας εἶναι ἀθάνατο καί ἀπαραχάρακτο: τήν ἑλληνικότητα μας. Ὅλες οἱ πολιτισμένες χώρες σήμερα μέ τήν παιδεία καί τήν ἐπιστήμη τους προσεγγίζουν καί μελετοῦν συστηματικά τὰ παραδοσιακά στοιχεία τους δχι μόνο γιά νά διδαχθοῦν ἀλλά καί γιά νά βροῦν στέρεο ἔδαφος ὅπου θά στηριχθοῦν καί θά σταθοῦν στή δύσκολη αὐτή ὥρα τοῦ κόσμου. Ἡ Ἑλληνική παράδοση εἶναι ἡ ἀτίμητη πολιτιστική μας κληρονομιά πού γονιμοποιεῖ τό παρόν καί κατασφαλίζει τό μέλλον, αὐτή πού μᾶς κάνει νά μὴν αἰσθανόμαστε ἀθῶματα τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἐθνησκεία, τὰ ἔθιμα τοῦ σπιτιοῦ, ὁ κοινός βίος, τὰ ἀγροτικά ἔργα, τὰ κτίσματα, οἱ ἐπιπλώσεις, τὰ ὑφαντά, οἱ κοινωνικές σχέσεις, τὰ ἔθιμα χαράς καί λύπης, οἱ τέχνες, ἡ γλώσσα, τό τραγούδι, τό παραμῦθι, ἡ παροιμία, τό ντύσιμο, ὁ χορός, οἱ ἀρετές τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρα, τό κοινοτικό δημοκρατικό πνεῦμα, ὁ ἱερός νόμος τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφοσύνης, ἡ διάθρηψη τῆς οἰκογένειας, δλα αὐτά συγκροτοῦν τόν χαρακτήρα τοῦ ἔθνους μας, συνθέτουν τήν ταυτότητά του, τήν Ἑλληνική Παράδοση.

Στό ἔργο αὐτό διωματικῆς γνωριμίας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης καλῶ μαθητές καί δασκάλους νά συνεργαστοῦν τό σχολικό αὐτό ἔτος μέ σειρά ἐκδηλώσεων καί μέ προσπάθειες ἀτομικές καί συλλογικές, ὥστε νά γνωρίσουμε καλύτερα τόν ἑαυτό μας, νά τιμήσουμε τό ἔθνος μας καί νά ἐκφράσουμε στόν ἀτομικό καί συλλογικό μας βίο τήν ἑλληνικότητα μας. Αὐτή θά εἶναι ἡ ἀπόκρισή μας στήν πρόσκληση τῶν καιρῶν καί στόν μηδενισμό τῆς ἐποχῆς μας».

Ἐπισημαίνω μόνο τό λαϊκίζον στυλ τῶν δύο κειμένων, τήν ἐπιστημονίζουσα διατύπωση καί τό συναισθηματικά φορτισμένο περιεχόμενο, καί συνιστῶ νά ξαναδιαβαστεῖ ὁ «κονός λόγος» τοῦ χωρικοῦ.

3. Γιά τήν ἐναλλακτικότητα τοῦ προσδιοριστικοῦ ἐπιθέτου πρβλ. π.χ. τήν Ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας (149227/11.12.1978) γιά τό ἔτος τῆς Παράδοσης πού ἀφιερώνεται «στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλούτου, τῆς ἀξίας καί τῆς Ἑθνικῆς σπουδαιότητας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης ἀπό τοὺς μαθητές» καί τήν Ἐγκύκλιο τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Φιλολόγων τῆς ΠΓ Ἐκπαιδευτικῆς Περιφερείας Θεσ/νίκης (110/18.1.1979): «Ἡ σχολική χρονιά ἔχει ἀφιερωθεῖ μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Ἑθνικῆς Παιδείας «στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλούτου, τῆς ἀξίας καί τῆς σπουδαιότητας τῆς ἐθνικῆς μας παραδόσεως» (προσθήκη ἔμφασης).

4. Αὐτό βέβαια ὑπῆρξε τό κυρίαρχο ἐρέθισμα, ὡστόσο διευκρινίζω ἄμεσως ὅτι οἱ σκέψεις πού διατυπώνονται στή συνέχεια εἶναι προϊόν ἐνός προβληματισμοῦ στόν ὅποιο ὀδηγήθηκα καί καθοδηγήθηκα ἀπό τίς ἐρευνες τοῦ Νίκου Σβορώνου, τῆς Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος, τοῦ Σπύρου Ἀσδραχά, τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, τοῦ Βασίλη Παναγιωτόπουλου, τοῦ Ἀλέξη Πολίτη, τοῦ Κωνσταντίνου Τσουκαλά καί ἄλλων ἱστορικά εὐαισθητοποιημένων μελετητῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καί, εἰδικότερα, τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

τό γεγονός της προκήρυξης από τό υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων της προπροηγούμενης χρονιάς (1979) ως «έτους της ελληνικής (ή εθνικής³) παράδοσης», τό κυρίαρχο ερέθισμα⁴ γιά τόν τρόπο μέ τόν όποίο θά προσεγγίσουμε τό θέμα μας ήταν ό περιθωριακός στίς διαστάσεις του και άποπροσανατολιστικός στίς επιπτώσεις του τρόπος μέ τόν όποίο λειτουργήσε αυτή ή προκήρυξη, όπως τουλάχιστον φάνηκε από τά διάσπαρτα, άποσπασματικά και άνόμοια στοιχεία (εγκύκλιοι, ειδήσεις, δημοσιεύσεις, όμιλίες, εκδηλώσεις) πού γνώρισαν τή δημοσιότητα.

Δύο άπλές διαπιστώσεις άρχουν – νομίζω – γιά νά ύποστηρίξουν αυτόν τόν ισχυρισμό σχετικά μέ τόν αργιστή εγκλωβισμό του θέματος στο περιθώριο, παρόλη τή φαινομενική δημοσιοποίηση. Η πρώτη διαπίστωση σχετίζεται μέ ένα κεντρικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα· σίγουρα θά μπορούσε κανείς νά φανταστεί ή νά ύποθέσει κάποιες αντικειμενικές – ως πούμε: πρακτικές ή άποτελεσματικές – επιπτώσεις, κάποια τελικά άποτελέσματα πού μπορεί νά έχει ή προκήρυξη λ.χ. του έτους προστασίας της φύσης (τό φύτεμα μερικων εκατοντάδων ή χιλιάδων δέντρων, ή πληροφόρηση του κοινού γιά τήν προστασία των δασων και της φύσης, ή θέση του προβλήματος της μόλυνσης της ατμόσφαιρας, ό οικολογικός προβληματισμός κτλ.) ή του έτους της γυναίκας (όπου – τουλάχιστον – τίθεται τό ζήτημα ή κάποια προβλήματα πού άφορούν τίς γυναίκες, τίθεται τό πρόβλημα των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών)· άποτελέσματα βέβαια πού λειτουργούν μέσα σε δεδομένα θεσμικά πλαίσια τά όποια επιτρέπουν ή όχι τήν κριτική και τόν διάλογο, άφήνοντας ενδεχομένως και κάποια

περιθώρια γιά άλλου είδους αντιμετώπισεις. Ένώ όμως όλα αυτά μπορεί νά ισχύουν γιά κάποια άλλα «έτη», δέν θά ήταν εύκολο νά εντοπιστούν κάποιες αντίστοιχες ουσιαστικές άποτελεσματικότητες στο «έτος της παράδοσης». Γιατί διαλέξεις, συζητήσεις, βιβλία, θεατρικές παραστάσεις, διαγωνισμοί μαθητικών εκθέσεων, μουσειακού τύπου εκθέσεις και άλλου είδους εκδηλώσεις, έτσι κι αλλιώς γίνονταν από τους ίδιους άκριβώς φορείς στους όποιους άπευθύνθηκε άμεσα τό υπουργείο (επιθεωρήσεις και σχολεία) ή από τους φορείς εκείνους πού κινητοποιήθηκαν έμμεσα μέ τήν ύπουργική προκήρυξη (πολιτιστικοί και τοπικοί σύλλογοι κτλ.).

Ένα άλλο σημείο πού ύποδεικνύει μέ ακρίβεια τόν αργιστή εγκλωβισμό του θέματος είναι ότι τό υπουργείο τυπικά – και ουσιαστικά – άπήλυθε τό κάλεσμά του στίς δύο μόνο βαθμίδες της εκπαίδευσης και όχι και στήν τρίτη (και άνώτατη) βαθμίδα, όπου ενδεχομένως θά μπορούσε νά άποτελέσει τό πρόσθετο κίνητρο ή κάποιο έξωτερικό ερέθισμα, όπου τό κάλεσμα θά γινόταν πρόκληση και πρόσκληση γιά έρευνα, σάν (κι ως τονιστεί αυτό τό σάν) εκεί τά προβλήματα νά ήταν ή λυμένα ή άδιάφορα. Αυτή ή επιλογή παρουσιάζει γενικότερα ενδιαφέρον, ιδιαίτερα μάλιστα όταν συνδυάζεται μέ τό γεγονός ότι τόσο μαθητές (και οι γονείς και συγγενείς τους) όσο και δάσκαλοι άπευθύνθηκαν σε ειδικούς στήν άνώτατη βαθμίδα και συχνά παρουσιάστηκε τό φαινόμενο ούτε οι μέν νά ξεφύγουν τί ζητούν ούτε οι δε τί έπρεπε νά πούν ή νά συστήσουν σχετικά.

Όστόσο, όσα έγιναν αυτή τή χρονιά ήταν αρκετά γιά

νά μπορέσει νά ξανατεθεί τό πολύπλοκο ζήτημα σχετικά μέ τήν «παράδοση». Γιατί, από τή μιά μεριά, αναπαράχθηκαν – αυξημένες και δξυμένες – οί επιφυλάξεις και οί άνησυχίες πού τροφοδοτεί ή συνεχής άπομυθοποίηση τών είκόνων πού έχουμε για τήν «παράδοση».

Έπιφυλάξεις και άνησυχίες πού γεννιούνται από πολύ άπλές καμιά φορά διαπιστώσεις όταν ή ιστορία (ή επιστήμη τής ιστορίας) ανατέμνει τήν «παράδοση». Όπως, για παράδειγμα, όταν ή εικόνα τών πάλλευκων ναών τής αρχαιότητας γίνεται έγχρωμη κάτω από τήν χημική επένεργεια τής ιστορικής γνώσης. Ή, όταν μαθαίνουμε πώς τά λευκά αίγαιοπελαγίτικα σπίτια δέν τά δημιούργησε κάποια γαλανόλευκη ευαισθησία αλλά τό ασθέσωμα ενάντια σίς επιδημίες πού μεταδίνονταν άστραπιαία στους πυκνοκατοικημένους παραθαλάσσιους οικισμούς από τά πλοία. Ή, όταν ό στολισμένος μέ τά καλά του χωρικός τών παρα-λαογραφικών άναγνωσμάτων, ό ροδοκόκκινος χωρικός τών άναγνωστικών τού δημοτικού, ντύνεται επίτέλους και μέ τά καθημερινά του, παίρνει τό λιοκαμένο του χρώμα και από τούς χορούς και τά πανηγύρια τών τουριστικών όδηγών περνά στην καθημερινή πραγματικότητα και τίς έγνοιες. Ή, όταν ό θεσμός τής προίκας άπογυμνώνεται από τό ιδεολογικό του περίβλημα ως δήθεν πανελλαδικό και πανάρχαιο έθιμο και προβάλλει μέ τήν ιστορική και άνθρωπολογική έρευνα ως ταξικός θεσμός. Κι άκόμα, όταν οί «δημοκρατικές» λειτουργίες τών ελληνικών κοινοτήτων τής τουρκοκρατίας μπαίνουν στό πραγματικό τους πλαίσιο τής πατριαρχίας, τής άνδροκρατίας και τής ολιγαρχίας· όταν μέσα από τίς μεταξωτές πτυχές τής «Άμαλίας» και τά λαγγίδια τής άθάνατης φουστάνελας βγαίνει ή ποικιλία και ή κοινωνική πολυσημαντότητα τών ένδυμασιών και τών τρόπων ζωής· όταν..., όταν...

Ή από τήν άλλη όμως μεριά, αναπαράχθηκε σέ διεγερμένη κλίμακα (λόγω, ένδεχομένως, και τής δημοσιότητας) ή γνωστή άπροσδιόριστη εικόνα τής «παράδοσης», πού κινείται στό επίπεδο τού μύθου και τής μυθολογίας.

Ούσιαστικά λοιπόν μπορούμε νά άνιχνεύσουμε τή συνέχιση δύο διαφορετικών ρευμάτων όπου διακλαδίζεται τό ενδιαφέρον για τήν παράδοση, ρεύματα τά όποια προϋπήρχαν από τήν προκήρυξη τού έτους τής παράδοσης. Από τά δύο ρεύματα δέν θά μās άπασχολήσει έδώ εκείνο όπου διοχετεύονται οί άνησυχίες, ή εγρήγορη – έπιστημονική, φιλολογική, αισθητική, μεσοανική και διασωστική, πολιτική ή και προπαγανδιστική – όρισμένων ατόμων ή ομάδων.

(Αυτή ή εγρήγορη άλλωστε δέν χρειαζόταν τό έτος παράδοσης για νά άναζωογονηθεί· γιατί τραβά τούς δρόμους πού άνοίγονται μπροστά της, και ή ύπάρχει ή δέν ύπάρχει.)⁵ Θά μās άπασχολήσει όμως τό άλλο ρεύμα· ή έλλειψη άνησυχίας δέν σημαίνει καθόλου έλλειψη ένδιαφέροντος. Σημαίνει συγκεκριμένα έναν έφησυχασμό σέ δοσμένες καταστάσεις, εικόνες και άντιλήψεις. Έναν έφησυχασμό βέβαια πού δέν τόν μετρήσαμε μέ στατιστικά στοιχεία και σφυγομετρήσεις· άπλως τόν συνάγουμε από διάφορες ένδείξεις για νά διαμορφώσουμε τό άκόλουθο έρώτημα ως υπόθεση έρευνας: Άν, τελικά, λειτουργήσαν κάποιοι έφησυχαστικοί μηχανισμοί ώστε νά αναπαραχθεί ή άταραξία και ό έφησυχασμός, πού, σέ τί στηρίχθηκε ή έφησυχαστική και ναρκωτική τους ιδιότητα και, άρα, πώς λειτουργήσαν αυτοί οί μηχανισμοί.

3. «Παράδοση είναι...» (ή, Τό λήμμα «παράδοση»)

Θά αρχίσουμε από μιά διαπίστωση πού τή συναντήσαμε αρκετές φορές και πού φαίνεται νά αίρει στή βάση της τήν παραπάνω υπόθεση έρευνας. Πρόκειται για τή διαπίστωση ότι τό ύπουργείο Παιδείας μέ τήν προκήρυξη τού έτους τής ελληνικής παράδοσης έθεσε ένα θέμα «τεράστιο», «τρομερό».

«[...] Τό τρομερό θέμα πού λέγεται ελληνική παράδοση στόν λαϊκό πολιτισμό» (Κ. Ρωμαίος, 1979)⁶.

Ή από όρισμένους μάλιστα γίνεται και ή πιό προχωρημένη διαπίστωση ότι τό ύπουργείο άνοιξε τό διάλογο·

«Έπιθυμώ πρώτα-πρώτα νά εκφράσω τή χαρά μου, πού τό ύπουργείο Παιδείας άποφάσισε νά μās άναγκάσει νά σκεφτούμε τί είμεθα για νά μπορέσουμε νά φαντασθούμε τί μπορεί νά γίνουμε [...]» και παρακάτω «Τιμά τό σημερινό ύπουργείο Παιδείας [...] ότι μέ θάρρος άνοίγει αυτό τό διάλογο...» (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 1979).⁷

Αυτό πού μπορεί νά έπισημάνει κανείς άμέσως είναι ότι, άν ισχύει τό γεγονός – ή: άν ισχύει ως γεγονός – ότι τό ύπουργείο Παιδείας άνοιξε καλώντας σέ διάλογο ένα τεράστιο θέμα (γιατί βέβαια ύπάρχει και ή άποψη ότι παρεβίωσε άνοιχτές πόρτες), τότε ταυτόχρονα τό περιέκλεισε, τό εγκλώβισε στά γνωστά, τά ίδια παλιά καλούπια πού θυμίζουν συνταγολόγιο. Διευκρινίζω άμέσως τή μεταφορά. Συνήθως οί γιατροί όταν διαπιστώνουν άσθένεια συνιστούν τήν κατάλληλη άγωγή: δίνουν κάποιο φάρμακο και μαζί τίς οδηγίες για τή χρήση του. Τέτοιου είδους διαδι-

5. Βλ. και παραπάνω σημ. 3. 'Αναφέρω, ανάμεσα σέ άλλα, τήν πρωτοποριακή έρευνα για τό «λαϊκό πολιτισμό» που έκανε τό περιοδικό 'Αντί τό 1976 (τεύχη 40-48) καθώς και τή δημοσίευση από τό ίδιο περιοδικό τών ανακοινώσεων που έγιναν στή «Συνάντηση για τήν παράδοση» στή 'Ανώγεια τής Κρήτης τόν Αύγουστο του 1979, μαζί μέ τις οδηγητικές παρεμβάσεις τής 'Αλκης Κυριακίδου-Νέστορος και του Δημήτρη Μαρωνίτη ('Αντί, τεύχη 133-134, 1979). Σημειώνω όμως ότι ή περίπτωση «'Ανώγεια» επιτράπηκε από μιάν ιδιόρρυθμη αντίφαση στον κρατικό μηχανισμό, όπως αντίφαση σέ τελευταία ανάλυση για τήν παρούσα συγκυρία στο ραδιοηλεκτρονικό δίκτυο υπήρξε και ή λειτουργία του Γ' Προγράμματος. (Και θά πρέπει νά προσθέσω κοντά στην επιστημονική διδλογραφία και τό μικρό - ποιητικό και πολύτιμο έρεθιστικό - κείμενο του Μάνου Χατζηδάκι «Τά μυθολογικά της παράδοσης», 'Αντί, 133, 1979).

6. Δημόσια συζήτηση για τήν ελληνική παράδοση (9.2.1979), αίθουσα Αρχαιολογικής 'Εταιρείας, 'Αθήνα. Βλ. 'Η ελληνική παράδοση, έκδ. «Ευθύνη» (Κείμενα τής μεθορίου, 2), 1979, σελ. 191.

7. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 180.

8. Βλ. *Μήνυμα υπουργού Παιδείας*, *δπ. παραπ.*, σημ. 2.

9. Δημοσιεύθηκε στο *Οί ρίζες μας* ('Αφιέρωμα στο έτος για τήν ελληνική παράδοση), έκδοση τών Μαθητικών Κοινοτήτων του Γυμνασίου Νέου Γυναικωκάστρου, 1979 (Παρατηρητής), σελ. 107-8.

10. *Οί ρίζες μας*, *δπ. παραπ.*, σελ. 5.

11. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 196-7.

12. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 194.

13. Δημόσια συζήτηση για τήν ελληνική παράδοση (12.2.1979), αίθουσα Δημοτικού Θεάτρου, Πειραιάς. Βλ. 'Η ελληνική παράδοση («Ευθύνη»), 1979, σελ. 206.

κασία θυμίζουν - ίσως κάπως αυτόματα - οί οδηγίες τής εγκυκλίου μέ τήν όποία «άνόγει» ό διάλογος. Καί φυσικά έτσι ιδωμένο τό θέμα είναι πράγματι τεράστιο. Μέσα από τήν εγκύκλιο προκύπτει ένα διπλό ερώτημα και άπαντιέται πάλι μέσα από αυτήν: «Κάποιος νοσεί. Ποιός νοσεί; (άπάντηση:) 'Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία». Καί, δεύτερο· «Αυτός που νοσεί χρειάζεται θεραπεία. Ποιό είναι τό φάρμακο; (άπάντηση:) 'Η ελληνική παράδοση, ή στροφή στις ρίζες μας, στα άειθαλή και αιώνια χαρακτηριστικά μας, στην εθνική μας ταυτότητα, κτλ.» (Και, όπως είναι ενόητο, παραλείπονται τόσο ή δοσολογία όσο και ό άντενδείξεις σχετικά μέ τή λήψη του φαρμάκου).

'Η πρόσκληση: - «Καλώ [...] ώστε νά γνωρίσουμε καλύτερα τον εαυτό μας, νά τιμήσουμε τό Έθνος μας και νά εκφράσουμε στον ατομικό και συλλογικό μας βίο τήν ελληνικότητά μας. Αυτή θά είναι ή άπόκρισή μας στην πρόκληση τών καιρών και στο μηδενισμό τής εποχής μας» ('Υπουργός Παιδείας, 1978).⁸

'Η αντίαπόκριση: - «'Η λαϊκή παράδοση για τήν πατρίδα μας είναι τό όξυγόνο, είναι οί πνεύμονες. Είναι αυτή ή ίδια ή πηγή τής ζωής [...]. Χωρίς λαϊκή παράδοση δέν μπορεί νά ζήσει [τό ελληνικό έθνος] ούτε στιγμή» ('Από βραβευμένη μαθητική έκθεση, 1979).⁹

- «Οί καιροί μας είναι δύσκολοι. Όλοι πολεμάμε για ένα κομμάτι γής κάτω άπ' τον ήλιο. Οί άξίες και τά ιδανικά έχουν χάσει τό περιεχόμενό τους [...]. 'Η εποχή μας είναι άδεια από ιδανικά και γεμάτη ιδεολογίες. 'Η παράδοση μάς δίνει τό μοναδικό προνόμιο: νά διώσουμε μέσα σ' αυτά τά ιδανικά και σ' αυτές τις άξίες, [...] νά μεταφερθούμε [...] από τήν επιφάνεια στο βάθος, από τό σκοτάδι στο φώς». ('Από τον πρόλογο που συνέγραψαν μαθητές Γυμνασίου σέ ένα τόμο-άφιέρωμα στο έτος παράδοσης, 1979).¹⁰

- «'Η ζωή είναι που μάς αναγκάζει νά καταφύγουμε στην παράδοση, δηλαδή στα άχνάρια τής ζωής τών προγόνων μας, για νά δούμε πως θά συνεχίσουμε και έμεις τήν ζωή. Είναι μιá ανάγκη βιολογική, ή όποία μάς αναγκάζει σήμερα περισσότερο από άλλοτε, γιατί [...] μάς άμφισβητούν ακόμα και τήν ύπαρξη, ακόμα και τον χώρο μας» (I. N. Θεοδωρακόπουλος, 1979).¹¹

- «'Η παράδοση έχει τήν μεγάλη άρετή και τή δύναμη νά μάς συνδέει μέ όλη τήν σειρά τών προγόνων, - άν σωστά τήν νιώθουμε, - και νά μάς δίνει έλπίδες» (I. M. Παναγιωτόπουλος, 1979).¹²

- «Στους χρόνους που περνάμε τά εθνικά συστατικά τών λαών περνούν ήδη μιá δοκιμασία κάποτε δεινή» (E. Π. Παπανούτσος, 1979).¹³

Γιά μερικούς μάλιστα έρμηνευτές τής ύπουργικής έγκυκλίου, ή ίδια ή αναζήτηση τής ταυτότητας (τής εθνικής μας ταυτότητας) είναι πού θεραπεύει – κάτι σάν όμοιοπαθητική ιατρική δηλαδή·

«Ή παράδοση, λοιπόν, είναι μιά άναθεώρηση, άνάκριση, μιά άξιολόγηση όλου του ιστορικού μας γνωστού βίου, όλου, για νά βρούμε μέτρα για τήν σημερινή μας συμπεριφορά [...] Τιμά τό σημερινό ύπουργείο τής Παιδείας τό γεγονός αυτό, ότι μέ θάρρος άνοίγει αυτό τόν διάλογο για νά δούμε τί θά γίνει μέ μās. Ή συζήτηση για τήν παράδοση δέν σημαίνει τίποτε άλλο, αλλά τί θά γίνει μέ τούς Έλληνες; [...] Ήταν άναζητούμε τήν παράδοσή μας, άναζητούμε τήν ταυτότητά μας. Θέλουμε τήν ταυτότητά μας» (I. N. Θεοδωρακόπουλος, 1979).¹⁴

Μέ βάση λοιπόν τή μεταφορά από τήν Ιατρική, άναρωτιόμαστε ποιά είναι εκείνα τά συμπτώματα πού άναγκαστικά κατατάσσουν έναν οργανισμό στήν κατηγορία «άσθενής», πώς και από ποιόν προσδιορίζεται αυτή ή ταξινομική κατηγορία· και, άν πρέπει άναγκαστικά (έστω κι άν αυτό είναι νοσηρό) νά ύπάρχει κάποιος πού νοσεί, αυτός ό κάποιος δέν είναι ούτε ή δική μας ούτε κάποια άλλη κοινωνία γιατί ή κοινωνία δέν μπορεί νά νοσεί μιά και δέν είναι οργανισμός (ούτε γεννιέται, ούτε ζεί, ούτε πεθαίνει),

και οι μεταφορές τέτοιου τύπου είναι τουλάχιστον παραπλανητικές. Κι όμως είναι άρκετοί αυτοί πού άναγνωρίζουν ότι ύπάρχει και άσθενής και φάρμακο, και δίνουν σχετικές οδηγίες (σαφείς και ευανάγνωστες – στό πίσω μέρος του κουτιού, όπως πρέπει): «ή λήψη νά γίνεται μέ τό συναίσθημα και όχι μέ τήν λογική».

«Έλληνική Παράδοση· τί όμορφη λέξη! Στο άκουσμά της ό κάθε Έλληνας νιώθει νά ύψώνεται λίγο. Αισθάνεται νά ξεπνούν σίθες περηφάνιας πού λαγοκοιμούνται στήν καρδιά του». (Οί μαθητές του παραπάνω Γυμνασίου)¹⁵.

Ής θγάλουμε όμως τό περιτύλιγμα από τό χάπι, κι άς ξύσουμε λίγο τή γλυκιά, πολύχρωμη και γυαλιστερή επιφάνειά του νά δούμε τή σύνθεση του φαρμάκου. Ής πάρουμε λοιπόν τό χάπι μέ τή λογική.

Θά έκκινήσουμε από τό πιό «λογικό» σημείο, από μερικούς όρισμούς για πράγματα πασιδήλα (όπως δείχνει ή γενική έλλειψη άνησυχίας), γιατί άκριδώς αυτό τό χαρακτηριστικό, ότι δηλαδή είναι τοίς πάσι φανερά, είναι πού γεννά – πιστεύουμε – και τίς δυσκολίες. Οί όρισμοί άφορούν τόν όρο «παράδοση». Θά άναφέρουμε πρώτα τόν όρισμό πού δίνει ή ύπουργική έγκύκλιος και μαζί τρεις-τέσσερις άλλους

Μονή Αγίας Τριάδος Βοίου. Από τό ήμερολόγιο του τοπικού συλλόγου Αυγερινού Κοζάνης. Φωτογραφία Μιχ. Καραγιαννάκη.

τρέχοντες όρισμούς. Καί, μετά από ένα σύντομο σχολιασμό, θά περάσουμε σε μιά «λεξικογραφική», θά λέγαμε, θεώρηση τής «παράδοσης».

Πρώτα οι όρισμοί.

– Παράδοση είναι «ό,τι παραδόθηκε, ό,τι παραδίνεται [...] ό,τι χαιρόμαστε και καμαρώνουμε ως ξεχωριστά δικό μας, επειδή αυτό μάς κρατεί μέσα από τις αναπόφευκτες μεταβολές τής κοινωνικής ζωής». Ένδεικτικά απαριθμούνται «ύφαντά, κτίσματα, χορός, άρετές του νεοελληνικού χαρακτήρα, κοινωνικές σχέσεις, ό έθρος νόμος τής ελληνικής αδελφούσνης, ή διάρθρωση τής οίκογένειας...»

Κεντρικό σημείο τής έγκυκλίου (ή όποία σημειωτέον αναπαράχθηκε με ιδιαίτερα παραδοσιακό τρόπο στις έγκυκλίους που άκολούθησαν και στις όδηγίες που δόθηκαν προς τις χαμηλότερες βαθμίδες τής εκπαιδευτικής ιεραρχίας) είναι ότι υπάρχει ένας νεοελληνικός τρόπος ζωής που διαμορφώθηκε μέσα στην ελληνική ιστορία από τά «άειθαλή και θεμελιώδη χαρακτηριστικά. Αυτός ό τρόπος ζωής, τό ήθος και ύφος των ανθρώπων που ζούν ριζωμένοι στην Έλλάδα είναι δυναμικό παρόν, άν και προϋποθέτει βαθιά και σωστή γνώση του παρελθόντος».¹⁶

– [Παράδοση είναι] «μιά διάρκεια και συνοχή των πνευματικών προϊόντων στο κοινωνικό χώρο μας έθνότητας» (Ε. Παπανούτσος, 1979).¹⁷

– «Αν θέλουμε να καταλάβουμε τί είναι παράδοση, νομίζω ότι πρέπει να κοιτάξουμε τήν γλώσσα. Η γλώσσα είναι ή παράδοση» (Ε. Παπανούτσος, *όπ. παραπ.*).¹⁸

– «Η παράδοση ως έννοια είναι δυνατό να ταυτιστεί με τήν ίδια τή ζωή, τήν ανθρώπινη ζωή. Αν πώ παράδοση και ανθρώπινη ζωή, λέω τό ίδιο πράγμα. Η ανθρώπινη ζωή ανανεώνεται συνεχώς και εξασφαλίζει τή διάρκειά της... Η ζωή όμως του ανθρώπου δεν είναι ποτέ στατική. Γι' αυτό όταν λέμε παράδοση εννοούμε συγχρόνως δύο πράγματα, ότι κρατούμε και προσθέτουμε... Ζωή ανθρώπινη όμως χωρίς πνευματικότητα δεν υπάρχει [...] Πνεύμα είναι λοιπόν ή παράδοση, συνεχώς αναγεννώμενο και συνεχώς ανανεούμενο» (Ι. Θεοδωράκόπουλος, 1979).¹⁹

– «Τί να πρωτοπάρει κανείς από τή λαογραφία – τήν όποία χαιρόμαι ότι με πάθος τήν υπηρετώ – τί να πρωτοπάρει; Ό λαογράφος σήμερα θρίσσεται άπέναντι σ' αυτό τό θέμα που λέγεται Έλληνική Παράδοση, κάθε φορά

μένει έκπληκτος. Νά πάρουμε τό γάμο, τά στεφάνια τά δικά μας που ήταν άκόμη πριν μερικά χρόνια με κλήμα, οι κλημάτινοι στέφανοι του Διονύσου [...] Νά πάρουμε ποιά άπ' όλα; Τους χορούς μας; [κ.ο.κ.]» (Κ. Ρωμαίος, 1979).²⁰

Άπό όλους αυτους τους όρισμούς προκύπτει έπιτακτικό τό παρακάτω έρώτημα: Τί είναι αυτό που επιτρέπει στον όρο να παίρνει τόσες μορφές, άνάλογα με τό ποιός τόν όρίζει, ποιός τόν χρησιμοποιεί και πώς; Καί ή πρώτη άπάντηση που θά έδινε κανείς είναι ότι ό όρος (ή λέξη) είναι τόσο ευρύχωρος, ώστε τό περιεχόμενό του μπορεί να είναι εύπλαστο. Α ριγοί λοιπόν ό όρος είναι φορτισμένος με *άσάφεια*. Κάθε έποχή, κάθε κοινωνική ομάδα ή κάθε πνευματικό ρεύμα, προβάλλουν ή *μπορούν* να προβάλλουν στο άντικείμενο «παράδοση» τους δικούς του μύθους και τις δικές τους άξιες και *μπορούν*, άκόμη, να γυρεύουν από αυτό τό άντικείμενο τις άπαντήσεις που θέλουν ή που τους ταιριάζουν. Αυτό που θέλουμε να έπισημάνουμε είναι άκριδώς τούτο: ότι ή *άσάφεια* είναι άναπόσπαστο κομμάτι του όρου ή, καλύτερα, είναι τό κύριο συστατικό του. Γι' αυτό και δεν είναι δυνατό ούτε κι έχει νόημα τελικά να προσπαθήσει κανείς να κάνει τόν όρο σαφέστερο από ό,τι είναι ή να του δώσει – μέσα από κάποιες αναζητήσεις – τό περιεχόμενο που του πρέπει ή τή σαφήνεια που του λείπει· με τήν έννοια ότι δεν έχει νόημα να προσπαθήσει να κάνει μιά έξαντλητική περιγραφή (ή: καταγραφή) του περιεχομένου του όρου: τί είναι ή τί δεν είναι παράδοση. Αυτό όμως που σίγουρα μπορεί να κάνει κανείς είναι να προσπαθήσει να δει σε τί άκριδώς – ή: περίπου – έγκειται ή *άσάφεια* του όρου και τί έξυπηρετεί. Δηλαδή, να έπισημάνει τό πρόβλημα και τις διαστάσεις του, και όχι άπαραίτητα να προτείνει κάποιες λύσεις. Νά άφήσει να φανούν τά *αδιέξοδα* και οι *εϋθύνες*, και όχι (άναγκαστικά) να δώσει κάποιες «συνταγές διάσωσης ή θεραπείας». (Προπαντός όχι αυτό τό τελευταίο).

Η άπορία που γεννιέται είναι: μετά από τις προη-

14. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *όπ. παραπ.*, σελ. 198.

15. *Οί ρίζες μας*, *ό. παραπ.*, σελ. 5

16. Βλ. *Έγκύκλιος ύπουργείου Παιδείας*, *όπ. παραπ.*

17. Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), *όπ. παραπ.*, σελ. 206.

18. *Όπ. παραπ.*, σελ. 223.

19. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *όπ. παραπ.*, σελ. 180-1

20. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *όπ. παραπ.*, σελ. 191.

γούμενες διαπιστώσεις, είναι άραγε ανώδυνη ή προκήρυξη του έτους παράδοσης; Ή: μπορεί να είναι ανώδυνη; Καί, αν είναι ανώδυνη, τί είναι αυτό που την καθιστά ανώδυνη; Καί κάτι ακόμη. Είναι τόσο αυτόνομη ή ασάφεια του όρου ώστε να μην έχει τελικά ενδιαφέρον ή διερεύνησή της; Ή, αντίθετα, είναι τόσο αυτόνομη ή σημασία του όρου, ώστε όσοι καλούνται να τον χρησιμοποιήσουν – και άρα να τον προωθήσουν – στο επίπεδο του λόγου ή της πράξης (διαλέξεις, συζητήσεις, στήσιμο εκθέσεων, συγκέντρωση ύλικού, συγγραφή μελετών, κτλ.), να θεωρείται ότι τον γνωρίζουν, και να αρχίζουν από κεί και πέρα και όχι από εκεί ακριβώς;

Ένα ελάχιστο δείγμα για να δικαιολογήσουμε αυτήν την (ένδεχόμενη) άπορία: «Τί ονομάζουμε παράδοση; Μιλώ σέ ένα κοινό που δεν θά ήθελε περισσότερες εξηγήσεις για να καταλάβει». (Τό κοινό είναι τό τυπικό κοινό τών διαλέξεων και ό όμιλητής ό Ε. Παπανούτσος στην αίθουσα διαλέξεων του Δημοτικού Θεάτρου στον Πειραιά).²¹

Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις δηλ αυτή ή παραδοσολογία (ό λόγος περί παράδοσης) γίνεται αντικειμενικά παραδοξολογία. «Παράδοση»: τί είναι λοιπόν αυτό που όλοι τό ξέρουν και κανείς δεν μάς τό εξηγεί; Πού καθένας φαίνεται να τό κάνει, ό,τι θέλει προσθαφαιρούτας κατά βούληση χορούς, πνεύματα και κληματαίδεις; Σέ τέτοιο βαθμό, που κάποιος μελετητής (από τούς άνησυχούντες) αναγκάζεται – πολύ όρθά – να τό χαρακτηρίσει σούπα, γνωρίζοντας βέβαια πολύ καλά ότι αυτή ή σούπα είναι στο καθημερινό μας διαιτολόγιο.²²

Άς γυρίσουμε σέ διαφορετικό σημείο εκκίνησης.

«Παράδοση είναι ό,τι παραδίνεται από τή μία γενιά στην άλλη». ²³ Αυτός είναι ό όρισμός που δίνει τό λεξικό (τό όποιο λεξικό, από τό Λεξικό τών Κοινωνικών Έπιστημών τής Ούνέσκο ως ένα άλλο έγκυκλοπαιδικό λεξικό). Καί προσθέτει: πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην ενεργητική διάσταση (δίνω κάτι σέ κάποιον ή κάποιος παίρνει κάτι από κάποιον) και στην παθητική, κατά κάποιον τρόπο, διάσταση (μού παραδίνεται κάτι από κάποιον, και μάλιστα μου κληροδοτείται κάτι, όταν τό κάτι είναι κάτι που αξίζει να κληροδοτηθεί και εγώ είμαι κάποιος που αξίζω τέτοιας τύχης). Ή λέξη παράδοση κινείται καθέτως, όριζοντίως και διαγωνίως ανάμεσα σ' αυτές τίς διαστάσεις, και μάλιστα υπάρχει έντονη τάση να τονίζεται ιδιαίτερα τό χαρακτηριστικό τής αξίας (κάτι που αξίζει για κάποιον που αξίζει), που μάς οδηγεί να σεβόμαστε αυτό που παραδίνεται αφού μάς εμπνέει ένα αίσθημα καθήκοντος μαζί και αγάπης· αίσθημα που έντείνεται όταν τονίζεται ότι ή γενιά που παραδίνει (οί δότες τής παράδοσης) είναι οί πατεράδες μας, οί πρόγονοί μας. Έύκολα λοιπόν φαίνεται πώς μία λέξη μέ γενική σημασία που δείχνει σέ ένα πρώτο επίπεδο ότι διάφορα «πράγματα» (γνώσεις, έμπειρίες, διώματα, ιδέες, αντικείμενα) παραδίνονται, μπορεί να ξεειδικεύεται ταυτόχρονα και να σημαίνει και σεβασμό και καθήκον. Έτσι, παρόλο που ή λέξη περιγράφει μία διαδικασία μεταβίβασης (που χαρακτηρίζεται ως προφορική, γραπτή, τηλεπικοινωνιακή, ή επικοινωνία μέ τό λόγο ή τήν πράξη), ωστόσο είναι έξαιρετικά φορτισμένη μέ συναίσθημα.

Άπό μίαν άλλη τώρα σκοπιά ή λέξη παράδοση χρησιμοποιείται συνήθως στον ένικό – συχνότατα μέ κεφαλαίο Π)· πρόκειται όμως σαφώς για έναν πληθυντικό ένικό (singular plural). Άν παράδοση είναι ό,τι παραδίνεται (δηλαδή πολλά «πράγματα»), τότε αυτά τά «πράγματα» αποτελούν έπιμέρους εκφράσεις τής παράδοσης (του άφρημένου ουσιαστικού). Έτσι «παράδοση» είναι ταυτόχρονα κάτι άφρημένο και πολλά συγκεκριμένα. Άπό τά πολλά όμως που δυνάμει μετέχουν στην «παράδοση», παραδίδεται τελικά μόνον ένα μέρος. Καί μόνο τό γεγονός ότι κάτι επιλέγεται για να παραδοθεί ενώ άλλα απορρίπτονται, σημαίνει ότι έχει κριθεί και έχει αξιολογηθεί. Έδώ έντοπιζουμε μία ταυτολογία: ό,τι παραδίδεται έχει αξιολογηθεί, αλλά και ό,τι αξίζει παραδίδεται. Αυτό λοιπόν που περιβάλλεται μέ σεβασμό γιατί αξίζει (αφού παραδόθηκε) και άρα και μέ κύρος, κρίνεται αυτόματα και ως καλό και σωστό και νομιμοποιείται ως «παράδοση» αφού έχει καταξιωθεί μέ τήν έπιλογή του μία και πληροί τούς όρους τής παραδοσιακότητας. (Φαύλος κύκλος, δηλαδή). Καί λογικά καταλήγουμε σέ μία σειρά ιδεολογικών εξισώσεων, όπως π.χ. τσαντό, καφενείο, προίκα, πατριαρχία = παραδοσιακά = καλά και σωστά, έγκυρα και σεβάσιμα. Καί όμως είναι ιστορικά φαινόμενα και μπορούμε να τό δείξουμε αυτό, αν άποφασίσουμε να τό μελετήσουμε και άρα να τό απομυθοποιήσουμε· να δείξουμε δηλαδή ότι είναι συγκεκριμένες μορφές και λειτουργίες, παράγωγα συγκεκριμένων συνθηκών, συγκεκριμένου χρόνου και τόπου. Καί μόνο λοιπόν τό γεγονός ότι τέτοιου είδους «πράγματα» (και πλείστα όσα άλλα) έχουν επιλεγεί ως παραδοσιακά γεννά άμφιβολίες και άνησυχίες για τόν τρόπο μέ τόν όποιο γίνονται οί συγκεκριμένες έπιλογές.

Ή «παράδοση» βέβαια είναι μία πραγματικά ούδέτερη λέξη-έννοια (όπως μάς καθησυχάζει τό Λεξικό τής Ούνέσκο). Δεν είναι από μόνη τής αντιδραστικής, συντηρητικής ή προοδευτικής. Ούτε όμως είναι αναλλοίωτη και σταθερή ή μεταβλητή και δυναμική. Είναι ό,τι τήν κάνουν να είναι. Γι' αυτό και οί περισσότεροι τήν χρησιμοποιούν ως άλλοθι για τήν ιστορική άγνοια ή για κάποιες σκοπιμότητες. Καί, φυσικά, όταν μιλούμε για τήν «παράδοση» (και τήν ανάγκη για τήν απομυθοποίησή της) δεν σημαίνει καθόλου ότι προσπαθούμε να αποκαλύψουμε κάποια διεθνή ή έθνική συνωμοσία, κάποια σκευωρία. Γιατί άπλούστατα δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα. Άπλως ή ίδια λέξη είναι τέτοια (όπως και άλλες λέξεις-κλειδιά: κοινωνία, πολιτισμός, ή ήθικες έννοιες: αξίες, ήθος κτλ.),²⁴ ώστε έπιζητά, κατά κάποιο τρόπο: επιτρέπει και προκαλεί τή ρευστότητα, τό να τήν κάνει ό καθένας ό,τι θέλει. «Παράδοση λοιπόν είναι ό,τι θέλεις» (φτάνει να έχεις τήν δύναμη να τό επιβάλλεις ώστε να γίνει κοινωνικά άποδεκτό). Γι' αυτό είναι λέξη-πασπαρτού.

Ή λέξη-έννοια καθαυτή είναι τελείως άθωα σέ σχέση μέ τίς έπιπτώσεις της. Όσοσο οί έπιπτώσεις υπάρχουν. Καί δεν θά πρέπει να ελπίζει κανείς ότι μπορεί να βελτιώσει τήν έννοια, να τήν θεραπεύσει από τά κακά τής ασάφειας, τής ρευστότητας τής ατέλειας κτλ., γιατί ακριβώς εξακολουθεί να χρησιμοποιείται (να είναι πασπαρτού) επειδή είναι άσαφής και ρευστή και επειδή επιδέχεται πλείστες όσες χρήσεις και έρμηνείες, ώστε τελικά να έξυπηρετεί τούς

πάντες. Και συνήθως ό καθένας καταγγέλλει όχι τή λέξη (γιατί άλλωστε;), αλλά τή χρήση της από τούς άλλους. Είναι μιά έννοια λάστιχο.

4. Παράδοση και έπιστήμη τής ιστορίας (Μιά πρόταση)

Ή «παράδοση» είναι μιά ιδεολογική έννοια, μιά φόρμα πού έξ όρισμού (άκριβώς έπειδή ένέχει τή δυνατότητα νά ποικίλλει έπιλεκτικά τό περιεχόμενό της) δέν μπορεί νά αναγνωρίσει και νά γνωρίσει τήν πραγματικότητα πού ιστορικά καλείται νά εκφράσει.

Ή ανάλυση και ή έρευνα μπορούν νά δείξουν ότι συντελούνται τόσες και τέτοιες μεταβολές και μετασχηματισμοί, ώστε είναι πολύ δύσκολο νά θεωρηθεί ότι κάτω από τήν ίδια μορφή («παράδοση») μπορεί νά κρύβεται τό ίδιο περιεχόμενο. Αυτό και μόνο τό κριτήριο έπιτρέπει, πιστεύουμε, νά αντικατασταθούν τά διάφορα γενικευμένα και γενικευτικά χαρακτηριστικά (π.χ. τό πνεύμα του αιώνα, ή τό πνεύμα των Έλλήνων, ή ψυχή του Έλληνα ή του Μεξικάνου, τό ανθρώπινο πνεύμα, τό άδάμαστο έλληνικό είναι, ή έριστική διάθεση των Έλλήνων, ή μανία του Έλληνα για φυγή κτλ.) πού εκφράζουν ύποτίθεται μιά «συνέχεια» (στό χώρο ή και στό χρόνο), μέ ειδικές ιστορικές και ιστορικά συγκεκριμένες αναλύσεις των άσυνχειών πού συναρθρώνουν τήν *ιστορική συνέχεια* και όχι ιδεολογικά και ιδεολογοποιητικά σύνολα.

Μέσα σ' ατήν τήν προοπτική οι ιστορικές αναλύσεις γίνονται σέ δύο έπίπεδα:

A. Μπορούν νά θεθούν προκαταρκτικά μερικά έρωτήματα σχετικά μέ τήν χωροχρονικά διαφοροποιημένη χρήση τής «παράδοσης».

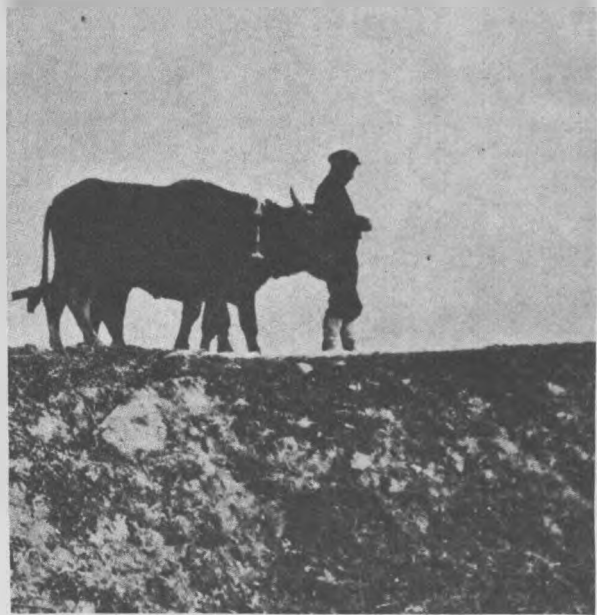
B. Μπορούν νά μελετηθούν οι διάφοροι ιστορικά συγκεκριμένοι μετασχηματισμοί μέ στόχο όχι τήν ανακάλυψη τής ποικιλίας, αλλά τούς νόμους πού διέπουν τίς συγκεκριμένες διαδικασίες μετασχηματισμού.²⁵

Άς τά δούμε από πιό κοντά.

Τό πρώτο. Τά έρωτήματα, πού μπορούν νά πολλαπλασιαστούν, πολύ πρόχειρα πυκώνονται στίς παρακάτω ομάδες:

α. Έρωτήματα πού άφορούν τά όρια και τίς μορφές τής *έκφραστικότητας*: Για ποιο «πράγμα» δηλαδή είναι δυνατό νά μιλήσουμε σέ κάθε περίοδο, ποιο μετατρέπεται σέ χώρο συζήτησης ή σέ αντικείμενο πραγματείας. Ποιά «πράγματα», μέ δυό λόγια, είναι δυνατό νά θεωρηθούν παραδοσιακά ή «παράδοση» σέ κάθε συγκεκριμένη συγκυρία.

β. Έρωτήματα πού άφορούν τά όρια και τίς μορφές τής *διατήρησης*: Ποιά «πράγματα» αφήνονται νά εξαφανιστούν χωρίς ίχνη; Ποιά ένσωματώνονται στήν κοινωνική μνήμη μέσω διαφόρων μηχανισμών και κοινωνικοποίησης (δηλαδή μέσω τής παιδείας, τής διασκέδασης και τής ένγένει δημοσιοποίησης, μέσω τής κοινωνικής ένταξης στον ιδιωτικό και στον

21. Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 206.

22. Ή Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος «Τά παραλειπόμενα ενός διαλόγου για τήν παράδοση», *Άντί* 133 (1979), σελ. 32, όπου γράφει «...Έτσι ή έλληνική ιστορία ταυτιζόμενη μέ τήν παράδοση γίνεται μιά σούπα πού κάθε της κουταλιά έχει πάντοτε τήν ίδια γεύση...»

23. Πρβλ. έδώ τήν άποψη του Δημήτρη Λουκάτου όπου ό θεωρητικός προβληματισμός γύρω από τήν «παράδοση» ανάγεται στην εμπειρική του βάση, πού είναι ένας καθ' όλα νόμιμος (ίσως, ό πιό νόμιμος) τρόπος για νά αντιμετωπισθεί ή άσάφεια. «Δέν υπάρχουν περιθώρια για πολλά θεωρητικά γύρω από τον όρο παράδοση, τήν λαϊκή ιδιαίτερα παράδοση. Θα πω όμως τά στοιχειώδη και έλάχιστα πού χρειάζονται σάν εισαγωγή στό θέμα και ύστερα θα καταθέσω στην σημερινή καλή μας συζήτηση μερικές άπόψεις εμπειρίας τόσο δικής μου, από τήν προσωπική άσκηση τής λαογραφίας, όσο και από τήν μελέτη τής εμπειρίας προγενέστερων λαογράφων. Ένας άμεσος προσδιορισμός τής λαϊκής, ή μπορούμε νά λέμε και τής λαογραφικής παράδοσης, θα συγκέντρωνε τίς σκέψεις μας σέ όσα παραδίνουν οι παλαιότερες γενεές από τήν καθημερινή ζωή τους, τήν εργασιακή, τήν γιορταστική, όσο και τήν πένθιμη, στίς έπόμενες γενεές μέ τό λόγο, μέ τό παράδειγμα και μέ τήν τέχνη...» Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 207-8.

24. Βλ. Raymond Williams, *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, Glasgow (Fontana) 1976, και ειδικότερα τήν πρωτότυπη εισαγωγή και τό λήμμα *tradition* απ' όπου προέρχεται και ή ιδέα μέ τήν ανάλυση πού προσηγήθηκε.

25. Ήδηγητική για τήν παραπάνω πρόταση σάθηκε ή δουλειά του Μισέλ Φουκά και ιδιαίτερα μιά πρόσφατη μελέτη του, βλ. Michel Foucault «Politics and the study of discourse», *Ideology and Consciousness* 1978/3: 7-26.

δημόσιο χώρο); Ποιά ξεχωρίζονται και επισημαίνονται επειδή κρίνεται από κάποιους ότι πρέπει ή ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν, και για ποιούς σκοπούς συγκεκριμένους ξεχωρίζονται; Ποιά τίθενται σε κυκλοφορία, από ποιούς, τότε, γιατί και για ποιούς; Ποιά, αντίθετα, καταπιέζονται και λογοκρίνονται;

γ. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της μνήμης: Ποιά είναι αυτά που αναγνωρίζονται ως έγκυρα και ποιά αυτά που εξαφανίζονται ως ά-κυρα; Ποιά εγκαταλείπονται ως άμελητά και ποιά αποκλείονται ως ξένα; Πώς ορίζεται το σύστημα αποδοχής που λειτουργεί σε μία πολιτικο-ϊδεολογική συγκυρία σε σχέση με το σύστημα αποδοχής που προηγήθηκε;

δ. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της ενεργοποίησης και της επανενεργοποίησης: 'Ανάμεσα σε όσα παραδίδονται από προηγούμενες γενιές ή σε όσα εισάγονται και επικυρώνονται, ποιά είναι εκείνα τα όποια συγκρατούνται και ενεργοποιούνται και πώς; Δηλαδή, τί είδους διεργασίες χρησιμοποιούνται για την ένταξή τους (π.χ. έξηγούνται, αναλύονται, αποδίδονται στη μορφή που έχουν και με τό περιεχόμενο που έχουν ή παραμορφώνονται, μεταμφιέζονται, διαστρεβλώνονται, και πώς;) Και άκόμα, ποιά ξεθάβονται, μετά από μία περίοδο εξαφάνισης, και πώς επανενεργοποιούνται;

ε. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της ιδιοποίησης: Ποιά άτομα, ποιές ομάδες, ποιές τάξεις έχουν προσπέλαση σε ποιά από τα προηγούμενα ή σε ποιούς μηχανισμούς έλέγχου, λειτουργίας και άνα-ραγωγής; Μέ ποιόν τρόπο θεσμοθετούνται ή καθιερώνονται οι σχέσεις ανάμεσα στο συγκεκριμένο «πράγμα» που επιλέγεται ως «παράδοση» σε αυτόν που τό προβάλλει και τόν ή τούς αποδέκτες του; ('Ενα έλάχιστο δείγμα: ή προκήρυξη του έτους παράδοσης εγκαθιστά ή και ένδυναμώνει σχέσεις θεσμικές, έραρχικές, καταπιεστικές, έπαγγελματικές, έρασιτεχνικές, πατερναλιστικές, διδακτικές, κοινωνικοποιητικές κ.ά.).

Στήν ίδια αυτήν ομάδα μπαίνουν και έρωτήματα σχετικά με τή διαντίδραση ανάμεσα σε ομάδες που αντίλαμβάνονται διαφορετικά τό «θέμα» (π.χ. καθαρευουσιάνοι / δημοτικιστές, πολιτικά κόμματα και νεολαίες, διάφοροι μελετητές, οργανώσεις και σωματεία, ή λαός / λόγιοι κτλ.).

'Ας περάσουμε στο δεύτερο επίπεδο. Στή θέση της μελέτης της «παράδοσης» (ή των παραγώνων της όπως παραδοσιακή κοινωνία ή πολιτισμός, λαϊκός πολιτισμός, παραδόσεις, παραδοσιακός τρόπος ζωής, παραδοσιακή αρχιτεκτονική, παραδοσιακή φορεσιά, παραδοσιακοί χοροί κτλ.) σε αντίθεση με τό σύγχρονο (σύγχρονη κοινωνία, μοντέρνος πολιτισμός, μοντέρνος τρόπος ζωής, μοντέρνα αρχιτεκτονική κτλ.)· στή θέση της μελέτης του «κλειστού» σε αντίθεση με κάποιο «άνοι»·τό» σύστημα· στή θέση της μελέτης του στατικού σε αντίθεση με τό δυναμικό (όπου τό παραδοσιακό θεωρείται άναλλοίωτο και τό σύγχρονο θεωρείται πάντα καινούριο και μεταβαλλόμενο και άρα δέν συντρέχει λόγος ιστορικής μελέτης του πρώτου παρά μόνο για νά διαπιστωθεί κάποια συνέχεια – έστω με τεράστια γεωγραφικά και χρονικά έλματα – από τό αντίστοιχο λογουχάρη άρχαίο). Στή θέση όλων αυτών μπαίνει ή μελέτη της διαφορετικότητας στο χώρο και στο χρόνο. Μπαίνει ή ιστορία των μετασχηματισμών· ή ιστορία των ανθρώπων που ζούν σ' αυτόν ή σε κάποιον άλλο χωροχρόνο, ή ιστο-

ρία των ανθρώπων που ρέει στο ρυθμό της μακράς διάρκειας (*longue durée*) ή τέμνεται από άσυνέχειες ή συγκλονίζεται από έσωτερικούς και έξωτερικούς κραδασμούς. Έτσι ό «τρόπος ζωής» της ύπουρικής έγκυκλιού έχει ιστορία· συγκροτήθηκε – και, γιατί όχι, συγκροτείται – περνώντας μία σειρά μετασχηματισμών· γνώρισε και γνωρίζει χωροχρονικές παραλλαγές, και άρα μπορεί νά προσδιοριστεί καθοριστικά τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Δέν είναι κάτι φευγαλέο και άόριστο. Δέν είναι ούτε σκία ούτε πνεύμα. Είναι μία σειρά από πραγματικότητες ιδεατές και υλικές που μόνο ή ιστορική έρευνα μπορεί νά τις φωτίσει.

'Ισως μία τέτοια θεώρηση θά μάς βοηθήσει νά ξεφύγουμε από μία σειρά αντιθέσεων που, όσο κι άν δέν τό παραδέχεται κανείς, δουλεύουν μέσα μας. 'Οπως π.χ.

– 'Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή βιολογική μεταφορά (άδράνεια/σφριγηλότητα, νεκρα/ζωντάνια).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στο σφρίγος που έχει τό καινούριο και στο νεκρό βάρος που έχει ή παράδοση τήν όποια προσπαθούμε νά άναστήσουμε ή νά άναζωωνήσουμε.

– 'Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή έξελικτική μεταφορά (άπό.../στό..., πριν/τόρα), ή δυναμική μεταφορά (κίνηση/άκίνησία).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στήν περίοδο σταθερότητας (παράδοση) και σε κάποια περίοδο κρίσης, ένα είδος έμπύρετης κρίσης όπου όλα κινδυνεύουν νά άνατραπούν (που αποδίδεται πάντα στο μοντέρνο πολιτισμό και τή σύγχρονη κοινωνία).

– 'Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή ήθική μεταφορά (καλό/κακό, σεβάσμιο/περιφρονητέο).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στή δοκιμασμένη (και άρα άσφαλής, άμετάβλητη και σίγουρη) γνώση που έχει ή παράδοση και στήν άδόκιμη (και άρα επικίνδυνη άφου παρεκκλίνει από τήν πεπατημένη) γνώση που συνειπφέρει τό σύγχρονο.

– 'Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή αντίπαράθεση ανάμεσα στο «δικό μας» (που είναι «οί ρίζες μας», «ή ταυτότητά μας», «ή παράδοσή μας» κτλ.) και τό άλλότιο (τό ξένο, τό μοντέρνο, που βέβαια – άς τό σημειώσουμε – είναι πάντοτε ιστορικά ειδικό: είναι τό «δυτικό», τό «καπιταλιστικό», τό «άποικιοκρατικό», τό «ξένο».

Αυτή ή τελευταία αντίθεση μπορεί νά εκδηλώνεται μόνο ιδεολογικά· στον πολιτιστικό π.χ. χώρο («μέ παραδοσιακά» μοντέλα στήν αρχιτεκτονική, πριμιτιβισμό και βουκολισμό στήν τέχνη, ήθογραφία κ.ά.) ή στήν παιδεία (μέ έντατικοποίηση του λαϊκισμού ή του έθνικισμού, κτλ.). Μπορεί όμως νά εκδηλώνεται και μαχητικά· όπως π.χ. στα κινήματα για άντιμεταρρύθμιση (πρβλ. τά «ευαγγελικά») ή στις έθνικές επαναστάσεις (πρβλ. Ghost Dance, Μάου-Μάου, Kimbawism, ίσλαμική επανάσταση κτλ.).²⁶

5. «'Η παράδοση μόνο δίνει...» (ή, 'Η άναπαγωγή της κοινωνικής γνώσης)

'Ας έρθουμε τώρα στο τελευταίο έρώτημα: Μέ ποιούς όρους μπαίνει στήν παρούσα συγκυρία τό θέμα «παράδοση», αλλά και γιατί. Λίγο διαφορετικά διατυπωμένο τό έρώτημα είναι: γιατί άνασφύρονται σήμερα όρισμένα πράγματα στήν επιφάνεια και προ-

βάλλονται ως «παράδοση»; Μιά πολύ πρόχειρη απάντηση θά ήταν: για να ένθαρρυνθεί ή εικόνα ενός ειδυλλιακού παρελθόντος όπου όλα δούλευαν ρολόι· όπου, μπορεί να ήταν δύσκολη ή ζωή, αλλά είχε και τις χάρες της (πού τις αναζητούμε σήμερα μόνο στην περίοδο των διακοπών): τις προσωπικές σχέσεις, τή μικροκλίμακα, τήν καθαρή ατμόσφαιρα, τή στενή έπαφή μέ τήν φύση κτλ. Αν όρισμένοι θέλουν να δολεούνται μέ αυτήν τήν εικόνα τής «παράδοσης» (τήν έπιλεκτική εικόνα), αυτό είναι θέμα των προσωπικών έπιλογών του καθενός. Δυστυχώς όμως φαίνεται ότι πρόκειται για μία εικόνα, για ένα μύθο πού βολεύει πολλά πράματα. (Δέν αποτολμώ να συμπαραθέσω καν τό έτος παράδοσης μέ τό έτος – ή μάλλον τά έτη – λιτότητας· άς τό κάνει κάποιος μεταγενέστερος ιστορικός πού θά αναζητά τέτοιου είδους συμπτώσεις – κυριολεκτώ – και, φυσικά, δέν θά τις άποδίδει σε κάποιες σκευωρίες, αλλά θά αναζητά τόν ιστορικό τους λόγο). Πρόκειται λοιπόν για ένα μύθο πού μέ τις άποσπασματικές του εικόνες βολεύει πολλά πράματα, μέ άποτέλεσμα, έπειδή τόν χρησιμοποιούν πολλοί – και πολύ συστηματικά –, να έχουμε ναρκωθεί.

Τό «γιατί» λοιπόν στά παραπάνω έρωτήματα σημαίνει άπομυθοποίηση τής «παράδοσης», σημαίνει να ξεπνήσουμε άπό τόν βολικό λήθαργό μας. Άκριβώς γι' αυτό θά ξαναγυρίσουμε στό πρόβλημα τής σχέσης τής «παράδοσης» μέ τήν ιστορία. Και θά έπισημά- νουμε τούτο τό παράδοξο: ότι ενώ ή διαχρονική διά- σταση (ή: κάποια διαχρονική διάσταση) ένυπάρχει στή διαδικασία τής παράδοσης τής «παράδοσης», ώστόσο ή ίδια ή «παράδοση» είναι άνιστορική. Είναι μία διάρκεια χωρίς ιστορικό περιεχόμενο. Οί πραγματικές συνθήκες τής ζωής όπως παρουσιάζονται μέσα άπό τήν «παράδοση» έχουν άναφορικότητα σε ένα ύπεριστορικό και, σε τελευταία άνάλυση, άνιστορικό σύστημα άξιών, πού στέκεται κάπου εκεί ψηλά έξω άπό τήν ίδια τήν πραγματικότητα, έξω άπό τήν καθημερινότητα, άπαράβατο, άναλλοίωτο και «φυσικό». Αυτό τό σύστημα άξιών συνιστά τήν «παρά- δωση».

Και ύπάρχει κάποιος συγκεκριμένος λόγος (και ίσως να ύπάρχουν και αρκετοί άλλοι λόγοι) πού τό σύστημα αυτό είναι ύπερ-ιστορικό (=άν-ιστορικό)· τό γεγονός ότι μπορεί να χρησιμοποιείται ως ύπόδει- γμα, ως πρότυπο συμπεριφοράς. Έτσι και οί έπιμέ- ρους πραγματώσεις τής «παράδοσης» (δ,τι παραδο- σιακό) δέν προβάλλονται ως ιστορικά ειδικά (δηλαδή συγκεκριμένα στό χώρο και τό χρόνο) πρότυπα συμ- περιφοράς και πρακτικής· αντίθετα, προβάλλονται ως αιώνια (ή, τουλάχιστον, μακραίωνα), φυσικά και νομιμοποιημένα (=έπικυρωμένα και σεβάσμια) πρό- τυπα.

Άς θυμηθούμε όμως τό πρόβλημα των έπιλογών πού αίξαμε παραπάνω, σε σχέση λ.χ. μέ τήν έπισή- μανση του ποιά «πράγματα» αφήνονται να «προο- δεύσουν» έπειδή θεωρούνται ως νεωτερικά (ή, ιδω- μένα άπό άλλη γωνιά, ως περιθωριακά για τήν

«παράδοση») και ποιά, αντίθετα, δεσμεύονται και παγώνουν έπειδή χαρακτηρίζονται παραδοσιακά και επενδύονται μέ τό κύρος τής «παράδοσης».

Για παράδειγμα. Στην πρώτη περίπτωση· «προοδεύουν» τά εργαλεία και τά μέσα παρα- γωγής (λογουχάρι τά άγροτικά εργαλεία δέν καλύπτονται μέ τό κύρος τής παράδοσης και προοδεύουν, δηλαδή μεταβάλλονται, αντικαθί- στανται γιατί κάποιες άλλες ανάγκες τό έπι- βάλλουν).

Άντίθετα, για τή δεύτερη περίπτωση: μένουν παραδοσιακά και περιβάλλονται μέ κύρος για να παγώσουν: ή οικογένεια (ή, καλύτερα, ή ιδέα για τήν οικογένεια), ό θεσμός τής προί- κας, ή τιμή, τό φιλότιμο, ή ντροπή (και φυσικά, και τά συνακόλουθα: παρθενιά, ιδιωτικο- ποίηση τής γυναίκας, έξιδανίκευση του γάμου, έγκλήματα τιμής, οικογενειακή καταπίεση). Όπότε και έχει σημασία τό πώς προβάλλονται. Λογουχάρι, ή προίκα προβάλλεται ως πατρο- γονικό έθιμο, τό κάφενείο ως κοινωνικό κέντρο

26. Έδώ αναφέρομαι ειδικότερα στό νατιβισμό (nativism = ιθαγενισμός ή στροφή στις ρίζες μας, στή δική μας παρά- δωση). Ο νατιβισμός χαρακτηρίζει τά κινήματα πού συγ- κροτούν τά μέλη μίας κοινότητας (ένός «έθνους») μετά άπό μία περίοδο βαθιάς κρίσης ή όποια είναι πάντοτε προϊόν μας άπό τά έξω εισβολής (ιμπεριαλισμός, κατάκτηση, πολι- τιστική και πολιτική άλλοστρώση). Η κρίση άρχικά όδηγεί σε έκφυλισμό, ενώ στή συνέχεια μπορεί να άχθει στήν έμ- πρακτη άναζήτηση μίας καλύτερης ζωής. Η άναζήτηση στοχεύει καταρχήν στήν έξουδετέρωση ή και τήν εκρίζωση άπό τόν πολιτισμό τής συγκεκριμένης ομάδας όλων των προσώπων, των αντικειμένων, των ιδεών και των συνηθειών – έθιμων πού έχουν προέλευση άλλότρια. Συχνά τά νατιβι- στικά κινήματα καταλήγουν σε συγκρούσεις άνάμεσα σε λαούς, σε φυλές, σε κοινωνίες, σε τρόπους ζωής ή και σε κοσμοθεωρίες. Άπό τά παραδείγματα πού παρατίθενται στό κείμενο τό κίνημα *Ghosi Dance* (χορός των φαντασμά- των, δηλ. των προγόνων) είναι τό κίνημα πού άναπτύχθηκε έναντίον των λευκών αποίκων και τής άμερικανικής κυβέρνη- σης άπό τό 1870 ως περίπου τό 1900 στή Νεβάδα και γενικά στις Δυτικές Πολιτείες των Η.Π.Α. άπό τις φυλές των Ίνδιάνων Σιού, Σοσόι, Παβιότσο, Γιούτ και άλλες φυ- λές των Ίνδιάνων των Πεδιάδων (Plains Indians). Ηγέτης του κινήματος ήταν ό προφήτης Γουοδόκα. Στο κίνημα *Μάου-Μάου* (1952-1959) στήν Κέννα (φυλές Κικούγιου και Κιλέγγου) τά μέλη τής μυστικής έταιρείας Μάου-Μάου σπράφηκαν κατά των λευκών αποίκων και κατά των μαύρων συνεργατών τής άποικιακής κυβέρνησης, και των μαύρων μετριοπαθών. Τό κίνημα *Κιμπάουισμ* είναι τό μεσσιανικό κίνημα πού επικράτησε στό Κογκό και γενικά στήν Κεν- τρική Άφρική ύπό τήν καθοδήγηση του προφήτη Κιμπάν- γκου. Τό κίνημα είναι βασικά χριστιανικό και συνδυάζει τήν απλότητα τής παλαιохριστιανικής διδασκαλίας μέ τήν «έπιστροφή στις ρίζες» και τήν παραδοσιακότητα. Τέλος, ή *ιρακινή επανάσταση* είναι τό πρόσφατο νατιβιστικό (θηρ- σκευτικό και έθνικό) κίνημα στήν Περσία του Χομεϊνί.

(μόνο για άντρες), προβάλλονται τά λιθόχτιστα άρχοντικά ή οι οικισμοί τών Κυκλάδων (και όχι τά πλιθιά και τά λασποχώρια) και ένα σωρό άλλα.

Ή έπισήμανση και ή περιγραφή πού προηγήθηκε σίγουρα δέν άρκει για νά στηθεί μιά προβληματική γύρω από τό ζήτημα τής «παράδοσης». Γι αυτό και ό προβληματισμός μας θά κλείσει μέ ένα συμπέρασμα-ύπόθεση. Ή υπόθεση είναι ότι υπάρχει μιά σαφής αντίφαση ανάμεσα στη μορφή και τό περιεχόμενο τής «παράδοσης». Μόλις πάει νά πάρει περιεχόμενο ή μορφή, χάνει τό σχήμα τής από (άνιστορική ή διιστορική και αιώνια) «παράδοση» γίνεται *ιστορικές πραγματικότητες*: τό ιδεολογικά άφηρημένο τής μορφής γίνεται ιστορικά συγκεκριμένο του περιεχομένου. Όμως· τελικά, ό,τι άφορά ή λειτουργία τής, πού στηρίζεται δλοκληρωτικά στην ασάφεια τής μορφής τής, είναι τό ίσχυρό τής σημείο, ή δύναμή τής. Έδώ πιά ή σημασία του περιεχομένου ύφαρπάζεται από ή λειτουργία τής μορφής πού έπενεργεί δραστικά στο *συναίσθημα*.²⁷ Θά έξηγήσω άμέσως τί εννοώ.

Ή παράδοση είναι μιά διαδικασία πού μορφοποιεί και διαμορφώνει· γιατί στην πράξη είναι ή πιό εκδηλη έκφραση τών κυριαρχικών πιέσεων και όρθοτήσεων πού επιβάλλουν οι μηχανισμοί έλέγχου μιάς κοινωνίας. Ή παράδοση λοιπόν (ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία όπου ή επικοινωνία γίνεται από πολλαπλά και σύνθετα κανάλια) είναι πάντοτε κάτι περισσότερο από ένα άδρανές κομμάτι του παρελθόντος («ό τρόπος ζωής τών παλιότερων γενεών»). Αντίθετα, είναι ένα ίσχυρό *πρακτικό μέσο διαμόρφωσης τής ιδεολογίας*. Γιατί αυτό πού στην πραγματικότητα υπάρχει είναι όχι μιά παράδοση (αυτή ή κάποια άλλη), αλλά μιά *επιλεκτική* (= *επιλεγμένη*) παράδοση: μιά συνθεμένη εικόνα του παρελθόντος, μιά εικόνα πού διαμορφώνει τό παρόν από τό όποιο έχει ή ίδια διαμορφωθεί. Πρόκειται φυσικά για μιά

πολύπλοκη διαδικασία πού τήν όνομάσαμε παράδοση τής «παράδοσης» και πού έχει σχέση με ή λειτουργία τής ιδεολογίας και τήν παραγωγή και τήν άναπαραγωγή τής κοινωνικής γνώσης. Συνήθως αυτό δέν είναι πολύ δύσκολο νά δειχτεί μέ εμπειρικά παραδείγματα (λογουχάρι πολλές «εικόνες» του παρελθόντος φαίνεται πολύ εύκολα ότι είναι επιλεκτικές και – συχνά – πλαστές). Είναι όμως πολύ δύσκολο νά αναλυθεί και νά θεμελιωθεί επιστημονικά. Αυτό πού μπορούμε νά έπισημάσουμε και πού έχει άμεση σχέση με τό έναρκτηριο έρέθισμα γι' αυτήν τήν ανακοίνωση είναι ότι ή ίδια ή επιλογή παριστάνεται ως ή παράδοση, ως τό σημαντικό παρελθόν. Έδώ πιά ή ίδια ή διασύνδεση του παρελθόντος με τό παρόν λειτουργεί για νά νομιμοποιήσει, νά έπικυρώσει τήν παρούσα κατάσταση. Και τό καλύτερο παράδειγμα πού έχω νά προσκομίσω γι' αυτό είναι μιά διαπίστωση πού επιβεβαιώνει, νομίζω, αυτό πού προσπαθούμε νά πούμε. Ή διαπίστωση αυτή είναι απλή και προέρχεται από παιδιά.

«Ή Παράδοση μόνο δίνει. Κι όσο περισσότερο δίνει τόσο περισσότερο πλουτίζει.

Δίνει όμως μόνο σ' αυτούς πού μπορούν νά πάντουν».²⁸

Ναί. Θά μπορούσε κανείς νά συμφωνήσει σ' αυτό και κυριολεκτικά και μεταφορικά. Άκριβώς αυτός είναι ό μηχανισμός. – Δέν θά μπορούσα νά τό πώ σαφέστερα.

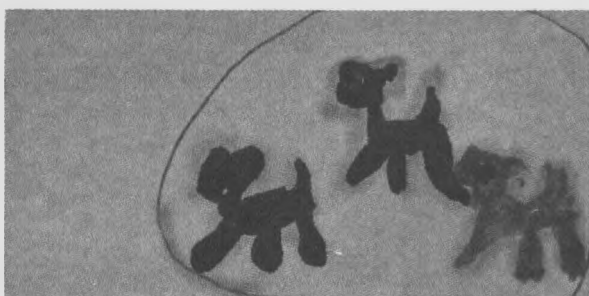
27. Βλ. χαρακτηριστικά τήν *Έγκύκλιο του ύπουργείου Παιδείας* (δπ. παραπ.) όπου στίς εκδηλώσεις προγραμματίζονται όμιλες ειδικών «...ώστε οι μαθητές νά μπορούν νά μάθουν και νά έντυπωσιαστούν αλλά και νά ένθουσιαστούν με τήν ζωντάνια τών στοιχείων τής παράδοσης» (προσθήκη έμφασης).

28. *Οί ρίζες μας*, δπ. παραπ, σελ. 5.

Οί πολιτιστικές εκδηλώσεις στά Γυμνάσια καί τά συμπεράσματα από μιά ἔρευνα *

*Αρτεμης Μενούνου

Καθιέρωση τού θεσμού

Τό ὑπουργεῖο Παιδείας στήν προσπάθειά του γιά ἐκσυγχρονισμό τού ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1976, καθιέρωσε καί τό θεσμό τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων στή Β' καί Γ' τάξη τοῦ Γυμνασίου.

Οί σκοποί τοῦ καινούριου μαθήματος εἶναι:

«...Αἶρεται ἡ “στεγανότητα” τοῦ σχολείου καί ξεπερνιέται σέ σημαντικό βαθμό ὁ ἀναπόφευκτα συντηρητικός καί στατικός χαρακτήρας του.

Τό σχολεῖο καί ἡ κοινωνική πραγματικότητα δέ θά εἶναι πιά δύο ἀσχετοί ἢ ἀντίθετοι μεταξύ τους κόσμοι, ἀλλά θ' ἀναπτύσσεται ἀνάμεσά τους μιά διαλεκτική σχέση: ἡ κοινωνική πραγματικότητα θά προβληματίζει τό σχολεῖο καί τό σχολεῖο θά φωτίζει διά μέσου τῶν μαθητῶν τήν κοινωνική πραγματικότητα.

Ἀφυπνίζονται οἱ ἐμφυτεῖς ἰκανότητες κι οἱ κάθε εἶδους ἐμπειρίες τοῦ μαθητή. Τό παιδί θά ἐθίζεται στό συνεχῆ δημοκρατικό διάλογο (ἐλεύθερη ἐκφραση γνώμης, θεμελίωση ἀπόψεων, σεβασμός τῆς γνώμης τοῦ συνομητητή, ἀνοχή τοῦ ἀντίλογου), καθώς καί στή λήψη ἀποφάσεων πού θά εἶναι ὅσο τό δυνατό κοινά ἀποδεκτές. Τέλος, ὀδηγούμενο ἀπό τόν καθηγητή μέ τό σωστό τρόπο θ' ἀναπτύσει δική του πρωτοβουλία, θά ξεπερνᾷ τίς παρορμήσεις του καί θά γίνεται μέ τόν καιρό ἄτομο ὑπεύθυνο καί αὐτοκαθοριζόμενο. Ὅλα αὐτά θά συμβάλουν στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικότητας τοῦ παιδιοῦ καί θά προωθήσουν οὐσιαστικῶς τήν ὁμαλή, ἀργότερα, ἐνταξή του στήν κοινωνία». (Ἀπό τήν εἰσήγηση τοῦ προέδρου τοῦ ΚΕΜΕ, Ἀλεξ. Καρανικόλα).*

* Ἀναδημοσίευση ἀπό τό τεῦχος 2 τοῦ περιοδικοῦ «Διάλογοι» πού ἐκδίδει ἡ Ε.Με.Δι.Παι. (Θεάτρον 132, Πασαλμάνι-Πειραιάς).

* «Πολιτιστικές καί ἀνθρωπιστικές δραστηριότητες στό Γυμνάσιο», Ἐκδόσεις Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα 1977.

Όλα αυτά συνοψίζονται στον κύριο στόχο τους, πού είναι:

«ή βαθύτερη καλλιέργεια των μαθητών και ή ανάπτυξη τής προσωπικότητάς τους με τήν άφύπνιση διαφερόντων, τή δημιουργική προσπάθεια και τήν ουσιαστική μύηση σέ πολιτιστικά έπιτεύγματα (τέχνη, ανθρώπινες άξίες, οικονομική ζωή, κ.λπ.)». (Άναστ. Πάγκαλος, Α΄ αντιπρόεδρος του ΚΕΜΕ).*

Αυτά είναι ώραία σάν επιδίωξη, αλλά ή πράξη απέχει από τή θεωρία πολύ. Οί αντιδράσεις των καθηγητών πρώτα άπ΄ όλα ύπήρξαν ποικίλες. Έφταναν από τήν έπιφύλαξη και τήν αντίδραση μέχρι τόν ένθουσιασμό. Μερικοί καθηγητές ένιωθαν ξαφνικά μετέωροι, χωρίς νά έχουν σταθερό έδαφος για νά πατήσουν. Έβλεπαν ότι τούς «άφόπλιζαν» σ΄ ένα βαθμό από κείνα τά μόνιμα και γνωστά μέσα με τά όποια έπιβάλλονταν μέχρι τώρα στην τάξη. Τώρα δέν ύπάρχει συγκεκριμένο αντικείμενο και διβλίο και έπομένως και παράδοση και εξέταση και βαθμολόγηση των μαθητών. Τί θά γίνουμε τώρα λοιπόν, χωρίς τό φόβο του βαθμού, τής άπουσίας, πού συχνά βάζαμε στό μαθητή πού βγάζαμε από τήν αίθουσα, για νά μάς απαλλάξει από τήν ένοχλητική παρουσία του; - κι αυτό γιατί δέν καταχωρούνταν οί άπουσίες στό «μάθημα» αυτό κι έτσι νά φοβάται ό μαθητής για τήν τύχη του.

Οί περισσότεροι λοιπόν αντιδρούσαν σ΄ αυτή τή τάση έκσυγχρονισμού του σχολείου. Πώς μπορούσαν τς 19 ώρες νά είναι κλασικοί καθηγητές, πού μονολογούν άπ΄ τήν έδρα, πού εξέτάζουν, βαθμολογούν και δέν αφήνουν τά παιδιά νά κάνουν ό,τι θέλουν και για 2 ώρες τώρα τή δδομάδα ν΄ αλλάζουν πρόσωπο και νά γίνονται διαλεκτικοί, σύμβουλοι και καθοδηγητές, πού πείθουν, αντί νά επιβάλλονται με τή βία, πού άκούνε και σέβονται τή γνώμη των παιδιών, αντί νά τήν άγνοούν ή νά τήν πνίγουν; Έπρεπε λοιπόν νά έφοδιαστεί ό καθηγητής με καινούρια μέσα, ν΄ αλλάξει πρόσωπο, όχι μόνο στις Π.Ε., αλλά και σέ όλα τ΄ άλλα τά μαθήματα.

Αυτή είναι και ή πρώτη άδυναμία από πλευράς των καθηγητών, πού, όπως θά δούμε, είναι άπόρροια τής όλης δομής και λειτουργίας του σχολείου και φυσικά άντανακλάται και στή συμπεριφορά των μαθητών.

Τό πρόβλημα τής εξειδικευμένης γνώσης

Όμως δέν είναι μόνο πού στερήθηκαν τά βασικά μέσα έπιβολής και καταναγκασμού των παιδιών· είναι και πού όδηγήθηκαν ξαφνικά σέ μία αίθουσα και βρέθηκαν άναγκασμένοι, μπροστά στα θέματα πού διάλεξαν τά παιδιά, νά είναι λίγο-πολύ παντογνώ-

στες. Έπρεπε νά έχουν γνώσεις ίατρικής, μουσικής, τεχνολογίας, κοινωνιολογίας, νά γνωρίζουν τά πάντα, από τς μαύρες τρύπες στο διάστημα μέχρι τά ναρκωτικά και τόν κινηματογράφο. Χάος! Έδώ πιά έπρεπε νά ξεπεράσουν τήν ειδικότητά τους και νά γίνουν λίγο-πολύ πανεπιστήμονες, προκειμένου νά καθοδηγήσουν, νά βοηθήσουν τά παιδιά στην έρευνα και στή συζήτηση και στην όλη έπεξεργασία του θέματος. Αντίδραση λοιπόν και για δεύτερη φορά, πού ξεκινά από τήν άδυναμία του καθηγητή ν΄ ανταποκριθεί σωστά σ΄ όλες αυτές τς άπαιτήσεις των παιδιών, πού πολύ σωστά περιμένουν από τόν καθηγητή νά τούς λύσει τήν άπορία τους, άν δέν τήν λύσουν από μόνα τους. Άλλά όμως πού νά βρει ό καθηγητής τή λύση; Αυτός διδάχτηκε κάτι συγκεκριμένο - άς μήν κρίνουμε πώς και τί -, έχει ειδικωθεί σέ κάτι. Κι έπειτα πού νά τρέξει νά βρει διβλιογραφία, διβλία - άν έχει τήν ειλικρινή διάθεση νά ξεπεράσει τήν «άδυναμία» του - ; Κι άν τά βρει κι άν διαβάσει, πόση προσπάθεια πρέπει νά κάνει, για νά μπορεί τήν άλλη μέρα νά «σταθεί» στην τάξη; Κι έξάλλου, όση Φυσική κι άν διαβάσει ένας φιλόλογος, δέν θά μπορεί ν΄ αντικαταστήσει ποτέ τόν φυσικό ούτε κι ό μαθηματικός - άν δέν έχει από πριν τήν κλίση και τή γνώση - δέ θά μπορεί νά τούς μιλήσει για τά είδη τής μουσικής και νά κάνει τά παιδιά νά τήν γνωρίσουν, νά τήν νιώσουν και νά τήν αγαπήσουν. Έτσι όδηγούμαστε σέ προχειρότητες, σέ αυτοσχεδιασμούς, σέ ήμιμάθεια, σέ άπογοήτευση. Προσπαθεί λοιπόν κι ό καθηγητής ν΄ άποτινάξει τό ύπέρογκο αυτό φορτίο από τούς ώμους του. Έτσι ή άρνείται τελικά νά κάνει Π.Ε. ή, άφού προσπαθήσει και άπογοητευθεί - οί λόγοι είναι πολλοί - τελικά καταλήγει νά κάνει τήν ώρα των Π.Ε. μάθημα τής ειδικότητάς του, για νά καλύψει τήν ύλη τής Γ΄ τάξης π.χ. πού πρέπει όπωσδήποτε νά γχει και δέν έχει έπιπλέον και τύψεις, επειδή πιστεύει έτσι πώς ό χρόνος «δέν πάει χαμένος» κι ότι τελικά βοηθά τά παιδιά «νά μάθουν τό μάθημά του» και νά γράφουν καλά στις εξετάσεις τους. Παλινδρόμηση! Ξαναγυρνάμε στα γνωστά, στην πεπατημένη και νιώθουμε άνασφάλεια, άν τήν αφήσουμε και πειραματιστούμε στό δρόμο του άγνωστου και του καινούριου.

Ύπήρξαν όμως και καθηγητές πού ένθουσιάστηκαν με τό νέο θέσο. Έπιτέλους ένα μοντέρνο μάθημα! Μία άλλη μέθοδος μάθησης! Τώρα τή θέση τής από καθέδρας διδασκαλίας θά πάρει ή έρευνα και ό διάλογος. Η αυτενέργεια και ή πρωτοβουλία του μαθητή, στοιχεία πού λείπουν και γιατί όχι άποβαρύνονται από τό παραδοσιακό σχολείο, θά έχουν τό προβάδισμα στο νέο αυτό μάθημα. Τό κίνητρο δέν θά είναι πιά ένας σχετικής άξίας βαθμός, αλλά ή γνήσια δίψα και χαρά τής μάθησης. Κι όλα αυτά μέσα σ΄ ένα κλίμα άλληλοσεβασμού, συνεργασίας, δημοκρατικού διαλόγου, όπου δέ θά έχει θέση ό άνταγωνισμός και ό καταναγκασμός, αλλά ή έλευθερία τής σκέψης και του λόγου και ή πειθώ.

Όλοι αυτοί οι καθηγητές έπρεπε να πείσουν μία δλόκληρη τάξη ότι το σχολείο δεν είναι κακό, ότι έχει και καλό πρόσωπο. Έπρεπε να πείσουν τα παιδιά, που υπακούουν μόνο σε διαταγές και πειθαρχούν μόνο με τις τιμωρίες, πώς το σχολείο είναι ένας χώρος, όπου έρχεται κανείς για να μάθει αβίαστα, να αναπτύξει τις ικανότητές του και την προσωπικότητά του, να δημιουργήσει μαζί με τους άλλους και ότι φυσικά δεν άστειεύεται, όταν λέει ότι δε θα υπάρχουν βαθμοί κι εξετάσεις.

Η στάση των μαθητών απέναντι στις Π.Ε.

Πώς αντιδρούν τα παιδιά σε όλα αυτά; Στην αρχή με κάποια επιφύλαξη και δυσπιστία κι έπειτα με χαρά. Έχουν τόσα να πούν και να κάνουν, που στην αρχή δεν ξέρουν τί να πρωτοδιαλέξουν. Κι ο καθηγητής ή πρέπει να τ' αφήσει ελεύθερα να αποφασίσουν με τί θ' ασχοληθούν, σεβόμενος τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά τους ή πρέπει να τους επιβάλλει, έστω κι έμμεσα, τη γνώμη του - πράγμα όμως που αντιστρατεύεται την πρωτοβουλία και την αυτενέργεια των μαθητών. Γιατί, όπως και να το κάνουμε, είτε με τις Π.Ε. είτε χωρίς αυτές, το σχολείο δεν παύει να είναι συντηρητικό και στεγανό. Και τώρα υπάρχουν θέματα «ταμπού». Τρέμει ο φιλελεύθερος καθηγητής, μήπως τυχόν τα παιδιά τον υποβάλουν σε δοκιμασία, προτείνοντας ένα θέμα απαγορευμένο, όπως π.χ. τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ή θέματα πολιτικής. Τότε θα πρέπει να τους δείξει ότι όλα τα πράγματα έχουν όρια, ότι ναί μεν είπαμε ότι οι μαθητές διαλέγουν αυτά που τους ενδιαφέρουν, αλλά όχι και να «διαλύσουμε» το σχολείο. Ήδη με τα πρώτα περιοριστικά πλαίσια χαράσσεται κι η απογοήτευση στα πρόσωπα των παιδιών. Μά επιτέλους, δεν υπάρχουν ένα σωρό θέματα να έπεξεργαστούμε; Σ' αυτά θα κολλήσουμε; Επιμένει να τους πείσει ο καθηγητής. Και τα παιδιά υποχωρούν, γιατί για άλλη μία φορά συνειδητοποιούν ότι μέχρι στιγμής στο σχολείο δεν είναι αυτά που καθορίζουν τα πράγματα. Πρέπει τώρα λοιπόν να τους πείσει ο καθηγητής ότι δεν τα ξεγέλασε, όταν προηγουμένως τους μιλούσε για ελευθερία, για πρωτοβουλία, για αυτενέργεια. Τί δύσκολο καθήκον!

Ένα πρόβλημα όμως σοβαρό είναι πώς τα παιδιά, όσο συνειδητοποιούν πώς δεν υπάρχουν οι πιέσεις που υπάρχουν στα άλλα μαθήματα, για να προσέξουν, τόσο πιο πολύ έκτονώνονται σ' αυτό το δίωρο και δεν προσέχουν ή άτακτούν. Αυτό φαίνεται κι από μία πρόχειρη έρευνα που έγινε σε δύο σχολεία. Συγκεκριμένα σε 2 τμήματα της Γ' τάξης του Μικτού Γυμνασίου Σαλαμίνας (σύνολο 72 παιδιά) και σε 1 τμήμα, Γ' τάξης ξανά, του Ε' Γυμνασίου Άρρένων Πειραιά (σύνολο 35 παιδιά). Όπως φαίνεται και στον πίνακα (1,1) 75 παιδιά πιστεύουν ότι σ' αυτό το μάθημα γίνεται περισσότερη φασαρία απ' ό,τι σε άλλα μαθήματα κι αυτό όφειλεται στο γεγονός ότι οι Π.Ε. δεν είναι κανονικό μάθημα, όπως τα άλλα, που να εξετάζεται και να βαθμολογείται. Έτσι οι μαθητές το βρίσκουν σαν ώρα ψυχαγωγίας και ξεκούρασης.

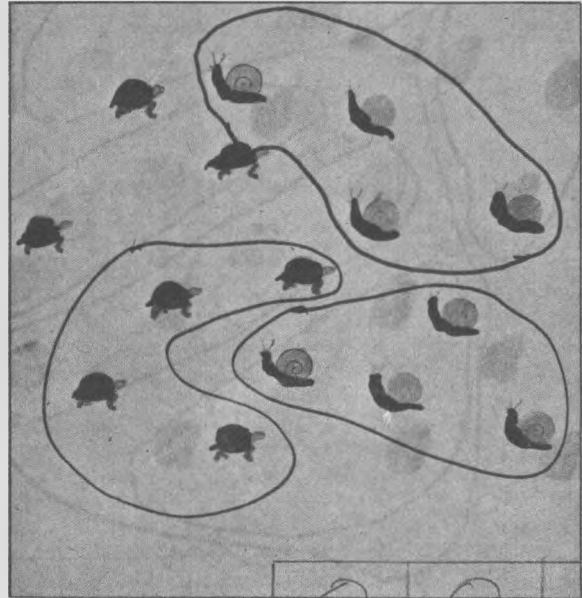
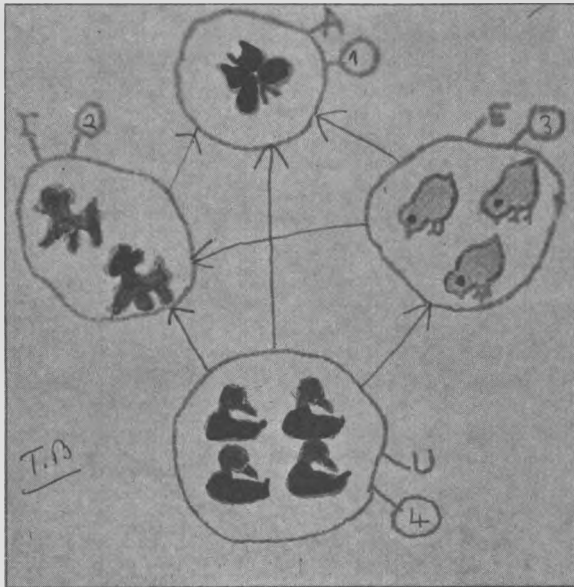
που δεν κέρδισε την εμπιστοσύνη τους, δεν ξύπνησε το ενδιαφέρον τους, δεν τα κινητοποίησε να μάθουν.

Τα παιδιά πιστεύουν ότι φταίει ή ελαστικότητα του καθηγητή (κοίτα τον πίνακα 1,11 όπου 26 παιδιά, ποσοστό 24,95%) που δεν επιβάλλεται όσο πρέπει αυστηρά και τους δίνει τα περιθώρια να του «πάρουν τον άερα». Αν σ' αυτό το ποσοστό προσθέσουμε κι άλλα 9 παιδιά που λένε ότι το μάθημα δεν το έχουν πάρει σοβαρά, μία και δεν είναι κανονικό μάθημα, βλέπουμε ότι το ποσοστό των παιδιών, που δεν εκτιμούν το μάθημα σαν κάτι σοβαρό και επομένως δημιουργούν προβλήματα, αυξάνει.

Το πρόβλημα της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης στο αυταρχικό σχολείο

Αυξάνει όμως μαζί τους και το πρόβλημα του καθηγητή, που δε θέλει να φέρεται αυταρχικά. Βρίσκεται αντιμέτωπος με το δίλημμα: «αυταρχική εκπαίδευση», που όμως την απορρίπτει ιδεολογικά ή «αντιαυταρχική», που όμως δημιουργεί προβλήματα στον ίδιο και τελικά είναι σε «βάρος της μάθησης» των παιδιών. Τα παιδιά φαίνεται ότι προτιμούν να αλλάξει στάση ο καθηγητής απέναντι τους. Νομίζουν ότι το λάθος είναι δικό του, που τους έδωσε πολλή ελευθερία. Μερικά παιδιά, πιο συνειδητοποιημένα, αναγνωρίζουν ότι καλή είναι ή συμπεριφορά του καθηγητή απέναντι τους κι ότι αντίθετα πρέπει να αλλάξει ή δική τους νοοτροπία, που, αν τους δώσουν ξαφνικά λίγη ελευθερία, τότε κάνουν κατάχρηση και το θεωρούν επιπλέον αυτό και σαν αδυναμία του καθηγητή. Μερικά, τα λιγότερα βέβαια, προχωρούν το συλλογισμό παραπέρα κι όμολογούν ότι δεν είναι δυνατό να μην έκτονώνονται στο μάθημα εκείνου του καθηγητή που τους αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια να «άναπνεύσουν», τα τρομοκρατεί λιγότερο ή καθόλου σε σχέση με τους άλλους. Γιατί, όντας κουρασμένοι, πιεσμένοι από τους άλλους, τις άλλες ώρες, από τον άλλο τρόπο μάθησης, βρίσκουν το μάθημά του σαν μία ευκαιρία για χαλάρωση. Άρα το λάθος δεν είναι μόνο του καθηγητή ή των παιδιών, αλλά πρέπει να τ' αναζητήσουμε στον τρόπο λειτουργίας του σχολείου, που βασικά έχει αυταρχικό χαρακτήρα κι έχει διαμορφώσει μία τέτοια αντίληψη στα παιδιά «όπου δε σε πιέζουν, μην προσέχεις», να υπακούουν μόνο σε πιέσεις και να δέχονται να τους επιβάλλονται με τη βία, αντί να αυτοπειθαρχούν και να πείθονται.

Αν τώρα ο καθηγητής, μετά απ' αυτά, κάνει το λάθος και ξαναγυρίσει στα παλιά πρότυπα, το σύστημα αυτό διαιωνίζεται. Κι όσο υπάρχει αυταρχισμός, δε θα υπάρχει ή αυτοπειθαρχία. Ο καθηγητής λοιπόν δέχεται πιέσεις κι από τις δύο μεριές: απ' το υπάρχον σύστημα κι από τα παιδιά που αντιδρούν, γιατί δεν είναι ώριμα ακόμη στην αλλαγή του συστήματος. Όμως, αυτό που είναι σημαντικό, είναι να συνειδητοποιήσουν οι διδάσκοντες αυτήν ακριβώς τη λειτουργία του σχολείου και το πόσο αναγκαίο είναι με κάθε θυσία να κερδηθεί το πρώτο βήμα, που θα είναι όχι επιστροφή στα ξεπερασμένα αυταρχικά μέσα, αλλά ή επίμονη προσπάθεια επιβίωσης ενός αντιαυταρχικού τρόπου μάθησης. Και βασικά να μην απογοητευτούν εύκολα απ' αυτή τη συμπεριφορά των παιδιών. Είναι σά να έχει κανείς απαίτηση από ένα ζώο, που τό είχαν φυλακισμένο χρόνια σ' ένα κλουβί, μόλις του ανοίξουν την πόρτα, αντί να ξεχυθεί άκρά-

τητο απολαμβάνοντας την έλευθερία του, να βγει μέ δῆμα σημειωτόν, πολιτισμένα.

Διαπιστώσεις από μία έρευνα

Ἄν δοῦμε τώρα τί λένε οἱ μαθητές, σύμφωνα μέ τήν πρόχειρη έρευνα πού έγινε στό δύο αὐτό σχολεῖα, θά διαπιστώσουμε ὅτι στή συντριπτική πλειοψηφία (συγκεκριμένα στό 90,28%) ἀρέσει τό μάθημα αὐτό καί στούς περισσότερους ἐπειδή πιστεύουν ὅτι μέ τίς Π.Ε. πλουτίζουν τίς γνώσεις τους καί ὅτι γενικά μορφώνονται (ποσοστό 34,72%). Βέβαια δέν ξεκαθαρίζουν τί εἶδους μόρφωση ἐννοοῦν. Ἐγκυκλοπαιδική, κοινωνική; Αὐτό παραμένει ἀσάφες. Πάντως θά δοῦμε κι ἄλλοῦ ὅτι αὐτή ἡ τάση γιά ἀπόκτηση γνώσεων εἶναι πρωταρχική. Γνώσεις ὅμως γιά τή γνώση; Δέν ἔχουν συνειδητοποιήσει ἀκόμη αὐτό τό πρόβλημα. Σέ ἄλλους ἀρέσουν γιατί ξεκουράζονται ἀπό τά μαθήματα τῆς μέρας καί σπάει γενικά ἡ μονοτονία καί ξεφεύγουν ἔτσι ἀπό τή ρουτίνα (9,72%), σέ ἄλλους ἐπειδή δέν εἶναι κανονικό μάθημα, ὅπως τά ἄλλα, μέ βαθμολογία κ.λπ. (6,94%) καί σέ ἴσο ποσοστό ἐπειδή τοῦς δίνεται ἡ εὐκαιρία νά δώσουν ἀπαντήσεις σέ ζητήματα πού τοῦς ἀφοροῦν, ἐκφράζοντας ἐλεύθερα τή γνώμη τους.

Τά περισσότερα παιδιά βρίσκουν ὅτι οἱ ὥρες τῶν Π.Ε. δέν φθάνουν γιά νά καλύψουν ἕνα θέμα καί νά τό ολοκληρώσουν (78,50%). Τό γεγονός μάλιστα ὅτι διακόπτον κάθε φορά τή συζήτηση στή μέση καί τήν ἀναβάλλουν γιά τήν ἄλλη βδομάδα, τά κάνει στό μεταξύ νά ξεχνοῦν αὐτά πού εἰπώθηκαν τήν προη-

γούμενη φορά, νά τά ἐπαναλαμβάνουν τήν ἄλλη, γιά νά τά θυμηθοῦν, μέ ἀποτέλεσμα νά περνᾷ ἡ ὥρα καί νά βαριοῦνται κι ἔτσι νά χάνουν τό ἐνδιαφέρον τους.

Ἐνα πρόβλημα πού ἴσως συναντᾷ ἕνας καθηγητής στίς Π.Ε. εἶναι τό ὅτι τά παιδιά συχνά ἀλλάζουν θέματα συζήτησης-ἐπεξεργασίας, πρῖν ἀκόμη δουλευτεῖ καλά-καλά τό πρώτο. Φαίνεται ἡ σά νά μήν ἱκανοποιοῦνται ἀπ' αὐτό ἢ σά νά βιάζονται νά τά προλάβουν ὅλα νά τά θίξουν ἀπό λίγο. Τελικά τά παιδιά ἀπάντησαν (σέ ποσοστό 30%) ὅτι ἀλλάζουν θέμα, ὅταν δέν σκέφθηκαν στήν ἀρχή καλά αὐτό πού διάλεξαν ἢ ἐπειδή στήν πορεία τῆς ὅλης δουλειᾶς ἀπογοητεύονται ἀπό τήν τροπή πού παίρνει ἡ συζήτηση κι ἡ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος τοῦς παρουσιάζεται διαφορετική, ἴσως πῶ δύσκολη, ἀπ' ὅ,τι στήν ἀρχή.

Τώρα τί γίνεται ὅταν ἡ πλειοψηφία τῆς τάξης διαλέξει ἕνα θέμα, πού δέν τοῦς ἱκανοποιεῖ; Τό 45,79% μόνο συμμετέχει τελικά –μερικοί ἀπ' αὐτούς θεωροῦν τόν ἑαυτό τους ἀναγκασμένον ἀκούει – καί τό 49,53% δέ συμμετέχει καθόλου κι ἀσχολεῖται μέ ἄλλα πράγματα (τά ὑπόλοιπα ποσοστά εἶναι: 1,86% αὐτοῖ πού δέν ἀπάντησαν καί 2,80% αὐτοῖ δέν ξεκαθαρίσουν τή στάση τους). Νά γιατί μετά δημιουργεῖται φοβερό πρόβλημα στόν καθηγητή καί στό παιδιά πού θέλουν νά προσέξουν, ὅταν σχεδόν ἡ μισή τάξη παραμένει ἀδιάφορη καί ὀπωσδήποτε θά τοῦς ἐνοχλεῖ. Πράγματι διαπιστώνει κανεῖς, καί τό ὁμολογοῦν καί τά παιδιά, ὅτι ἡ φασαρία στίς Π.Ε. εἶναι περισσότερη ἀπό τά ἄλλα μαθήματα. Τό ἐνθαρρυντικό εἶναι ὅτι τά παιδιά ἔχουν τό «γνώθι σαυτόν» καί σά βασική δυσκολία καί σφάλμα τους βρίσκουν τό ὅτι κάνουν φασαρία καί ὅτι δέν προσέχουν, δέ συμ-

μετέχουν όλοι στό μάθημα. Μιά ματιά στόν πίνακα (2) δείχνει ότι τά παιδιά τής Σαλαμίνας έχουν μεγαλύτερο πρόβλημα τή φασαρία (τό 27,77%) άπ' ό,τι τά παιδιά τού Πειραιά (11,42%), πού τελικά φαίνεται ότι κάνουν λιγότερη και ό,τι αυτό πού τούς άπασχολεί περισσότερο άπ' τή φασαρία και τό 'χουν συνειδητοποιήσει είναι τό ότι δέν εργάζονται σωστά: συγκεκριμένα φέρνουν βιβλία στην τάξη και διαβάζουν άπ' αυτά, αντί νά κάνουν μία προσωπική εργασία. Κι άπό άλλου φαίνεται ότι τά παιδιά τού Πειραιά είναι περισσότερο προβληματισμένα, καλλιεργημένα άπό κείνα τής Σαλαμίνας, πού για λόγους κοινωνικοοικονομικούς (άρκετά κλειστή κοινωνία, κατώτερα κοινωνικά στρώματα, έλλειψη έρεθισμάτων άπό τό οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον, κ.λπ., γνωστά χαρακτηριστικά τών σχολείων τής περιφέρειας) έχουν σημαντικές αδυναμίες και λίγο πιο χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο.

Θά άναρωτηθεί όμως κανείς, πώς είναι δυνατό ή πλειοψηφία τής τάξης νά θρϊσκει ενδιαφέρουσες τίς Π.Ε. κι όμως νά κάνει φασαρία, νά βαριέται και νά παραλείπει άδιάφορη. Πέρα άπό τά όσα είπαμε παραπάνω, τό 94,40% τών μαθητών τίς θάρϊεται συχνά, όταν φυσικά τό θέμα δέν τούς ενδιαφέρει (33,64%), όταν είναι κουρασμένοι άπό τά άλλα μαθήματα (18,70%). Έδώ άς μñ ξεχνάμε ότι οί Π.Ε. γίνονται πάντα τίς 2 τελευταίες ώρες. Μετά άπορούμε πού τά παιδιά ξεκουράζονται τήν ώρα αυτή και έκτονώνονται. Πέρα άπ' αυτό, στό σχολείο τού Πειραιά γίνονται τίς τελευταίες άπογευματινές ώρες.

Δέν είναι όμως μόνο οί άκατάλληλες ώρες και ή κούραση άπό τό φορτωμένο πρόγραμμα. Φταίει κι ό τρόπος πού γίνονται και δέν κρατάει τό ενδιαφέρον τών παιδιών, κατά τόν πίνακα (3,II). Για άλλη μία φορά φαίνεται, όπως άκόμη και στόν πίνακα (4,II), ότι ή φασαρία ήταν πιο προβληματική στό σχολείο τής Σαλαμίνας. Πάντως, όπως εκδήλωση ξεφύγε άπό τά καθιερωμένα και τούς συνηθισμένους τρόπους δουλειάς, (όπως π.χ. έκθεση για τή λαϊκή παράδοση, επισκέψεις σέ διάφορα μέρη, προβολή ταινίας ή διαφανειών) κέρδιζε τήν εκτίμηση τών μαθητών και τούς εντυπωσίαζε περισσότερο και μ' ευχάριστο τρόπο μάθαιναν μερικά χρήσιμα πράγματα. Οί περισσότεροι (16,69%) δείχνουν ένθουσιασμένοι άπ' τήν έκθεση τής λαϊκής παράδοσης (περισσότερο τά κορίτσια τής Σαλαμίνας) και άπό τήν προβολή ταινίας για τά ναρκωτικά (17,75% στό σχολείο τού Πειραιά). Ο άθλητισμός είναι τό επόμενο κατά σειρά θέμα πού ενδιαφέρει εξίσου και τά δύο σχολεία (15,88%).

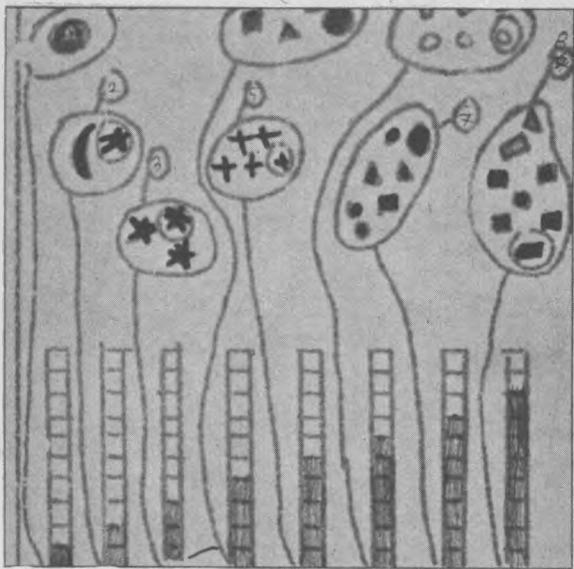
Μέχρι τώρα ένα 74,76% πιστεύει ότι έχει κερδίσει άπ' τίς Π.Ε. Η πλειοψηφία (τό 50%) πιστεύει ότι απέκτησε περισσότερες γνώσεις (και πάλι τό γνωστό πρόβλημα τής ασάφειας στό είδος τής γνώσης) και μόνο ένα 2,5% άπ' αυτούς άναφέρει συγκεκριμένα ότι έμαθαν περισσότερα για τήν κοινωνία και τή ζωή πώς είναι. Ένα 11,25% πιστεύει ότι έμαθε νά σκέφτεται ώριμα και νά λύνει τά προβλήματα πού αντιμετώπιζει στη ζωή, ένα 10% τού συνόλου έμαθε νά συζητά και νά εκφράζει τή γνώμη του έλεύθερα (έδώ είναι σημαντική και πάλι ή διαφορά άνάμεσα στό δύο σχολεία - 5,12% στό σύνολο τών παιδιών τής Σαλαμίνας και 17,14% στόν Πειραιά). Τέλος ένα 8,75% πιστεύει ότι έμαθε νά προφυλάσσεται άπό με-

ρικούς κινδύνους, όπως τά ναρκωτικά (τό 2% τού συνόλου τών παιδιών τής Σαλαμίνας και τό 17,14% τού συνόλου τών μαθητών τού Πειραιά).

Όσον άφορά τό τί θά ήθελαν τελικά οί Π.Ε. νά τούς προσφέρουν, μόνο τό 76,63% άπάντησε συγκεκριμένα (άπό τή Σαλαμίνα 24 παιδιά άπό τά 72 ή δέν άπάντησαν καθόλου ή άόριστα, ή δέν είχαν τίποτα νά πουν). Αυτό πού θέλει ή πλειοψηφία νά τούς προσφέρουν οί Π.Ε. είναι περισσότερες γνώσεις για ό,τι τούς ενδιαφέρει (36,76%), ψυχαγωγία και ευχάριστο τρόπο νά μαθαίνουν (9,40% - τό πρόβλημα αυτό μπαίνει περισσότερο άπό τά παιδιά τού Πειραιά), 5,12% περισσότερες άπαντήσεις στό πρόβλημα τής ηλικίας τους, 3,41% έλευθερία λόγου και 2,56% εκπαιδευτικές εκδρομές.

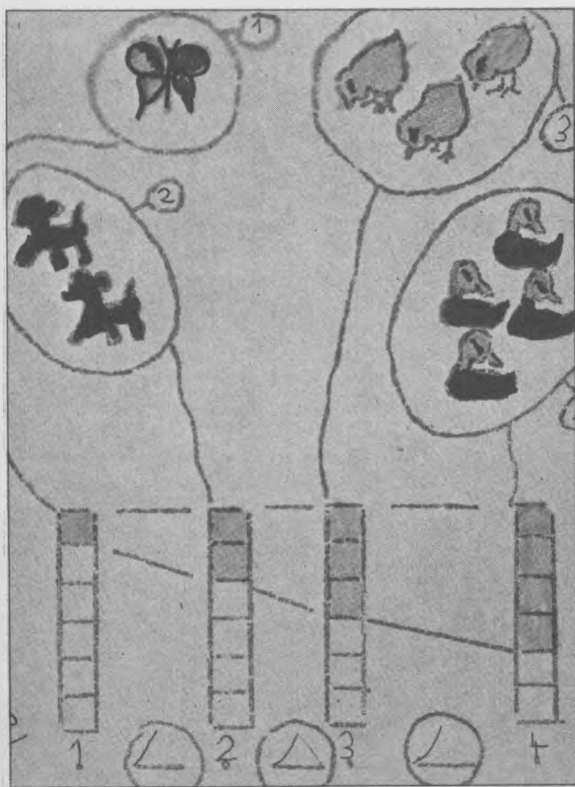
Τελιώνοντας διαπιστώνουμε άπό τόν πίνακα (5,II), όπου είναι τά θέματα μέ τά όποια προτιμούν ν' άσχολούνται κατά σειρά προτεραιότητας, ότι πρώτη έρχεται ή έρευνα (συνέντευξη επίσης άπό διάφορα πρόσωπα), δεύτερη ή συζήτηση, τρίτη ή προβολή ταινίας ή διαφανειών, τέταρτη ή επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, πέμπτη ή επίσκεψη σ' ένα μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο, έκτη ή ζωγραφική, ή χαρακτική, ή γλυπτική και τελευταίο τό θέατρο.

Διαφορές άνάμεσα στό δύο σχολεία: τά παιδιά τής Σαλαμίνας προτιμούν πρώτα τή συζήτηση, ενώ τού Πειραιά τήν προβολή ταινίας ή σλάιτς (κοίτα τόν πίνακα 5,1). Μήπως αυτό σημαίνει ότι στό στενό κύκλο τής Σαλαμίνας μέ τά συγκεκριμένα προβλήματα πού άναφέραμε πριν ή επικοινωνία μεταξύ τους είναι πιο προβληματική και τά παιδιά έχουν μεγαλύτερη ίσως άνάγκη νά συζητήσουν μεταξύ τους, νά εκφραστούν, πράγμα πού στό άμεσο περιβάλλον μπορεί νά τούς είναι άγνωστο; Η μήπως άδυνατούν νά προχωρήσουν σέ άλλες πιο σύνθετες μορφές δουλειάς, σάν κι αυτή πού άναζητά ό μαθητής τού Πειραιά, πού φαίνεται νά έχει «μπουχτήσει» τή συζήτηση και νά επιδιώκει καινούριους κι όπως είπα παραπάνω πιο ευχάριστους τρόπους μάθησης; Πάντως γενικά υπάρχει μία τάση άπό τά παιδιά νά μñ μένουν συνέχεια κλεισμένα στην αίθουσα συζητώντας, πάντα μέ τήν καθιερωμένη διάταξη μαθητών-καθηγητή, αλλά νά βγαίνουν έξω άπό τό σχολείο και νά μαθαίνουν επί τόπου τά όσα θέλουν. Βέβαια τό νά έχει προηγηθεί κάποια συζήτηση προηγουμένως δέν είναι κακό. Αυτό πού τούς πειράζει είναι ή συζήτηση νά είναι ή μοναδική τους άπασχόληση κι ό συνηθισμένος τρόπος δράσης. Κι ενώ φαίνεται ότι σάν πρώτο πράγμα πού θά προτιμούσαν νά κάνουν είναι νά επισκεφθούν ένα μουσείο παρά ένα εργοστάσιο, τελικά ή εκτίμηση είναι, κοιτάζοντας τόν πίνακα (5,II), ότι περισσότερο ίεραρχούν πρώτα τήν επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, παρά σ' ένα μουσείο. Άπ' αυτό τόν πίνακα φαίνεται επίσης πόσο ή αισθητική άγωγή τών παιδιών είναι άνύπαρκτη στό σχολείο τής Μ.Ε. Τά παιδιά δέν έχουν έρεθίσματα άπό τίς εικαστικές τέχνες ούτε άπό τό θέατρο, μέ άποτέλεσμα νά μñ γνωρίζουν τήν αξία τους και νά τά θεωρούν δευτερεύοντα ή μάλλον σάν τό τελευταίο πράγμα πού θά διάλεγε κανείς νά κάνει. Η τέχνη λοιπόν κατάντησε πολυτέλεια, περιττή, αντί νά είναι ή πιο ζωντανή έκφραση τού είναι, τής προσωπικότητας τού παιδιού.

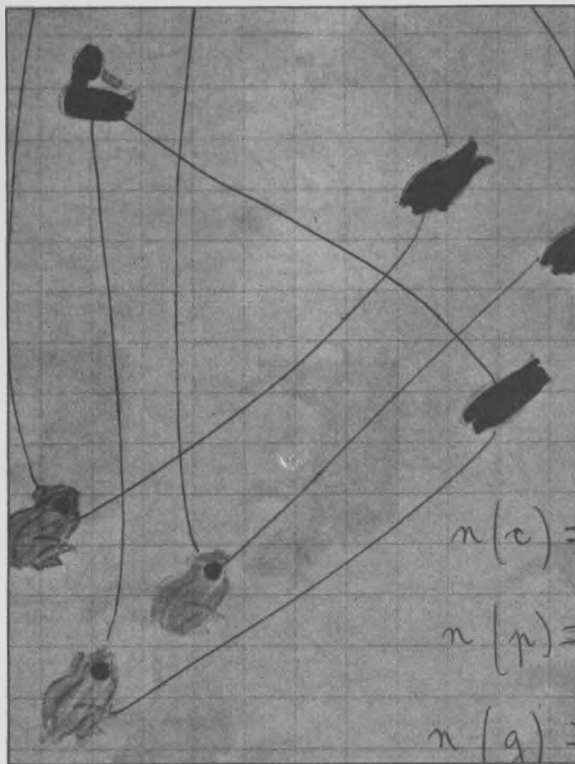

Πρόσθετα προβλήματα

Μετά απ' όλα αυτά, αφού άκουστηκαν σ' ένα βαθμό και οι δύο απόψεις των ενδιαφερομένων για τής Π.Ε., τί θά μπορούσε νά γίνει, γιά νά μή χαθεί τό πιό σημαντικό και δημιουργικό μάθημα από τό σχολείο; Κι αυτό, γιατί – άκόμα κι άν δέν σαμποταρίστηκε επίσημα ό θεσμός – ή άδιαφορία γιά τό μάθημα αυτό ίσοδυναμεί μέ ούσιαστική και βαθμιαία συρρίκνωση, μέχρι και τήν πλήρη και ούσιαστική κατάργησή του. Παρατηρήθηκε τό φαινόμενο, τό μάθημα αυτό νά δίνεται σέ όρισμένες περιπτώσεις μονάχα ως υπερωριακή διδασκαλία, παρά τήν αντίθετη εντολή του ΚΕΜΕ, όποτε άνάγκαζαν τόν καθηγητή ή νά υπερφορτωθεί ή νά άρνηθεί νά τό κάνει. Επίσης όρισμένοι καθηγητές – άπογοητευμένοι ή άδιαφορόντας γιά τό θεσμό – όχι μόνο παρατηρήθηκε νά τό αντικαθιστούν μέ κάποιο άλλο μάθημα, αλλά τελικά νά διάζονται νά διώξουν τά παιδιά τή δεύτερη ώρα, πράγμα πού δημιουργεί τήν εντύπωση ότι οί Π.Ε. είναι χάσιμο χρόνου, ότι ούτε ό καθηγητής τής άγαπά – γιατί λοιπόν κι αυτό; – κι ότι είναι καλύτερα νά πάει έξω και νά παίξει μπάλα. Όσο αυτά τά μέτρα γενικεύονται και άδιαμαρτύρητα επιβάλλονται, τόσο χτυπιέται ούσιαστικά ό θεσμός. Τό θέμα δέν είναι νά κηρύξουμε και νά κάνουμε κάποια άρχή γιά μεταρρύθμιση, αλλά νά τήν διατηρήσουμε και νά τήν διευρύνουμε.

Και κάτι άλλο: δε μπορούν οί Π.Ε. νά γίνουν «ή άσση» – δηλαδή στεγανό άνάμεσα στην ξερή έρημο των ύπολοίπων μαθημάτων. Όπως είδαμε, ή δλη δομή του σχολείου και ή λειτουργία του επηρεάζει τής Π.Ε. Οί άδυναμίες τής εκπαίδευσης γενικά, θέλουμε δε θέλουμε, υπεισέρχονται και στό μάθημα αυτό και σ' ένα βαθμό τό καθορίζουν. Μήν έχουμε λοιπόν τήν αυταπάτη ότι θά πετύχουμε τήν ελεύθερη μάθηση, τόν άντιανταρχικό τρόπο δουλειάς μόνο στις Π.Ε. και ότι στα άλλα μαθήματα θά ισχύει τό παλιό καθεστώς. Κάτι τέτοιο πετυχαίνεται μονάχα όταν ριζικά αλλάξει τό εκπαιδευτικό σύστημα και τό όλο πνεύμα διδασκαλίας και παιδαγωγικής. Μ' άλλα λόγια, όταν αλλάξει όλόκληρο τό σχολείο, πού κι αυτό πάλι είναι συνάρτηση κοινωνικοοικονομικών άλλαγών. Βέβαια, επειδή υπάρχει μιá διαλεκτική σχέση άνάμεσα στις Π.Ε. και τήν δλη δομή του σχολείου, δηλαδή δέν επηρεάζει μόνο εκείνη τής Π.Ε., αλλά κι αυτές εκείνη, μέ τό νά εισάγουν ένα καινούριο πνεύμα στό χώρο τής εκπαίδευσης, θά πρέπει τό μάθημα αυτό νά βελτιωθεί και νά αντιμετωπισθεί πιό σοβαρά απ' ό,τι μέχρι σήμερα. Νά καλυφθούν τά κενά του, νά ξεριζωθούν οί άδυναμίες του, νά ενισχυθεί. Γιατί π.χ. νά γίνονται μόνο 2 ώρες τή βδομάδα και μάλιστα τής τελευταίας; Γιατί νά υποχρεώνεται ένας καθηγητής νά διδάσκει τά πάντα – πράγμα άδύνατο! Γιατί νά υποχρεώνονται όλοι οί μαθητές νά είναι κλεισμένοι στην ίδια αίθουσα, ν' άκούνε τά ίδια πράγματα, νά κάνουν τά ίδια, άκόμη κι όταν δε συμφωνούν ή δέν ενδιαφέρονται γιά τό θέμα; Βέβαια όλα είναι χρήσιμα, αλλά από τή στιγμή πού θ' αντικαταστήσει τό ενδιαφέρον του μαθητή γιά παρακολούθηση ή βία, τότε ξαναγεννάμε στα παλιά.

Προτάσεις

Μήπως θά ήταν καλύτερα νά γίνονται Π.Ε. μιά δλόκληρη μέρα κάθε βδομάδα, όποτε θά υπήρχε όλος ό χρόνος και νά γίνει μιά ολοκληρωμένη δουλειά, αλλά και μιά επίσκεψη, πάντα μέσα στό σχολικό πρόγραμμα; Μήπως θά ήταν καλύτερα, αντί νά υπάρχει ένας «πελαγωμένος» καθηγητής πού πρέπει νά τά ξέρει όλα, νά υπάρχει ένας συντονιστής καθηγητής πού θά κανονίζει κάθε φορά, ανάλογα μέ τό θέμα, και ποιόν «ειδικό» θά φέρει και θά παρουσιάσει στά παιδιά; Π.χ. τά παιδιά αποφάσισαν ν' ασχοληθούν μέ τό θέμα τών ναρκωτικών. Μπορεί ό καθηγητής νά κάνει μιά πρώτη άνίχνευση-συζήτηση μέ τά παιδιά, νά μπει τό πρόβλημα σ' όλες του τίς διαστάσεις, νά χαραχθεί τό πλαίσιο δουλειάς και όταν τά παιδιά κρίνουν ότι είναι αναγκαίο, ώριμασε ή στιγμή, έγινε ή απαραίτητη προετοιμασία, νά αναλάβει ό συντονιστής καθηγητής νά φέρει τά παιδιά σ' έπαφή μ' ένα γιατρό, πού υπεύθυνα θά τούς μιλήσει για τό θέμα, όπως επίσης μπορεί νά λάβει μέρος στή συζήτηση κι ένας ψυχολόγος, ένας κοινωνιολόγος, κ.λπ. Έτσι θά καλυφθεί τό θέμα άπ' όλες τίς πλευρές, θ' άκουστούν όλες οι γνώμες υπεύθυνα και θεμελιωμένα. Και έννοείται ότι τό όλο θέμα μπορεί νά ολοκληρωθεί μέ

κάποια προβολή ταινίας ή μέ μιά επίσκεψη σ' ένα νοσοκομείο, όπου νοσηλεύονται τοξικομανείς ή μέ ό,τι άλλο πρόσφορο μέσο κρίνουν τά παιδιά. Τό ότι πέρα άπ' τόν καθηγητή θά μιλήσουν οι παραπάνω «ειδικοί» δέ σημαίνει ότι τά παιδιά θά είναι παθητικοί δέκτες τών όσων λέγονται. Οι προσκαλεσμένοι θ' άνοιξουν διάλογο, θ' άπαντούν στίς έρωτήσεις τών παιδιών και δέ θ' άρχίσουν τό κήρυγμα από καθέδρας. Και γιατί όχι, νά μήν προσκληθεί και κάποιος πού νά έχει ήδη μιά τέτοια εμπειρία; Έτσι θά 'χουν τά παιδιά τήν εύκαιρία νά διαπιστώσουν άπό «πρώτο χέρι» τίς συνέπειες τών ναρκωτικών ή τούς λόγους πού οδηγούν ίσως σ' αυτά. Μετά άπ' αυτή τή συνάντηση ή τάξη θά βγάλει τά συμπεράσματά της, πού σίγουρα θά είναι πλούσια.

Μήπως θά ήταν καλύτερα κι όσα παιδιά δέν ένδιαφέρονται για τό συγκεκριμένο θέμα, νά ασχοληθούν μ' αυτό πού τούς ένδιαφέρει, π.χ. μέ τή μουσική; Δηλαδή νά δουλεύουν σε κάποια άλλη αΐθουσα μέ τή βοήθεια ενός μουσικού; Έννοείται ότι εκεί θά υπάρχουν παιδιά κι άλλων τάξεων πού ένδιαφέρονται για τό ίδιο θέμα. Άς μή φοβηθούμε τό μείζονος τών μαθητών ενός τμήματος σε διαφορετικούς τομείς. Γιατί ό κάθε τομέας είναι ήδη μιά ομάδα και έτσι τό ομάδαικό πνεύμα δέ χάνεται και πιά σωστή ενημέρωση υπάρχει κι ό καθένας ασχολείται μέ εκείνο πού τόν ένδιαφέρει, άρα άποδίδει καλύτερα, χωρίς νά γίνεται βάρος κι έννοητικός στους άλλους.

Μήπως όμως θά έπρεπε ν' άλαφρώσουμε κιόλας τό παιδί άπό τήν τεράστια σχολική του έργασία και νά τό κάνουμε νά μαθαίνει άλλιώς; Γιατί, έτσι όπως είναι σήμερα τά πράγματα, οι μαθητές, όντας φορτωμένοι μέ πολλές ευθύνες, σχολική έργασία στό σπίτι, φροντιστήρια, κ.λπ., λίγο χρόνο έχουν, για νά καθήσουν νά δουλέψουν σοβαρά για τίς Π.Ε., όπου μέσα άπ' αυτές μπορούν ν' άποκτήσουν μιά τέτοια σφαιρική και κοινωνική γνώση, καλύτερη ίσως άπό κείνη πού τούς προσφέρεται σήμερα.

Μήπως θά ήταν καλύτερα ακόμη νά έπεκταθεί ό θεομός και στό λύκειο, πού τά παιδιά είναι ακόμη πιά ώριμα;

★

Παρακάτω παρουσιάζω ένδεικτικά μερικές χαρακτηριστικές άπαντήσεις τών παιδιών στό έρωτηματολόγιο πού τούς δόθηκε: Θά 'θελα σχετικά μ' αυτό νά διευκρινίσω ότι μέ τό έρωτηματολόγιο αυτό δέν έχω άλλο σκοπό, άπό τό ν' άνιχνεύσω και νά διαπιστώσω κάποιες τάσεις, αντιδράσεις και σκέψεις τών μαθητών για τίς Π.Ε., πού ίσως σ' ένα βαθμό τίς υποψιάζομουν. Δέ φιλοδοξώ νά είναι ή στατιστική έρευνα μέ τά αντιπροσωπευτικά άποτελέσματα, κι αυτό, γιατί ούτε τό δείγμα μου είναι αντιπροσωπευτικό και γιατί μιά τέτοια έρευνα ξεπερνά τίς δυνατότητες ενός άτομου. Εύχομαι νά γίνει στό άμεσο μέλλον μιά πιά σοβαρή προσπάθεια στό χώρο πού νά καλύψει τή δική μου.

Τέλος εύχαριστώ τούς συναδέλφους: Άποστόλου Δημήτρα, Πατσά Μαλάμω και Ρουσάκη Μανώλη, πού μέ βοήθησαν και έδωσαν τό έρωτηματολόγιο στά παιδιά, για νά άπαντήσουν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ερώτηση: Νομίζεις ότι γίνεται περισσότερη φασαρία στις Π.Ε. απ' ό,τι στα άλλα μαθήματα, κι αν ναι, γιατί;

	I		Σύνολο	Ποσοστό έπι τοίς %
	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά		
ΝΑΙ	50	25	75	70,09%
ΟΧΙ	21	10	31	28,97%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	1	-	1	0,93%

Γιατί	II		Σύνολο	Ποσοστό έπι τοίς %
	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά		
1) Δέν είναι οί Π.Ε. κανονικό μάθημα πού νά εξετάζεται καί νά βαθμολογείται	24	10	34	31,77%
2) Φταίνε οί μαθητές: (γενικά γιά διάφορους λόγους)	26	6	32	29,90%
α) δέν τίς παίρνουν σοβαρά, μιά καί δέν είναι κανονικό μάθημα	9	-	9	
β) δέν τούς ενδιαφέρουν τά θέματα	7	6	13	
3) Φταίει ό καθηγητής: (γενικά, γιά διάφορους λόγους)	18	12	30	28,03%
α) είναι ελαστικός, τούς δίνει τό δικαίωμα νά τού πάρουν τόν άερα καί θρϊσκουν τά παιδιά τήν εύκαιρία γιά χαλάρωση	14	12	26	
β) άδυνατεί νά τούς προσφέρει κάτι, δέν είναι καί πολύ δραστήριος	3	-	3	

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ερώτηση: Ποιές δυσκολίες ή σφάλματα έχεις παρατηρήσει καί από τήν πλευρά τού καθηγητή καί απ' τήν πλευρά τών μαθητών;

Σημ.: Τά ποσοστά τών επιμέρους απαντήσεων είναι έπι τού συνόλου τών απαντήσεων, πού είναι 152, κι αυτό γιατί ένας μαθητής έδινε καμιά φορά περισσότερες από μιά απαντήσεις.

1) 'Απ' τήν πλευρά τών μαθητών	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
α) κανένα σφάλμα	9	4	13	8,55%
β) κάνουν φασαρία	20*	4	24	15,78%
γ) άδιαφορούν γιά τό μάθημα καί άσχολούνται μέ άλλα πράγματα	9	6	15	9,86%
δ) δέν συμμετέχουν όλοί	2	-	2	1,31%
ε) δέν έξερουν νά συζητάνε σωστά καί τσακώνονται, άμα διαφανούν, είναι άσυνηνόητοι	11**	3	14	9,21%
στ) δέν εργάζονται σωστά, δέν ολοκληρώνουν τό θέμα ή δέν διαλέγουν ώραία θέματα ή άλλάζουν συχνά θέματα	4***	6	10	6,57%

2) 'Απ' τήν πλευρά τού καθηγητή	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
α) κανένα σφάλμα	9	4	13	8,55%
β) δέν επιβάλλεται όπωσ πρέπει, δέν είναι αυστηρός	8	5	13	8,55%
γ) δέν τούς πηγαίνει έπισκέψεις, έκδρομές	-	9	9	5,92%
δ) μιλά πάρα πολύ ή μόνο μέ όρισμένα παιδιά ή επιβάλλει τή γνώμη του	10	4	14	9,21%
ε) δέν έχει τήν ικανότητα νά διευθύνει τή συζήτηση σωστά καί δέν είναι πολύ ένημερωμένος σέ πολλά θέματα	5	1	6	3,94%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	9	-	9	8,41%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΟΥΝ	5	-	5	4,67%
ΠΟΛΛΑ	3	-	3	2,80%

* Διαφορά ανάμεσα στα δύο σχολεία: 27,77% (Σαλαμίνας), 11,42% (Πειραιά)

** Διαφορά μεγάλη ανάμεσα στα δύο σχολεία: 15,27% (Σαλαμίνας), 8,57% (Πειραιά)

*** Διαφορά μεγάλη ανάμεσα στα δύο σχολεία: 5,55% (Σαλαμίνας), 17,14% (Πειραιά)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ερώτηση: Τί δέ σου άρέσει άπ' τίς Π.Ε.;

I

	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
ΜΟΥ ΑΡΕΣΟΥΝ ΤΑ ΠΑΝΤΑ	4	3	7	6,54%
ΤΙΠΟΤΑ	11	-	11	10,28%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	1	-	1	0,93%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ	4	1	5	4,67%
ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ	52	31	83	77,58%

II

Συγκεκριμένα άπάντησαν:	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
1) Τό ότι γίνεται μόνο συζήτηση και δέ θγαίνουν έξω άπ' τήν τάξη, για να δοθόν επί τάπου αυτά πού τούς ένδιαφέρουν	10	6	16	19,27%
2) Τά θέματα δέν είναι παραστατικά και ενδιαφέροντα	11	1	12	14,45%
3) 'Ο θόρυθος κι η φασαρία στην τάξη	10	1	11	13,25%
4) 'Ο τρόπος πού γίνονται (άνάγνωση) άπό διδλία στην τάξη, πληροφορίες έγκυκλοπαιδικές	5	4	9	10,84%
5) 'Ο μονόλογος κυρίως τού καθηγη- τή, αλλά και τών μαθητών	3	2	5	6,02%

Τό υπόλοιπο ποσοστό κατανέμεται σέ διάφορες άλλες άπαντήσεις. Σταχυολογώ δύο ενδιαφέρουσες:

- α) ή τόση μεγάλη έλευθερία των μαθητών (Γυμνάσιο Σαλαμίνας)
β) τό να διακόπτουμε μία συζήτηση και να την αρχίζουμε την άλλη βδομάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ερώτηση: Τί θα ήθελες ν' αλλάξει σ' αυτές;

II

	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
ΟΛΑ Ν' ΑΛΛΑΞΟΥΝ 10	-	-	10	9,34%
ΤΙΠΟΤΑ ΝΑ ΜΗΝ ΑΛΛΑΞΕΙ	20	7	27	25,23%
ΠΟΛΛΑ	4	1	5	4,67%
ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΓΝΩΜΗ	1	1	2	1,86%
ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ	37	26	64	58,90%
II				
Συγκεκριμένα άπάντησαν	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
1) Νά γίνονται περισσότερες έκδη- λώσεις έξω άπ' τήν τάξη	4	6	10	18,51%
2) Νά μή γίνεται φασαρία	9	-	9	16,66%
3) Νά γίνονται περισσότερες ώρες	5	2	7	12,96%
4) 'Όχι πολλή συζήτηση και άντικειμενικότητες	3	3	6	11,11%
5) Ν' αλλάξει ο τρόπος πού γίνεται τό μάθημα	4	8	12	22,22%
6) Νά υπάρχουν καλύτερα θέματα (έπικαιρα-ποικίλα)	1	4	5	9,25%
7) Ν' αλλάξει ή συμπεριφορά των παιδιών	3	-	3	5,55%
8) Ν' αλλάξει η συμπεριφορά τού καθηγητή	2	-	2	3,70%
9) Διάφορες άλλες άπαντήσεις				49,54%

Σταχυολογώ μερικές άπ' τίς άπαντήσεις, μέ χαμηλό όμως ποσοστό:

- α) να μην άδιαφορούν οι καθηγητές γι' αυτές (Σαλαμίνα).
β) να διευθύνει τη συζήτηση μαθητής κι όχι καθηγητής (Σαλαμίνα)
γ) να συζητάμε και θέματα πού μέχρι τώρα είναι άπαγορευμένα, π.χ. γύρω άπό τά δύο φύλα και θέματα πολιτικής (Πειραιάς)
δ) να είναι πιο καταρτισμένοι οι καθηγητές (Πειραιάς)
3) να μην παίρνουν μέρος στις Π.Ε. άναγκαστικά κι οι μαθητές πού δέν ενδιαφέρονται για τό συγκεκριμένο θέμα (Πειραιάς).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ερώτηση: Τί θά σ' ενδιέφερε νά κάνεις πιά πολύ μαζί μέ τούς άλλους; 1) συζήτηση, 2) επίσκεψη σ' ένα μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο, 3) επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, 4) έρευνα (συνέντευξη), 5) νά ανεβάσεις ένα θεατρικό έργο - νά παίξεις θέατρο, 6) ν' ασχοληθείς μέ τή ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, κ.λπ., 7) νά παρακολουθήσεις μιά ταινία ή διαφάνειες.

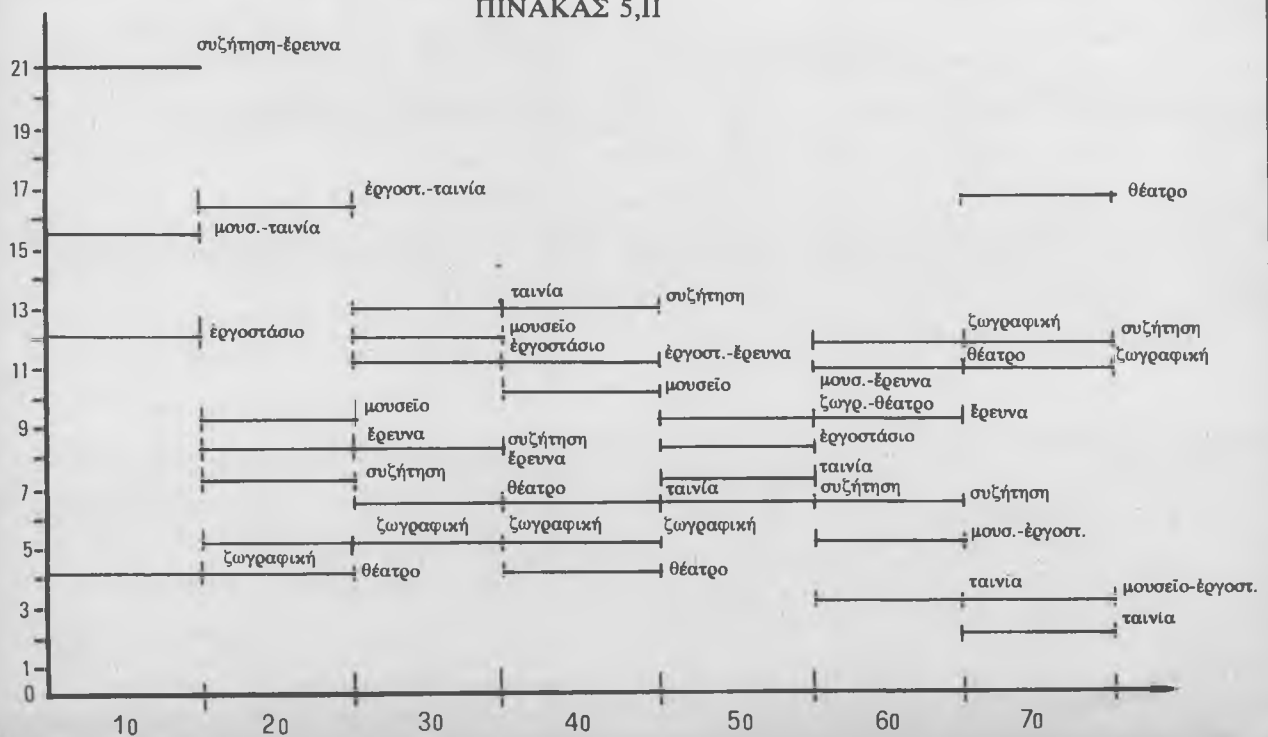
Βάλε τίς απαντήσεις σου σέ μιά προτεραιότητα.

θέματα	1ο		2ο		3ο		4ο		5ο		6ο		7ο	
	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π
συζήτηση	17	4	4	3	4	4	9	4	2	4	2	4	5	7
μουσείο	10	5	7	2	2	10	3	7	3	6	5	-	3	
εργοστάσιο	8	4	8	8	8	3	2	9	5	3	3	2	3	-
έρευνα	12	9	7	1	6	2	5	6	2	7	3	6	-	-
θέατρο	-	-	2	2	3	3	2	2	7	2	3	8	5	11
ζωγραφική	1	3	1	4	3	2	4	1	5	4	4	8	5	6
ταινία	5	10	6	10	7	6	5	1	4	3	3	-	1	1

Τ' άθροίσματα τού κάθε θέματος καί ή σειρά τους φαίνονται καλύτερα στόν πίνακα 5,II.

* Σ: Σχολείο Σαλαμίνας
Π: Σχολείο Πειραιά

ΠΙΝΑΚΑΣ 5,II

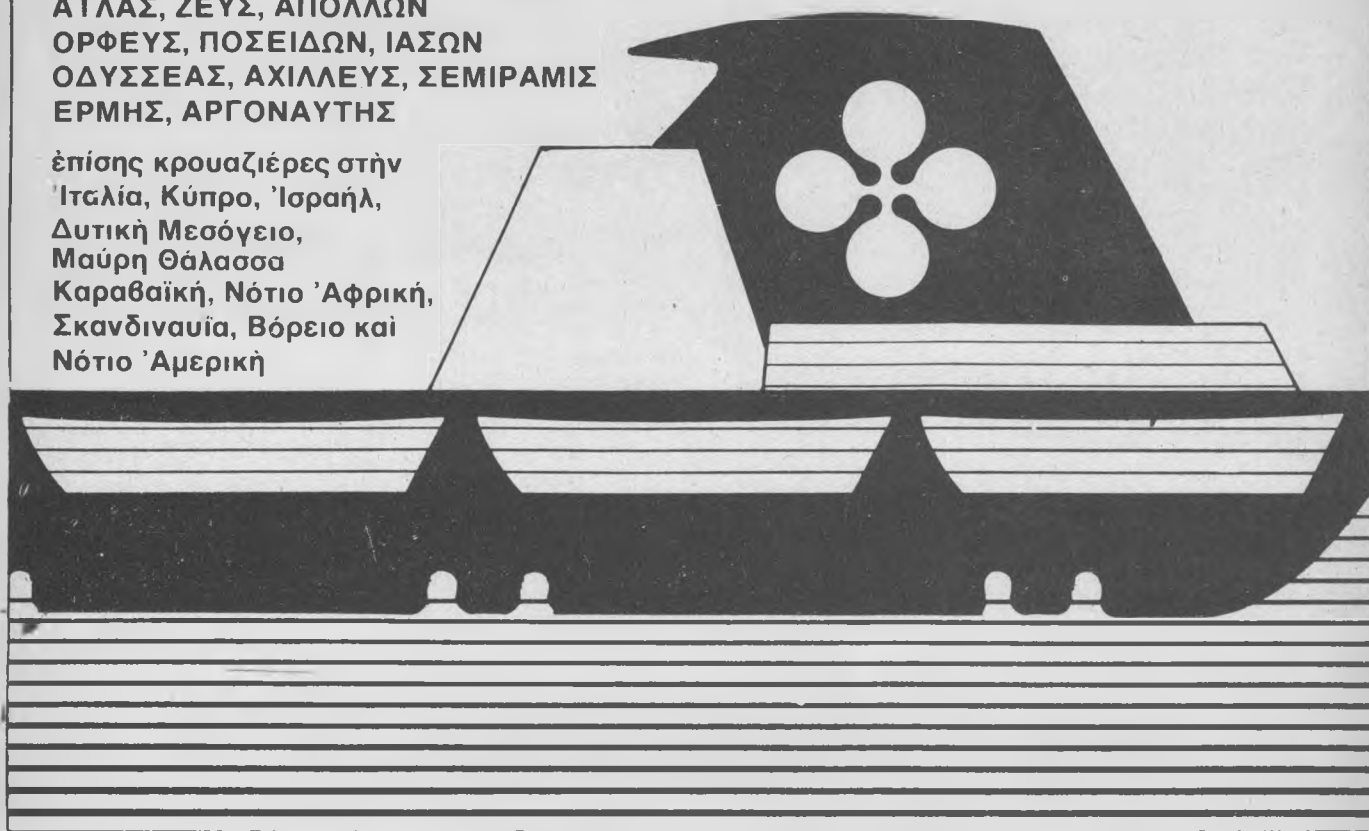
η καλλίτερη έκλογή!
κρουαζιέρες 3, 4, 7 ημερών
στα Έλληνικά νησιά και
την Αίγυπτο με τα πλοία της
Ήπειρωτικής Άτμοπλοΐας

ΑΤΛΑΣ, ΖΕΥΣ, ΑΠΟΛΛΩΝ
ΟΡΦΕΥΣ, ΠΟΣΕΙΔΩΝ, ΙΑΣΩΝ
ΟΔΥΣΣΕΑΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ, ΣΕΜΙΡΑΜΙΣ
ΕΡΜΗΣ, ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ

έπίσης κρουαζιέρες στην
Ίταλία, Κύπρο, Ίσραήλ,
Δυτική Μεσόγειο,
Μαύρη Θάλασσα
Καραβαϊκή, Νότιο Άφρική,
Σκανδιναυία, Βόρειο και
Νότιο Άμερική

1954

26 ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

και τώρα το
νέο μας πλοίο
ΕΡΜΗΣ
για ήμερήσιες εκδρομές
στην Ύδρα, Πόρο
και Άγία Μαρίνα

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ
ΑΚΤΗ ΜΙΑΟΥΛΗ, ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 4526.641-48
ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΥΘ. ΑΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ

Βιβλία σάν τού Δερτιλή μᾶς ἀφήνουν μέ ἀνάμικτα συναισθήματα: ἱκανοποίηση γιά τή σωστή δουλιὰ πού προσφέρουν ἀλλά καί κάποια μελαγχολία στή σκέψη τῆς φτώχειας ἀνάλογων μελετῶν στόν τόπο μας. Βρισκόμαστε σέ μιὰ ἐποχή πού στό χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας ἔχουν συντελεσθεῖ κοσμογονικές ἀνακατατάξεις καί διευρύνσεις. Δυστυχῶς ὁ πλοῦτος τῆς νεώτερης ἐμπειρίας στόν τομέα τῆς ἱστορίας μόλις ἔχει ἀγγίξει τόν δικό μας ἀντίστοιχο χῶρο ἐπιστημονικῆς δουλιᾶς. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἱστορικῆς συνειδητοποίησης τοῦ χρόνου καί τῆς γνωριμίας μέ τίς διαδικασίες πού μᾶς προώθησαν στή σημερινή κατάσταση μέσα στήν ἰδιαίτερή μας κοινωνία ἢ καί μέσα στό πλαίσιο τοῦ κόσμου ὁλόκληρου στίς μέρες μας κορυφώθηκε σέ ἀπίστευτο βαθμό, καί ὄλο καί μεγαλύτερες προσπάθειες γίνονται πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐνσωμάτωσης καί συνθετικῆς διάρθρωσης τῶν ἀνθρώπινων ἐνεργιῶν σέ ὄργανικό ὄλο, ὥστε μέ τήν βοήθεια κάθε κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ νά προσεγγίσουμε πολυδιάστατα τήν κοινωνική ὀργάνωση καί τή συλλογική συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου σάν κοινωνικοῦ ὄντος. Πολιτικές ἐπιστήμες, κοινωνιολογία, οικονομολογία, ἀνθρωπολογία, τέχνη καί ψυχολογία, σέ συνεργασία καί ἀμοιβαία ἀλληλοσυμπλήρωση ρίχνουν ὄλοένα καί περισσότερο φῶς στά φαινόμενα τῆς ἱστορίας.

Κι' ἐμεῖς τί κάνουμε μέσα σ' αὐτή τήν κοσμογονία; Ἀρκοῦμαστε ἀπλῶς στήν παραδοσιακή πρακτική νά μιμούμαστε καθυστερημένα πάντα τούς νεωτερισμούς παλιότερων γενεῶν ἐπιστημόνων. Ἐτσι κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τῆς συνήθειας ἢ μίμηση παίρνει τήν ἀπατηλή μορφή τῆς ἀναγκαιότητας. Καί οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι γιά τήν ἱστοριογραφία μας πολλαπλές καί βασικά ἀρνητικές. Ἡ γενική εἰκόνα τῶν ἱστορικῶν μας σπουδῶν φέρνει ἔντονα τά χαρακτηριστικά τῆς καθυστέρησης· σέ τομεῖς μάλιστα

Τό ζήτημα τῶν Τραπεζῶν (1871-1873)

Οἰκονομική καί πολιτική διαμάχη
στήν Ἑλλάδα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα

τοῦ Γεωργίου Δερτιλή

(Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ,
Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς,
Ἀθήνα 1980)

ὅπως ἡ κοινωνική καί οἰκονομική ἱστορία, ἡ καθυστέρηση εἶναι σχεδόν ἀπόλυτη, γιά νά μήν πῶ ὅτι πρόκειται γιά τομεῖς ἔρευνας ἀνύπαρκτους. Γιά ὄλα τούτα ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μελέτης σάν τοῦ Γεωργίου Δερτιλή, πού εἶναι δεμένη μέ τούς προαναφερθέντες ἀμελημένους στήν πατρίδα μας τομεῖς, ἀποτελεῖ μιὰ εὐχάριστη ἐκπλήξη.

Ἡ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλή, πού εἶναι βασισμένη στά ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καθώς καί σέ μιὰ ἐπιλογή σχετικῆς τεκμηρίωσης ἀπό τά γαλλικά καί ἀγγλικά ἀρχεῖα, ἔχει γιά ἀντικείμενό της τίς διαδικασίες τῆς διεξόδου στήν Ἑλλάδα τοῦ κεφαλαίου τῆς Διασπορᾶς τόσο μέσω τῆς ἴδρυσης τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς ὅσο καί τίς πολιτικο-οικονομικές προεκτάσεις τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ γεγονότος – τό χαρακτηρίζουμε σάν σημαντικό γιατί τό δίκτυο σχέσεων καί ἀλυσιδώσεων πού ἐνέχονται στό γεγονός τῆς εἰσροῆς τοῦ κεφαλαίου τῆς Διασπορᾶς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου, ὅτι ἀποτελεῖ καμπή γιά τήν περαιτέρω οἰκονομικο-κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδας, ἔστω καί ἂν οἱ μακρόπνοες ἀπολήξεις του δέν διαγράφονται καθαρά στήν ὑπό διαπραγμάτευση συγκυρία.

Στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφέας ἐξετάζει μεθοδικά τή σχέση μεταξύ κράτους καί Ἐθνικῆς Τράπεζας, τίς δύο δηλαδή κύριες οἰκονομικοπολιτικές διαστάσεις μέ τίς ὁποῖες συναλλάχτηκαν καί διασυνδέθηκαν πολλαπλά τό κεφάλαιο τῆς Διασπορᾶς. Ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων κράτους καί χρηματιστικοῦ κεφαλαίου πού μᾶς προσφέρει ὁ συγγραφέας, παρ' ὄλο πού περιορίζεται κυρίως στό νομικό-θεσμικό ἐπίπεδο, ἐπιβεβαιώνει, ἔμμεσα τουλάχιστον, τήν ἀνάγκη νά ἀντιμετωπίζουμε τίς κυβερνήσεις σάν ἐπιχειρησιακές οἰκονομικές μονάδες γεννήτριες ἐνός

προϊόντος μέ χρηστική άξία, πού θά μπορούσαμε νά τό όνομάσουμε προστασία – τήν προστασία πού παρέχουν οί νομικοί θεσμοί γιά νά διευκολύνουν, εκτός άπ' άλλα, τό σχηματισμό κεφαλαίου ή και δυνητικού κεφαλαίου. Ή διάρθρωση αύτής τής σχέσης είναι πολύμορφη και συχνά συσκοτίζεται άν περιορίσει κανείς τήν άνάλυσή της στό επίπεδο τής πολιτικής πρακτικής. Ήκει πού ή σχέση αύτή είναι εμφανεστερη είναι ή λειτουργία τών χρηματιστικών ιδρυμάτων, όπως οί τράπεζες, πού άποτελούν ένα άπό τούς πλέον σημαντικούς παράγοντες στή διαδικασία άπορρόφησης τού κοινωνικού πλεονάσματος. Ή κατανομή αύτου τού πλεονάματος δέν καθορίζεται μόνο άπό τόν τύπο τού θεσμού ιδιοκτησίας πού εύνοει ένα κράτος, αλλά επίσης και άπό τή νομική δομή πού επιτρέπει και διευκολύνει τή λειτουργία τού χρηματιστικού κεφαλαίου. Όσον άφορά στό χρηματιστικό κεφάλαιο, ό καλύτερος τρόπος προστασίας πού μπορεί νά τού προσφέρει τό κράτος είναι ένα μονοπωλιακό ή σχεδόν μονοπωλιακό σύστημα πού νά λιγοστεύει τούς κινδύνους και τίς δυσχέρειες πού είναι έγγενείς μέσα στά πλαίσια τού συναγωνισμού τής έλεύθερης αγοράς.

Τέτοια άκριβώς ήταν ή σχέση μεταξύ τού Έλληνικού κράτους και τής Έθνικής Τράπεζας· ως σημειωθεί, ότι εκτός άπό τά μονοπωλιακά πλεονεκτήματα ή τελευταία είχε εξασφαλίσει και τό προνόμιο τής εκδόσεως χαρτονομίσματος. Πρέπει νά όμολογήσουμε ότι μέ τίς πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες πού επικρατούσαν τότε στήν παραδοσιακή κοινωνία τής Ελλάδας, θάταν πολύ δύσκολο νά ιδρυθεί μιά κεντρική τράπεζα χωρίς σημαντικές παραχωρήσεις άπό τή μεριά τού κράτους. Όπως γράφει και ό συγγραφέας:

«Ή Ελλάδα τού 1840-1870 συνδύαζε δλα εκείνα τά άπωθητικά χαρακτηριστικά πού κρατούν πάντοτε σέ άπόσταση τό μεγάλο κεφάλαιο, κάποτε και τό μικρό: δημογραφική ισχνότητα· άνύπαρκτη οικονομική ύποδομή· μικρό μέγεθος αγοράς· οικονομικές περιοχές άλλης ανταλλαγής ή αυτοκατανάλωσης· πρόβλημα αγροτικής γαιοκτησίας· βιομηχανία ούσιατικά άνύπαρκτη άδυναμία δανεισμού στά δυτικά χρηματιστήρια· άνασφάλεια στή διατρεχόμενη άπό ληστές όρεινή ύπαιθρο· άθλια Διοίκηση· πολιτική αστάθεια, συχνά μέ τήν ύποκλήση τών Δυνάμεων· και συνεχής άπειλή πολεμικών περιπλοκών μέ τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, ιδίως άπό τήν δεκαετία τού 1850, όπότεν ή Μεγάλη Ίδέα καθιερώθηκε ως κυρίαρχο ιδεολόγημα. (σ.3-4)

Σάν άποτέλεσμα, «μεγάλες οί ύπηρεσίες τής Έθνικής, μεγάλα και τά ανταλλάγματα άπό τό κράτος». Ός πός τήν εκθεση τών προβλημάτων τής κυρίαρχης δομής δέν έχουμε λόγο νά διαφωνήσουμε μέ τό συγγραφέα. Λιγότερο πειστικό ώστόσο είναι τό συμπέρασμα του, πώς ή σχέση άνάμεσα στό κράτος και τήν Τράπεζα, παρόλο πού κατά καιρούς παρουσιάζεται άνιση, σά συνέπεια τής αυξανόμενης εξάρτησης λόγω τών έσωτερικών δανείων, δέν ήταν εκμεταλλευτική.

Τό ότι ή Τράπεζα λειτουργούσε μέσα σέ μιά άσταθή κοινωνία και έπισφαλή οικονομία είναι γεγονός άναμφισβήτητο· λίγο λίγο όμως ή Τράπεζα απέβη τό σημαντικότερο οικονομικό ίδρυμα τής χώρας και άπολάμβανε προνόμια μονοπωλιστικής φύσης μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο πού άποδείχθηκε εύνοικό γιά τίς παραδοσιακές δραστηριότητες τού χρηματιστικού κεφαλαίου ενώ παράλληλα λειτουργούσε ως αντίβαρο στίς άρνητικές όψεις τής καθυστερημένης αύτής κοινωνίας. Έτσι, ή αντίφαση πού παρουσιάζει ή αύξηση τού χρηματιστικού κεφαλαίου μέσα στό πλαίσιο μιάς άσταθούς καθυστερημένης κοινωνίας δέν είναι παρά φαινομενική. Γνωρίζουμε άπό διάφορα ιστορικά παραδείγματα ότι τό χρηματιστικό κεφάλαιο μπορεί νά έπωφεληθεί άπό τήν ύπάρχουσα αστάθεια εάν ταυτόχρονα μπορεί νά έπωφεληθεί άπό τά πλεονεκτήματα πού τού προσφέρει μιά σχέση εξάρτησης. Έκείνο δηλαδή πού θέλομε νά πούμε μέ δλα αύτά είναι ότι τό χρηματιστικό κεφάλαιο μπορεί νά λειτουργήσει κερδοσκοπικά λόγω τής κυβερνητικής αστάθειας και άδυναμίας – μόνιμων φαινομένων τών καθυστερημένων κοινωνιών. Για νά διεισδύσει στό βάθος τού βασικού αύτου προβλήματος, ό συγγραφέας θά 'πρεπε νά έπιληφθεί μέ τό βασικό θέμα άν οί ύπηρεσίες τού χρηματιστικού κεφαλαίου πός τό ελληνικό κράτος και γενικότερα τήν ελληνική κοινωνία ήταν σύμμετρες μέ τήν ιδιοποίηση εκείνου τού τμήματος τού κοινωνικού πλεονάματος πού αντίπροσώπευε τά κέρδη του. Κι' άκόμα, άν θεωρήσουμε ως κοινωνικό πλεόνασμα εκείνο τό μέρος τού προϊόντος πού προορίζεται γιά μελλοντικά παραγωγικές επενδύσεις, τότε θά έπρεπε νά εξετάσει κανείς κατά πόσο ή λειτουργία τής Τράπεζας ήταν παραγωγική, κάτι πού θά έριχνε περισσότερο φώς στίς σχέσεις εκμετάλλευσης. Δέν ύπάρχει άμφισβόλια πώς δλα αύτα άποτελούν ένα πολύπλοκο πρόβλημα πού άπαιτεί ποσοτικοποιητικές διαδικασίες, κάτι πού δέν είναι πός τό παρόν έφικτό γιά τήν έρευνα. Θά 'πρεπε, ώστόσο τό πρόβλημα νά είχε τουλάχιστον διατυπωθεί σάν ύπόθεση, όπότε θά είχε οδηγήσει στή διαμόρφωση ένός έννοιολογικού πλαισίου τό όποίο θά είχε προβληματίσει τό συγγραφέα μέ τρόπο πού θά είχε δυσκολέψει τό εκ μέρους του συμπέρασμα ότι ή σχέση μεταξύ Κράτους και Τράπεζας – και κατ' επέκταση μεταξύ Τράπεζας και ελληνικής κοινωνίας – δέν ήταν εκμεταλλευτικής φύσης. Μιά τέτοια θεώρηση τού όλου προβληματισμού θά συνέβαλε στήν ευρύτερη αντιμετώπιση τής θεματικής τού έργου, πού περιστρέφεται γύρω άπό τήν τριμερή ένταση σχέσεων άνάμεσα στήν κυβέρνηση, τήν Έθνική Τράπεζα, τήν Ίωνική Τράπεζα και τό κεφάλαιο τής Διασποράς καθώς και μέ τήν ένδοκεφαλαϊκή σύγκρουση πού φέρνει στό προσκήνιο τίς πολιτικές προεκτάσεις τής προαναφερθείσας σχέσης.

Τό έτος 1871 θεωρείται άπό τό συγγραφέα καμπή στή λειτουργία τού χρηματιστικού κεφαλαίου στήν Ελλάδα, γιατί τότε άκριβώς ή Έθνική Τράπεζα άποφάσισε νά επέκτεινει τίς δραστηριότητές της, πού ως τότε περιοριζόνταν στόν παραδοσιακό έμπορικό καπιταλισμό, ώστε νά μπορεί νά συμμετάσχει άμεσα σέ ευρύτερα επιχειρησιακά έγχειρήματα μακροπρόθεσμων επενδύσεων, όπως ή βιομηχανία, οί

καί γράμματα γνωρίζω

συγκοινωνίες, ή έμπορική ναυτιλία ή κι' άκόμα και ή ίδρυση άλλων τραπεζικών συγκροτημάτων. Η τελευταία περίπτωση συγκέντρωσε τότε κυρίως τό ενδιαφέρον· και συγκεκριμένα, ή δραστηριότητα προς αυτή τήν κατεύθυνση απέβλεπε στην ίδρυση μιάς τράπεζας βιομηχανικών επενδύσεων του τύπου αναλόγων τραπεζών που είχαν ίδρυθει στην Εύρώπη άνάμεσα στα χρόνια 1850-1870 των οποίων μοντέλο υπήρξε τό Credit Mobilier. Τήν πρωτοβουλία για τήν επέκταση των δραστηριοτήτων τής Έθνικής προς αυτή τήν κατεύθυνση δέν τήν πήρε ή Τράπεζα ή ίδια - ίδρυμα παραδοσιακά συντηρητικό, άρα όχι μέ θέση νά συναγωνιστεί προς τούς ρωμαλέους νεωτερισμούς του δυτικού χρηματιστικού κεφαλαίου - άλλά τό κεφάλαιο τής Διασποράς, ειδικότερα οί κεφαλαιοκράτες τής Οδέσσας και τής Κωνσταντινούπολης. Η άπόφαση τής Τράπεζας νά διευρύνει τίς δραστηριότητές της σ' αυτό τόν τομέα ήταν μιά ανταπόκριση, μιά άπάντηση στην πρωτοβουλία τής Διασποράς· έκρινε τή συμμετοχή τής επιτακτική σά μέσο περιφρούρησης των συμφερόντων της, για νά περιορίσει δηλαδή όσο τό δυνατόν περισσότερο τόν προβλεπόμενο συναγωνισμό ώστε νά μπορέσει νά διατηρήσει τά προνόμια που έχαιρε ως τότε. Μέ άλλα λόγια, ή Έθνική Τράπεζα ήταν άποφασισμένη νά μετατρέψει, άπαντώντας στην πρόκληση, τήν έλληνική άγορά σέ όλιγοπωλαιο, γιατί δέν ήταν πιά δυνατό νά διαιωνίσει τήν υπάρχουσα μονοπωλιακή ή σχεδόν μονοπωλιακή δομή της.

Η άπόφαση των όμογενών νά στραφούν στην Ελλάδα ως τόπο πρόσφορο για επενδύσεις δέν ήταν καθόλου τυχαία. Η ταχύρρυθμη διείσδυση του δυτικού κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τή Ρωσία, σέ συνδυασμό μέ τήν έντεινόμενη οικονομική κρίση, είχε ήδη δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις για σκληρό ανταγωνισμό. Οί Έλληνες κεφαλαίουχοι τής Κωνσταντινούπολης, τής Αιγύπτου και τής Ρωσίας δέν μπορούσαν νά άποβλέπουν στό έμπορικό τους μέλλον μέ τήν ίδια αισιοδοξία που τούς έμφορούσε στό παρελθόν. Και πραγματικά, οί Έλληνες κεφαλαίουχοι στην Αίγυπτο είχαν ήδη αρχίσει νά αισθάνονται τόν αντίκτυπο τής διείσδυσης του δυτικού κεφαλαίου. Αρχισαν λοιπόν νά βλέπουν τήν Ελλάδα, ως τότε παραμελημένη, άν όχι τέλεια άγνωσμένη, ως χώρο οικονομικής προβολής τους, άσφαλές, άν όχι πολύ επικερδές, πεδίο επενδυτικής δράσης. Η εξέλιξη αυτή ήταν καθαρή συνέπεια του ευρωπαϊκού οικονομικού ιμπεριαλισμού και των γενικότερων επιπτώσεών του στον οικονομικό στίβο. Σέ στενή σχέση μέ τό παραπάνω φαινόμενο πρέπει νά δούμε και τήν παράλληλη ανάπτυξη στην Ελλάδα μιάς νέας «ιδεολογίας», τήν τάση άμσης μίμησης των ευρωπαϊκών μοντέλων, πράγμα που διευκόλυνε τήν οικονομική διαδικασία. Μέ άλλα λόγια, ή διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου στην άνατολή επιτάχυνε μιά κίνηση που ή έπιτυχία της στην Ελλάδα διευκολύνθηκε άπό τήν επίδραση μιάς ιδεολογίας άπορρέουσας άπό ώρμα καπιταλιστικά μοντέλα και που έρχόταν σέ σύγκρουση μέ τίς έλληνικές κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες.

Έτσι ή διείσδυση του κεφαλαίου τής Διασποράς έγινε δεκτή μέ άνεπιφύλακτο ένθουσιασμό στην Έλ-

λάδα γιατί τό έδαφος ήταν ήδη προετοιμασμένο ιδεολογικά, πριν δημιουργηθούν οί κατάλληλες κοινωνικοοικονομικές προϋποθέσεις για τήν άποδοχή αυτή. Τήν ιδεολογική αυτή διάθεση του έλληνικού χώρου έκμεταλλεύθηκαν κατάλληλα οί Έλληνες του έξωτερικού. Όπως έπισημαίνει ο συγγραφέας στην άνάλυση του ενδιαφέροντος αυτού φαινομένου, μιά άπό τίς πιο χαρακτηριστικές όψεις του καπιταλισμού του δεκάτου ένατου αιώνα ήταν ή ανάπτυξη του Credit Mobilier που στην ουσία ήταν μιά Τράπεζα βιομηχανικών επενδύσεων, που κύριος σκοπός της ήταν ή χρηματοδότηση βιομηχανικών επιχειρήσεων και ο έγγυητικός της ρόλος στή δημόσια έγγραφή στο μετοχικό κεφάλαιο νέων βιομηχανιών.

Τό φαινόμενο τής εύρείας εκβιομηχάνισης και οί σημαντικοί κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί που προκάλεσε συνέπεσε μέ τήν άπεριορίστη και πρωτοφανή πίστη στην έπιστήμη, - μιά πίστη που μπορεί νά πει κανείς ότι αποτέλεσε τό Zeitgeist των μέσων του δεκάτου ένατου αιώνα - και τήν αναβίωση τής πίστης του δεκάτου όγδόου αιώνα στην άνθρωπινη πρόοδο, που τώρα είχε άποκτήσει κάποιο συγκεκριμένο χαρακτήρα και σαφήνεια πραγματική βασισμένες στην άλληλοδιείσδυση και άλληλεξάρτηση τής καθαρής έπιστήμης μέ τήν τεχνολογία, γεγονός που εκδηλώθηκε στίς διαδικασίες τής βιομηχανικής έκρηξης. Δέν πρέπει κανείς νά άπορει λοιπόν που ή εκβιομηχάνιση θεωρήθηκε νάάνκεια - τουλάχιστον άπό αυτούς που δέν υπήρξαν άμεσα θύματά της - υπό τήν έννοια ότι ύποσχόταν άπεριορίστη πρόοδο, άρα και διόρθωση των κοινωνικών - οικονομικών δυσλειτουργιών που χαρακτήριζαν τόν αιώνα. Οί προοπτικές αυτές, φυσικές στο πλείστο του για τόν εξέλιγμένο δυτικό χώρο, άποτελούσαν άσυνέπεια για ύπανάπτυκτες χώρες όπως ήταν ή Ελλάδα, παρόλο που συνήθως σέ τέτοιου είδους κοινωνίες βρίσκουν οί ιδεολογικές αυτές δομές πρόσφορότερο έδαφος ανάπτυξης.

Η νέα αυτή ιδεολογία μεταφτυέθηκε στον έλληνικό χώρο σέ μιά στιγμή οικονομικής αισιοδοξίας, άπτότης μιάς έντυπωσιακής συσσώρευσης κεφαλαίου, που μέ τή σειρά της υπήρξε άποτέλεσμα τής αύξημένης τότε ζήτησης στή διεθνή άγορά τής έλληνικής σταφίδας. Όστόσο ή άλλαγή αυτή άποδείχτηκε τελικά άρνητική, γιατί ή μονοκαλλιεργητική φύση τής άγροτικής παραγωγής δέν έπέφερε καμιά ποιοτική μεταβολή στην παραδοσιακή οικονομική δομή. Αντίθετα, έδώ ένίσχυε τό έμπορικό κεφάλαιο, δέν συνέβαλε στή μακροπρόθεσμη επένδυσή του, που θά επέτρεπε τή μελλοντική αύξηση τής παραγωγής σέ άλλους τομείς, όπως ή βιομηχανία, κάτι που θά συντελούσε άποτελεσματικά στή διαφοροποίηση τής οικονομίας. Όπως γράφει ο συγγραφέας:

Στά 1872 τό έδαφος είναι, πρόσφορο για τή μεταφύτευση και του μερικότερου ιδεολογήματος: Credit Mobilier· με καθυστέρηση αλλά και μέ άλλοιώσεις. Πρόκειται για άλλοιώσεις φυσικές, που προέρχονται άφ' ενός άπό τίς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και άφ' έτέρου άπό τίς προϋπάρχουσες ιδέες· που όφεί-

λονται, μέ άλλα λόγια, άφ' ενός στίς ανάγκες καί τούς περιορισμούς τής καθημερινής ζωής, καί άφ' έτέρου στους ήδη έδραιωμένους μύθους, συχνά δεμένους μέ πολιτικές ή ταξικές σκοπιμότητες. Τό ξένο ιδεολόγημα γίνεται δεκτό στόν έλληνικό χώρο μέ άλλοιωτικές αντιδράσεις πού ποικίλλουν αισθητά, σέ αντίστοιχία μέ τήν κοινωνική τοποθέτηση αλλά καί τά άτομικά συμφέροντα του κάθε δέκτη». (σσ. 51-2)

Καί συμπεραίνει, πολύ όρθά:

«Η ένσωμάτωση τής ιδέας στην ελληνική ιδεολογία έγινε λοιπόν μέ χαρακτηριστική επιπολαιότητα καί μέ ποικίλες καί σοβαρές άλλοιώσεις. Άλλά καί ή εφαιμογή τής έμελλε νά είναι έξαιρετικά ιδιότυπη. Τό έδαφος ήταν πρόσφορο γιά νά μεταφιντεντεί τό ιδεολόγημα, έστω καί άλλοιωμένο, όχι όμως καί ό ίδιος ό θεσμός. Η ξένη ιδέα θά λειτουργήσει μέσα σέ οικονομικές συνθήκες πολύ διαφορετικές από τίς δυτικές εμπειρίες πού τήν γέννησαν... Η ιδέα τής βιομηχανικής ανάπτυξης έχει άρχισει νά λειτουργεί, ή βιομηχανία όμως είναι σχεδόν άνυπαρκτη. Έτσι, όταν παρουσιάζονται οι ευκαιρίες γιά νά υλοποιηθεί ή ιδέα καί νά προωθηθεί ή βιομηχανία στην καθημερινή πραγματικότητα καί όχι μόνο στην εύχολογία, τότε οι ευκαιρίες αυτές παραγκωνίζονται ή δέ γίνονται καί αντίληπτες». (σσ. 53-54).

Η κατάσταση αυτή υπήρξε φυσικό αποτέλεσμα τόσο τής κυρίαρχης δομής του τόπου όσο καί τής επικρατούσας νοοτροπίας όχι μόνο των Έλλήνων αλλά καί των Έλλήνων τής Διασποράς, πού λειτουργούσαν μέσα στό πλαίσιο του έμπορικού καπιταλισμού, ό όποιος λόγω τής ευρύτητας του κοινωνικού - οικονομικού του πλάσιου (Όθωμανική αυτοκρατορία - Ελλάδα), είχε προσλάβει όρισμένες πρόσθετες ιδιαιτερότητες. Δέν πρέπει λοιπόν νά μάς ξενίζει τό γεγονός ότι οι ίδιοι παράγοντες πού προώθησαν στην Ελλάδα τή νέα ιδεολογία, αυτοί οι ίδιοι στην πρακτική άγνόησαν τή σχέση ανάμεσα στό Credit Mobilier καί τή βιομηχανική ανάπτυξη.

Ότε όμως οι όμογενείς, παρατηρεί ό συγγραφέας, επιδίωκαν μιά βιομηχανική τράπεζα... θά χρησιμοποιήσουν τήν αύγη τής βιομηχανίας καί τή φήμη του Credit Mobilier σαν προσθήκες γιά μιά τράπεζα πού θά έχει έντελώς διαφορετικούς σκοπούς: συμπλήρωση των κεφαλαίων τής μέ τή διάθεση μετοχών τής στό έλλαδικό κοινό· χορηγήσεις όχι πρós τή βιομηχανία, αλλά πρós τό εμπόριο καί πρós τό Δημόσιο· διευκολύνσεις πρós τούς ίδρυτές στίς άλλες τούς επιχειρήσεις· καί, κυρίως, τό σημαντικό κέρδος από τήν έκδοση χαρτονομίσματος». (σ.55)

Όλα τούτα ήταν πολύ φυσικά σέ σχέση μέ τήν ποιότητα του κοινωνικού περιγυρου. Η διαστρέ-

βλωση τής θεωρίας στή διασύνδεσή τής μέ τήν πρακτική άπέβη μιά αναγκαιότητα - αποτέλεσμα φυσικής άσυνέπειας. Άλλος ό σκοπός τής ιδέας τής εκβιομηχάνισης, καί άλλος ό σκοπός των όμογενών. Όπως τονίζει ό συγγραφέας:

Έπιδίωξη των όμογενών ήταν νά καρπωθούν μέ παραδοσιακούς τρόπους, χωρίς ιδιαίτερο αναπτυξιακό νεωτερισμό, ένα μέρος του ελληνικού άγροτικού εισοδήματος· νά τό καρπωθούν όμως όχι μέσω βιομηχανίας, ούτε φυσικά μέ άμεσα δάνεια πρós τούς άγρότες, αλλά μέ τρόπο έμμεσο καί πιά άσφαλισμένο: μέ τήν ίδρυση τραπεζικών καί χρηματιστικών επιχειρήσεων πού θά χρηματοδοτούσαν τούς τοκογλύφους καί τούς μεσάζοντες τής άγροτικής άγοράς» (σσ.56-7)

Μέ λίγα λόγια οι όμογενείς απέβλεψαν στην μεγιστοποίηση των κερδών τους μέ έλαχιστοποίηση των κινδύνων. Σ' αυτό λοιπόν όφείλονταν ή άδιαφορία τους γιά μακροπρόθεσμες επενδύσεις στην βιομηχανία καί τήν άγροτική εξέλιξη, τομείς πού παρουσίαζαν κινδύνους καί ύπόσχονταν μετρίοτερα όφέλη. Όπως καί πάλι μάς λέει ό συγγραφέας:

Οι όμογενείς δέ θά ενδιαφερθούν γιά μακρόπνοες επενδύσεις παρά μόνο όταν θά μπορούν νά συνδυαστούν μέ χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, όπως τό Λαύριο ή μέ ύπερμετρα προνομία όπως οι σιδηρόδρομοι» (σ. 58).

Δέν χρειάζεται νά επαναλάβουμε ότι τά σημαντικά κέρδη πού συσώρευσαν οι όμογενείς μέ τούς τρόπους πού προαναφέραμε δέν επενεπενδύθηκαν στην ελληνική οικονομία· μέρος μόνο του πλεονασματικού κέρδους άφιερώθηκε σέ δημόσιες δωρεές καί έντυπωσιακή κατανάλωση, διοχέτευση κάθε άλλο από παραγωγική. Οι μακροπρόθεσμες προεκτάσεις τής εισροής του κεφαλαίου τής ελληνικής Διασποράς υπήρξαν κατά πολλούς τρόπους άρνητικές καί οι επιπτώσεις τους στην ελληνική οικονομία δέν έχουν μελετηθεί ακόμα.

Έτσι άπομένει νά τεθεί τό έρώτημα: ποιά ή σχέση ανάμεσα στό κεφάλαιο τής Διασποράς καί τής ελληνικής πολιτικής έλίτ. Πρόκειται γιά θέμα μέ ιδιαίτερο χαρακτήρα, γιατί έχουμε εδώ νά κάνουμε μέ τή σχέση τής ιθύνουσας τάξης καί ενός μεταφιντεμένου οικονομικού στοιχείου πού δέν αποτελούσε όργανική συνιστώσα τής ελληνικής οικονομικής δομής. Η άλυσιδίωση διασυνδέσεων πού μάς παρουσιάζει ό συγγραφέας δέν αφήνουν άμφιβολία ως πρós τό γεγονός ότι οι όμογενείς κεφαλαιούχοι είχαν εισδύσει καιρία σέ όλους τούς πυρήνες δύναμης, τόν πολιτικό, τόν οικονομικό, τόν διοικητικό, τόν τύπο, τή βασιλική Αύλή καθώς καί στίς ξένες Πρεσβείες. Είναι κατάδηλο π.χ. ότι οι όμογενείς συνέβαλαν, αλλά παράλληλα καί έπωφελήθηκαν, από τήν πολιτικο-οικονομική κρίση του 1872, στην όποία σημαντικά συνέτεινε ή προσπάθεια του βασιλέα νά αύξήσει τήν έξουσία του μέ αντισυνταγματικό τρόπο. Η άνάλυση του συγγραφέα σχετικά μέ τό παραπάνω θέμα μάς αφήνει

καί γράμματα γνωρίζω

μέ ερωτήματα και άδιέξοδα. Πιθανόν οι μαρτυρίες που διέθετε να μή του επέτρεπαν να εισχωρήσει ικανοποιητικά στις πολύπλοκες σχέσεις που ένέχονταν στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου. Μιά σε περισσότερο βάθος διερεύνηση στις αιτιώδεις σχέσεις θά του επέτρεπε να παρουσιάσει πιό συγκεκριμένα και λιγότερο ήμμεσα τις υποθέσεις της ανάλυσής του. Για παράδειγμα, δέν μάς λείει σε ποιά έκταση οι εξελίξεις που εξετάζει αποτελούσαν μέρος των άξιων του επικρατούντος συστήματος και σε ποιό βαθμό τούτες όφειλονταν στή χειραγώγηση από τή μεριά των ταξικών, κομματικών και προσωπικών συμφερόντων του κεφαλαίου της Διασποράς; Ή πάλι, σε ποιό βαθμό ή πολιτική πρακτική ήταν αυτόνομη, ήμιαυτόνομη ή εξαρτημένη στις σχέσεις της μέ τήν οικονομική βάση; Έκείνο που χρειαζόταν δηλαδή για να έχουμε σαφέστερη εικόνα των διεργασιών που ένέχονταν στα ύπό διαπραγμάτευση γεγονότα, ήταν ένα πολύ ευρύτερο αναλυτικό πλαίσιο. Σε στενή σχέση μέ τά παραπάνω ερωτήματα βρίσκεται και τό θέμα της σχέσης ανάμεσα στήν πολιτική δράση και τό «έθνικό συμφέρον». Συμφωνούμε μέ τό συγγραφέα ότι οι κύριοι πολιτικοί παράγοντες της εποχής, όπως ο Βούλγαρης και ο Δεληγιώργης, ήταν έντιμοι άνδρες και ότι οι άποφάσεις τους, έκτός από συμπτωματική εκδήλωση σκοπιμότητας άναφερόμενης σε κομματικά συμφέροντα, καθορίστηκαν από τήν αντίληψή τους για τό έθνικό συμφέρον και τά μέσα προς έξυπνότητά του. Δέν είναι ώστόσο δυνατόν να εξαρτήσουμε τήν ιστορική κρίση από μιá τέτοια σχετικότητα. Έντιμοι άνδρες μπορεί να υπήρξαν ο Βούλγαρης και ο Δεληγιώργης, αλλά ή

διαπίστωση αυτή δέν δίνει άπάντηση στο ερώτημα των άστάθμητων μεταβλητών και των ύποκειμενικών άπόψεων ούτε και των συγκεκριμένων συμφερόντων που τόσο συμβάλλουν στή διαμόρφωση της όπτικής γωνίας μέσα από τήν όποία άντιλαμβάνεται ο καθένας τά «έθνικά συμφέροντα».

Τέλος θά ήθελα να προσθέσω και τούτο. Έχω τήν έντύπωση ότι περιοδοποίηση της μελέτης δέν επέτρεψε στο συγγραφέα να συλλάβει τό ρόλο του κεφαλαίου της Διασποράς καθολικότερα. Έπίσης θά ήταν επιθυμητή μιá λεπτομερέστερη και βαθύτερη διαπραγμάτευση του Λαυριωτικού, των σιδηροδρόμων* και των κερδοσκοπικών διαστάσεων που ένέχονται στήν ίδρυση της Πιστωτικής Τράπεζας. Ή συντομία στον χειρισμό των παραπάνω θεμάτων στέρησε τόν προβληματισμό της μελέτης σε έρμηνευτική καθαρότητα.

Ή μονογραφία του Γ. Δερτιλή άποτελεί μιá σημαντική συμβολή. Έλπίζω τό πρόγραμμα της Έπιτροπής Ίστορίας της Έθνικής Τράπεζας, που εγκαινιάστηκε μέ τούτη τή μελέτη, να συνεχιστεί μέ τήν ίδια έπιτυχία και να τύχει όλης της ύποστήριξης που του άξίζει.

Γιώργος Λεονταρίτης

* Τό θέμα των σιδηροδρόμων όπως και άλλα θέματα οικονομικής ιστορίας έρευνώνται από όμάδα έπιστημόνων που συνεργάζονται μέ τήν Έπιτροπή Ίστορίας της Έθνικής Τράπεζας· μερικές μάλιστα μελέτες έχουν ήδη ολοκληρωθεί.

Έξαντας

Δελφών 4 • Κεντρική Διάθεση
Κωλέττη 11, τηλ. 361219, 3604885

εκδόσεις Θυμари ανθρωπινες σχέσεις-αγωγή-συμπεριφορά
Ζολογίου 14 - Αθήνα - τηλ. 36 36 574

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Νίκος Ζαχαριάδης: ένας συγγενής του Ζαχαριάδη

του Türkkaya Ataöv*

Ο Νίκος Ζαχαριάδης ήταν στενός συγγενής του άλλου, του γνωστού Ζαχαριάδη που ήταν κάποτε επικεφαλής του ΚΚΕ. Ο Μεχμέτ Ρεμζί, ο άνθρωπος που μου 'δωσε τις πληροφορίες για τον Νίκο, μου είπε πως επρόκειτο για ξάδερφο του γνωστού Έλληνα κομματικού ηγέτη. Ο ίδιος ο Μεχμέτ Ρεμζί είναι μέλος του τουρκικού και του σοβιετικού ΚΚ.

Ο Νίκος Ζαχαριάδης ήταν ένας μαρξιστής που σπούδαζε, μαζί με άλλα γνωστά ονόματα, στην Κούβα, στο Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο Έργαζομένων Ανατολής. Εκεί ήρθε σε άμεση επαφή με τον Γιόζιπ Μπρόζ (τόν κατοπινό Τίτο), τον γνωστό Κινέζο ηγέτη Τσοού-τέχ, τον Βιετναμέζο Χό-τσι-μίνχ, τον Ιταλό Παλμίρο Τολιάτι, τον Βούλγαρο Γκιόργκι Δημητρόφ, τον Ιάπωνα Σινκαταγιάμα, τον Γερμανό Βίλχελμ Πίκ, τον Αυστριακό Σαπίρο, τον Τούρκο ποιητή Ναζίμ Χικμέτ και άλλους πολλούς. Αυτοί όλοι όχι μόνο σπούδαζαν μαζί αλλά δούλευαν ταυτόχρονα και στην Κομιντέρν.

Στόν Τούρκο μαρξιστή Μεχμέτ Ρεμζί, στενό φίλο του Νίκου, είχε δοθεί στην Κομιντέρν ένα γαλλικό όνομα. Έβδομηντα οχτώ χρονών σήμερα, εξακολουθούν να τον φωνάζουν με εκείνο το ψευδώνυμο. Παρόμοια, στην Κομιντέρν ο Νίκος ήταν γνωστός ως «Μανσοούροφ». Είχε μάλιστα σταλεί ως «αντιπρόσωπος» της στην Πόλη, όπου και τον συνέλαβε κάποια φορά η τουρκική αστυνομία. Ο Νίκος είχε και παρατσούκλι: οι στενοί συνεργάτες του τον φώναζαν «Νίκος ο Ψηλός». Υπήρχε και ένας άλλος Νίκος, γνωστός σαν «Νίκος ο Κοντός», που στην Κομιντέρν άκουγε στον ψευδώνυμο «Σινκίγιεβιτς».

Ο Ζαχαριάδης φαίνεται ότι ήξερε καλά ρωσικά, αγγλικά, γαλλικά και τουρκικά. Ήταν επαγγελματίας επαναστάτης. Για να τονίσει τον ανθρωπισμό τους, έλεγε για τους γονείς του ότι είχαν «τόση λίγη αξία όση τό χρυσάφι». Σαν οικογένεια είχαν υποστη-

ρίξει τους Έλληνες και Τούρκους άριστους που γνώριζαν. Κάποτε στην Πόλη η οικογένεια Ζαχαριάδη είχε κρύψει τον Ισμαήλ Μπιλέν, τον σημερινό γενικό γραμματέα του παράνομου ΚΚ Τουρκίας.

Όλη η οικογένεια του Ζαχαριάδη ήρθε αργότερα στη Μόσχα. Η αδερφή του μάλιστα ζει ακόμα και μένει στη σοβιετική πρωτεύουσα. Ο Νίκος στάλθηκε στη Σεβαστούπολη της Κριμαίας. Στά 1938 τον συνέλαβαν χωρίς φανερό λόγο – και τον εκτέλεσαν. Η φωτογραφία τον δείχνει στη Σεβαστούπολη τό έτος 1938, λίγο πριν τη σύλληψή του.

Μοιάζει σχήμα οξύμωρο που ένας άφοσιωμένος μαρξιστής σαν τον

Νίκος Ζαχαριάδης
Σεβαστούπολη

Νίκο Ζαχαριάδη έμελλε να οδηγηθεί, στη σοβιετική Ένωση, μπροστά στο έκτελεστικό απόσπασμα. Άλλά και ο Τούρκος που διηγήθηκε στον γράφοντα την ιστορία του Νίκου μόλις που ξέφυγε τό θάνατο. Ο Μεχμέτ Ρεμζί πιάστηκε κι αυτός, ύστερα από έπιμονή ενός καχύποπτου γείτονα που τον είχε δει να διαβάζει κάτι που του φάνηκε «ξένη άστική έφημερίδα». Τό έντυπο ήταν, στην πραγματικότητα, τό επίσημο όργανο του ΚΚΤ, που τυπωνόταν στη σοβιετική Κριμαία. Τό μεγαλύτερο μέρος του ήταν

φυσικά στά τουρκικά γραμμένο, με άραβικούς χαρακτήρες. Ο άνακριτής, κατηγορώντας την ίδια στιγμή τον Μεχμέτ επί κατασκοπείας, κρατούσε την έφημερίδα άνάποδα. Ο δικαστής και οι ένορκοι που άποτελούσαν τό άποφασιστικό σώμα στο δικαστήριο, έδειχναν να καταλαβαίνουν ότι ο κατηγορούμενος δέν ήταν ένοχος. Κανένας τους όμως δέν είχε τό κουράγιο ν' άπαλλάξει κάποιον που τελούσε υπό σοβαρή κατηγορία, σωστή ή έσφαλμένη. Ο Μεχμέτ Ρεμζί καταδικάστηκε σέ όχτώ χρόνια, αλλά έμελλε τελικά να περάσει γύρω στά είκοσι χρόνια στη Σιβηρία. Ήταν ο Ναζίμ Χικμέτ, ο Τούρκος κομμουνιστής ποιητής, που έσωσε τον Ρεμζί. Ο Χικμέτ τό 'χε σκάσει άπό την Τουρκία και έμενε στη σοβιετική Ένωση. Βρήκε τον σοβιετικό Γενικό Εισαγγελέα και του είπε εύθέςως ότι άν ο Μεχμέτ Ρεμζί ήταν ένοχος άλλο τόσο ήταν κι αυτός.

Ίσως ο Ζαχαριάδης να ήταν λιγότερο τυχερός: ή, πάλι, οι συνθήκες να ήταν τέτοιες που δέν μπορούσε να σωθεί. Ο νεαρός Τίτο ήταν ο άνθρωπος που είχε προειδοποιήσει τον Ρεμζί και τον Ζαχαριάδη ότι «ή άτμόσφαιρα έγκυμονούσε άσχημες ύπερβολές». Σχεδόν τους παρακάλεσε να φύγουν άπό τη σοβιετική Ένωση και να πάνε στην πατρίδα τους. Πήγαν τότε οι δυό τους και κουβέντισαν με τους άνώτερους τους στό κόμμα, οι όποιοι και τους διαβεβαίωσαν πρόθυμα ότι δέν υπήρχε λόγος άνησυχίας και ότι τους είχαν ανάγκη εκεί. Αυτοί οι ίδιοι οι άνώτεροι, αυτοί που τους είχαν δώσει τέτοιες διαβεβαιώσεις και συμβουλές, συνελήφθηκαν μέσα σέ μία βδομάδα και έκτελέστηκαν. Η ζωή του Μεχμέτ Ρεμζί είναι μία όλόκληρη ιστορία. Δέν έχω όμως την άδειά του να την περιγράψω εδώ με λεπτομέρειες. Άκόμα πάντως θρηνεί τό χαμό του συντρόφου του, του Νίκου Ζαχαριάδη. Ο Μεχμέτ Ρεμζί άποκαταστάθηκε αργότερα και τιμήθηκε με τό παράσημο Λένιν. Μέ τό ίδιο παράσημο θά είχε ίσως τιμηθεί και ο Ζαχαριάδης άν είχε προφυλαχθεί άπό κάποιες αντίξοότητες.

*Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο τής Άγκυρας

ΓΙΑ ΤΗ «ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ»

ΟΝΕΙΡΑ ΣΥΝΑΡΠΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Μου λείπει ή διάθεση ν' ακολουθήσω και γώ τό «μονοπάτι του πολέμου» που επέλεξε ό φίλος Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος στό τεύχος 40 του *Πολίτη* για νά «αναφερθεί» στις «άπόψεις... μας δλόκληρης παράταξης, της Β' Πανελλαδικής». Άλλωστε οί «λενινιστικού» τύπου κατακεραυνωτικές απαντήσεις και άνταπαντήσεις δέν πολυταιριάζουν ούτε στή σημερινή κατάσταση της ανανεωτικής άριστεράς, ούτε στις προσωπικές κλίσεις και φιλοδοξίες μου. Όμως ή «συνύπαρξη με τίς διαφορές και τίς αντιθέσεις μας», που για μένα έξακολουθεί νά παραμένει «δνειροσυναρπαστικό», προϋποθέτει τή σωστή επισήμανση αυτών ακριβώς των διαφορών. Είμαι έτσι υποχρεωμένος νά αποκαταστήω κάποιες θέσεις που κακοπάθησαν στό άρθρο του Δαμιανού Π. «Η ανανεωτική άριστερά μπορεί νά υπάρξει ως παράταξη.»

Και αρχίζω από τήν αποκατάσταση του Δημητρίου. Αναμφίβολα ή φράση για τά «καθήκοντα» που τσιτάρει ό Δαμιανός Π. από τόν *Άγόνα* 12 («Άπό τά έξω στά ένδότερα»), αποτελεί πρώτη τάξεως λαθράκι για όποιον έψαχνε μία γραπτή απόδειξη του σεχταρισμού της Β' Πανελλαδικής. Μόνο μαζικά κινήματα και μόνο κριτική της ιδεολογίας: «Τέτοια μυαλά» (Δ.Π.)! Δυστυχώς όμως για τό διαστικό επικριτή ό σεχταρισμός ό δικός μας είναι κάπως πιο ιδιόμορφος: έχει αυτογνωσία. Συνεχίζει, λοιπόν, ό Κ.Β. Δημητρίου στήν επόμενη ακριβώς παράγραφο:

«Αυτά είναι τά μόνα που μπορούν νά γίνουν σήμερα. Οί λόγοι δέν είναι αντικειμενικοί, αλλά υποκειμενικοί. Γιατί μία επαναστατική άριστερά που θά ήξερε νά έλιχθεί θά εκμεταλλευόταν τίς αντιφάσεις που γεννά ή όπορουνιστική πολιτική του ΠΑΣΟΚ στά μαζικά κινήματα, θά δξυνε τήν αντίφαση του ΚΚΕ που προβάλλει ένα έκλογικό στόχο ενώ δέν ξέρει τί θά κάνει άν κατά λάθος τόν πετύχει, θά παρέβαινε στά άδιέξοδα του ΚΚΕ έσ. για νά καταγράψει με νέο τρόπο τήν κρίση της Άριστεράς. Δέν είναι ποτέ άργά για μία νέα πορεία, μ'όλο που δυστυχώς τό κυρίαρχο σήμερα είναι νά διατηρήσουμε τίς δυνάμεις μας...»

Δέν προχωρώ νά υποστηρίξω τή θέση στήν δλότητά της. Παρατηρώ μόνον πώς ή κριτική θά ήταν πολύ πιο εύστοχη άν άπευθυνόταν στή συνολική θέση και όχι στό πρώτο μισό της.

Άλλά ό Δαμιανός Π. χάνει πάλι τό στόχο του όταν μας άποδίδει τίς «αντιλήψεις» που άποκλείουν «τήν κοινοβουλευτική αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ». Γιατί άπλούστατα

δέν έχουμε τέτοιες «αντιλήψεις». Και όσο περισσότερο τίς κοινορτοποιεί ό Δαμιανός τόσο περισσότερο έγω χαίρομαι. Για νά μή νομιστεί ότι χαριτολογώ θυμίζω μόνο πώς ή Β' Πανελλαδική είναι ή όργάνωση που συμμετείχε στό Συντονιστικό με ΕΔΑ και Σοσιαλιστική Πορεία, που μέλη της πήραν μέρος στήν πρωτοβουλία για τό μέτωπο των Κομμουνιστών-άριστερών της ανανέωσης, ότι τέλος τόσο έγω όσο και ό Λαζαρίδης έχουμε συνυπογράψει τό δοκιμαστικό τεύχος του περιοδικού «ή Άριστερά Σήμερα». Άλλού λοιπόν βρίσκεται ό δικός μας αντικοινοβουλευτισμός και άλλου έπρεπε νά τόν ψάξει και νά τόν κατακεραυνώσει ό Δαμιανός Π. Και έξηγομαι:

Ό δικός μας αντικοινοβουλευτισμός συμπυκνώνεται στή φράση: «Αντίσταση στήν υπαγωγή των μαζικών άγώνων (και των κοινωνικών αντιθέσεων) στις κοινοβουλευτικές προτεραιότητες». Με άλλα λόγια ένας από τους στόχους της παρέμβασής μας στό κοινοβουλευτικό έπίπεδο είναι ή σύγκρουση με τήν τάση που οδηγεί στήν «άπόλυτη ταύτιση του πολιτικού με τό κοινοβουλευτικό» (Δ.Π), αλλά και του κοινωνικού με τό πολιτικό. Όχι, ότι αυτή ή τάση που είναι σύμφυτη με τόν καπιταλισμό μπορεί νά ανατραπεί, μπορεί όμως σίγουρα νά έξασθενήσει σέ βαθμό που νά αφήνει χώρο και για πολιτική έξω από τήν αίθουσα του κοινοβουλίου και για κοινωνικά κινήματα που νά μήν αναφέρονται στενά στήν πολιτική και τά κόμματα. Και αυτό έχει σίγουρα νά κάνει με κάποιες δυνάμεις που «επιμένουν νά λέγονται επαναστατικές» (Κ.Β.Δ.).

Δέν μπαίνω σέ άλλα σημεία της πολεμικής του Δαμιανού Π. που τά θεωρώ λιγότερο σημαντικά. Παραβλέπω ακόμη και τήν «κενότητα» (Δ.Π) μου και τίς «παρασιτικές» άπόψεις (Δ.Π) μου για νά καταλήξω σ' ένα ερώτημα που γνωρίζω πιά πώς δέν μπορώ νά άποφύγω: «Όραία λοιπόν, Κ.Β. Δημητρίου, τί ψηφίζεις;». Άπαντώ κατ' ανάγκην περιφραστικά:

– Έξακολουθώ νά ίεραρχώ τό αίτημα για τήν άνασυγκρότηση του ανανεωτικού χώρου, για μάν άλλη προοπτική της Άριστεράς, πάνω από τήν όποιαδήποτε έκλογική σκοπιμότητα.

– Δέν επιδιώκω τήν «έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτ. από τήν πολιτική σφαίρα» (Δ.Π). Αντίθετα αναγνωρίζω πρόθυμα τή συμβολή του τόσο στήν καταγραφή της κρίσης της Άριστεράς στήν πολιτική σκηνή, όσο και στή διατήρηση ενός ευρύτερου ανανεωτικού χώρου.

– Άποφεύγω όμως νά ταχθώ υπέρ του ΚΚΕ έσωτ. για τόν άπλό λόγο ότι ή έκλογική του γραμμή, ή «δημοκρατική διέξοδος» και ή «σταθερή άλλαγή» όχι μόνο δέν πληρούν τούς όρους «κοινοβουλευτική αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ» (Δ.Π.) αλλά ακριβώς γι' αυτό προδικάζουν και τήν ήττα. Στο βαθμό λοιπόν που δέν προβλέπεται διαδικασία άλλαγής ή συνδιαμόρφωσης

της έκλογικής του γραμμής δέν υποστηρίζω τό ΚΚΕ έσωτ.

– Έξακολουθώ νά προσβλέπω, καθημερινά άπογοητευμένος, σέ μία ένιαία έκλογική εμφάνιση του ανανεωτικού χώρου εν τή πολυφωνία του. Έλλείψει αυτής όμως είμαι διατεθειμένος νά άνιχνεύσω κάθε δυνατότητα που παρέχεται για μία έκλογική παρέμβαση πιο πρόσφορη από τήν άνευ όρων ύπερψήφιση του ΚΚΕ έσωτ. με τά παραπάνω άρνητικά της.

Κ.Β. Δημητρίου
10 Μαρτίου 1981

Και ή άπάντηση του συνεργάτη μας Δαμ. Παπαδημητρόπουλου

1. Είναι φανερό ότι αναφερόμενος – δειγματοληπτικά – στον Κ.Β. Δημητρίου στό τεύχος του περασμένου *Πολίτη*, εκείνο που με ένδιέφερε και που επέκρινά δέν ήταν βέβαια τό άτομο του, ούτε οί προσωπικές του άπόψεις – τίς όποιες άλλωστε δέν μπορώ νά γνωρίζω, άλλ' οί πολιτικές του προτάσεις και οί άπόψεις που έμπεριέχονται ή και «κρύβονται» σ' αυτές. Ό Κ.Β.Δ. πρόθυμα μου χαρίζει τήν πρότασή του άποκαλώντας τήν «λαθράκι» για όποιον αναζητά γραπτές άποδείξεις σεχταρισμού. Μόνο που τό σεχταρισμό της πρότασης καλείται νά σώσει ή αυτογνωσία του προτεινόντος, που υποτίθεται πώς εκφράζεται στό εύχολόγιο για κάποια παραμυθένια «επαναστατική άριστερά» που «θά ήξερε νά έλιχθεί». Δυστυχώς όμως ή πρότασή του είναι τραγικά σαφής: Μόνο μαζικά κινήματα και μόνο κριτική της ιδεολογίας. «Αυτά είναι τά μόνα που μπορούν νά γίνουν σήμερα» γράφει χαρακτηριστικά ό ίδιος. Άς μή με κατηγορεί λοιπόν ξαστόχρησα ότι στήν κριτική μου.

2. Τόν καιρό της μάχης του Μαραθώνα οί Σπαρτιάτες έδειξαν δλη τήν καλή διάθεση νά πολεμήσουν μαζί με τούς Άθηναίους κατά των Περσών. Ξεκίνησαν λοιπόν και έντεχνα καθυστερούντες κατάφεραν νά φθάσουν εκεί τήν επομένη της μάχης. Βέβαια οί Άθηναίοι νίκησαν, πράγμα που επέτρεψε άργότερα στους Σπαρτιάτες νά δρέψουν κι αυτοί τίς δάφνες τους στους Μηδικούς πολέμους. Τί θά συνέβαινε όμως άν οί Άθηναίοι έχαναν στό Μαραθώνα;

Καλώ τόν Λακεδαιμόνιο Κ.Β. Δημητρίου νά αναλογισθεί τί θ' άποκρίνει ό ίδιος, τά κοινωνικά του κινήματα και άλλα πολλά και άριστερά σέ περίπτωση νίκης των Περσών του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ. Μά, «Για Λακεδαιμόνιους νά μιλούμε τώρα!»

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

καί γράμματα γνωρίζω

Πρός τὰ Περιοδικά:
ΔΙΑΒΑΣΩ, ΕΠΟΠΤΕΙΑ, ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ,
ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, ΠΟ-
ΛΙΟΡΚΙΑ, ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ, ΤΟΜΕΣ.

Κύριδι,

Λόγοι στοιχειώδους αυτοάμυνας με υποχρεώνουν να καταφύγω στις στήλες σας, εφόσον κανείς άλλος τρόπος δεν απομένει στους δημιουργούς για να υπερασπίσουν τον έαυτό τους και τό έργο τους. Έπειδή ανήκω στους συγγραφείς εκείνους που μόνον επαγγελματικά ασχολούνται με τή μετάφραση, αισθάνομαι τήν υποχρέωση να καταγγείλω ένα άπαραδέχτο φαινόμενο που ένδημει τά τελευταία χρόνια στον έκδοτικό χώρο. Μιλώ συγκεκριμένα για κάποιους έκδοτες που άναλαμβάνουν να εκδώσουν μεταφρασμένα έργα, άδιαφορώντας κατά τρόπο έγκληματικό άν τά κυκλοφορούν γεμάτα τυπογραφικά λάθη. Έ άσέβεια προς τόν άναγνώστη θά μπορούσε ίσως να περιριστεί σε λάθη που γίνονται εύκολα άντιληπτά. Όταν όμως έπεκτείνεται και σε όνόματα, όρους, όρισμούς, τίτλους έργων, τοπωνύμια, γένη, άριθμούς και πτώσεις, τότε ή άσέβεια μετατρέπεται σε ύβρι, κι ή ύβρις σε έμπαιγμό του άναγνώστη και καλλιτεχνική ζημία του μεταφραστή.

Άκόμη πίο συγκεκριμένα: πρόσφατα κυκλοφόρησε τό όγκώδες έργο του Μάρτιν Έσλιν «Πέρα άπ' τό Παράλογο, Σύντομα Χρονικά» σε δική μου μετάφραση άπ' τής έκδόσεως

«Έγνατία». Όταν μετέφραζα τό έργο, δέν είχα φανταστεί ότι ό «Παγοπόωλης» (Έρχεται) του Ο' Νήλ θά άλλαζε επάγγελμα και θά γινόταν Παλιποώλης, ούτε ότι ό Άντονέν Άρτώ θά μετάνιωνε μετά θάνατον και θ' άλλαζε τ' όνομά του σε «Άντουέν», όπως κι ό Πάουελ Κλέε που, κι αυτός μετά θάνατον, άπό Γερμανός που ήταν πήρε γαλλική ύπηκοότητα μεταβαπτιζόμενος σε «Πάλ Κλέ». Τί να πώ για τής φούσκες που γίνονται «φούστες», για τά πώματα τών Πολωνών Άξιωματικών που εξαερώνονται και γίνονται «πνεύματα Πολωνών Άξιωματικών». Όσο για τόν AUGUSTE COMTE (τυπογράφε, προσοχή) που άπαρνείται τ' όνομά του για να γίνει ANGUSTE COMITE, βγάλτε μόνοι σας τά συμπεράσματά σας.

Σας παρακαλώ λοιπόν να δημοσιεύσετε αυτό τό γράμμα για να πληροφορηθούν οι άναγνώστες σας και τό τί νόημα έχει ή έπίθεση κάποιων όψιμων «κριτικών», όταν παραδοκούν έτοιμοι να έμφουλήσουν έναντίον τών δοκιμασμένων μεταφραστών, που όχι μόνο δέν άμοίβονται άξιοπρεπώς, αλλά πληρώνουν κι άπό πάνω τήν ταιγκουνία τών έκδοτών με τό να άποδίδουν σ' αυτούς τά λογής τυπογραφικά λάθη και άλλες άχρειότητες...

Με πολλή έκτίμηση

ΦΩΝΤΑΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
Νάξου 17 (908)

ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Άγαπητέ Πολίτη

Θά 'θελα κι έγώ ν' άναφερθώ σε μερικά θέματα, που άφορούν έμάς τούς φοιτητές στή Ρουμανία, πέρα άπ' όσα άνέφερε ό συνάδελφος Γιώργος Ούρανίου (ΠΟΛΙΤΗΣ Νο 37, Ρουμανία: Έλληνες φοιτητές, «περιλάιμια» και «Άρκούδες»)

Έκείνο που χρειάζεται, νομίζω, είναι όχι να καταγράψουμε μιά σειρά άπό προβλήματα που οι ρουμανικές άρχές μας δημιουργούν, αλλά ταυτόχρονα να έρμηνεύουμε αυτά τά προβλήματα, έξετάζοντάς τα μέσα άπ' τής αντίθεσεως του ίδιου του συστήματος άπ' όπου ξεπηδούν. Μαζί, να τά βλέπουμε σε συνάρτηση με τήν ολοκλήρωση αυτού του συστήματος, του ένθνικου Σοσιαλισμού (παράξενου στ' αλήθεια) σημαδεμένου άπό χρόνια με τήν σφραγίδα του «οίκου Τσαουσέσκου».

Έ αύξηση τών διδάκτρων που κάθε χρόνο παρατηρείται, ξεκινάει άπ' τή λογική ταύτησης του ξένου φοιτητή με τό δολάριο.

Τό δικαίωμα έξόδου άπ' τή χώρα

μας τό στερούν, βάζοντας σαν όρο «βεβαίωση σχολής που έπιτρέπει να φύγουμε για τήν ΕΛΛΑΔΑ» (τή χώρα μας δηλαδή). Έδώ σίγουρα άξίζει να σταθώ πίο πολύ, γιατί άπ' τό 1977 που είμαι στή Ρουμανία, έχω διαπιστώσει τήν άπρόκαλυπτη ένέργεια τών ρουμανικών άρχών όχι μόνο για έλεγχο τής ιδιωτικής μας ζωής αλλά και τήν τάση για άποσυνειδησιοποίηση τών φοιτητών, (κάποτε μας υποχρέωναν να κατεβάσουμε άπ' τούς τοίχους τών δωματίων μας κάθε πολιτική άφίσα).

Τό πρόβλημα τής κατοικίας ρχίζει να όξύνεται. Κι άντί ή Κυβέρνηση να χτίζει φοιτητικές έστίες, προτιμάει στον ίδιο χώρο, να χτίζει γκαρσονιέρες, αναγκάζοντας τούς ξένους φοιτητές να μένουν εκεί με τή «διατίμηση» τών 150\$, ενώ τούς δικούς της να τούς στριμώχνει πέντε κι έξι σ' ένα δωμάτιο τριών ατόμων.

Άπέναντι σ' αυτά και σ' άλλα προβλήματα που καθημερινά άντιμετωπίζουμε (στή σχολή με τήν έλλειψη βιβλίων, στή Λέσχη με τό άπείσιτο φαγητό, στήν φοιτ. έστια με τή θρωμιά, τό κόψιμο του νερού κ.ά) σή-

μερα δέν έχουμε ν' άντιτάξουμε τίποτα. Οι φοιτητικοί σύλλογοι έχουν συρρικνωθεί. Οι Ρουμάνοι κατάφεραν μέσα άπ' τήν ραγιαδική πολιτική τής ΚΝΕ και τήν ένοχη σιωπή (βλέπε κοινοβουλευτική σιωπή) τής ν. ΠΑΣΟΚ, να μας καθυποτάξουν. Ξεκίνησαν με τό δοσμένο καταστατικό, που έβαλαν σαν όρο τήν άποδοχή του, για τήν δημιουργία συλλόγων, και σιγά σιγά έφτασαν να έπεμβαίνουν άπρόκαλυπτα στα έσωτερικά τών συλλόγων μας (άπειλές, έκφοβισμοί, άπελάσεις). Σ' αυτό όλες οι πολιτικές όργανώσεις φταίνε. Και ό «Ρήγας», κι ή ΚΝΕ και ή ν. ΠΑΣΟΚ. Ό καθένας με τόν τρόπο του άνοιξε τό δρόμο στή ρουμανική αύθαιρεσία.

Οι Ρουμάνοι χτίζουν μιά Σοσιαλιστική Κοινωνία. Πώς είναι δυνατόν να γίνεται κάτι τέτοιο, όταν οι ίδιοι στρέφονται κατά τής κοινωνικότητας. Όταν οι ίδιοι μπαίνουν φραγμός στήν κοινωνική μας ζωή, στις σχέσεις μας. Ποιός θά δικαιολογήσει μιά Σοσιαλιστική Κοινωνία, όπου οι άνδρες μένουν χωρία άπ' τής γυναικής. Έτσι λοιπόν και ή κατοίκηση τών άγοριών χωρία άπ' τά κορίτσια, πιστεύω ότι είναι τό πίο σοβαρό πλήγμα στήν κοινωνική μας ζωή. Κι όταν αυτό συνοδεύεται άπ' τή λογική «άν θέλετε να είσαστε με τά κορίτσια ή παντρευτείτε ή μείνετε στις γκαρσονιέρες με τά 150 δολάρια». Αυτή είναι ή έπιχειρηματολογία τους, χωρίς άλλα σχόλια βέβαια.

Αυτά όμως τά πράγματα, ούτε τό «Κόμμα-φορέας τής Άλλαγής» τά χει δεί ούτε τό «Κόμμα του Λαού». Κι άν τά βλέπουν σωμαίνουν. Ό καθένας για φτηνούς ιδιοτελείς σκοπούς. Είτε γιατί είμαστε κόμμα «Κυβερνητικό», είτε γιατί «άν μιλήσουμε, θά δώσουμε λαθή στήν αντίδραση».

Μήν περιμένουμε όμως να γίνει κάτι ούσιαστικό. Έμεις εδώ άν μεμονωμένα φωνάζουμε, θά διακνδυνώσουμε τής σπουδές μας, τό μέλλον μας (και τότε μπαίνει τό έρώτημα: άξίζει κάποιος να σπουδάξει στή Ρουμανία;). Έ άπομαζικοποίηση τών συλλόγων δύσκολα χτυπιέται. Γιατί ό φοιτητής σήμερα δέν διακατέχεται άπ' τόν ένθουσιασμό του 1974. Ό φοιτητής σήμερα θέλει έργα. Θέλει να δει άνθρώπους υπεύθυνους που λένε κάτι και τό κάνουν, κι όχι άνθρώπους που αναλώνονται σε βερμπαλισμούς.

Οι φοιτητές τής Ρουμανίας περιμένουν υποστήριξη άπ' τήν Ελλάδα. Όπως τήν έχουν κι οι φοιτητές τών άλλων χωρών τής Ευρώπης. Γιατί όμως ό τύπος σιωπά; Τά κόμματα τής Άριστερας «για πιοών Ίουδαίων τόν φόβον, τηρούν σιγήν ίχθύος;»

Άν λοιπόν πιστεύετε ότι άξίζουμε τήν υποστήριξή σας, άσχοληθείτε, έστω και λίγο με τά προβλήματά μας.

Έυχαριστώ
Κυριάκος Γρηγορίου
φοιτητής Κλουζ-Ρουμανία

ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ «ΚΡΙΣΗΣ» ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΣΤΗΝ Α.Β.Σ.Θ.

Κύριε Διευθυντά

Μέ την έπιστολή μου αυτή, επιτρέψτε μου να σας εκθέσω με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία και σαφήνεια τα περιστατικά που συνθέτουν τη διαδικασία έκδοσης μιάς επιμελήτριας στην Α' έδρα της Οικονομικής Ανάλυσης της Α.Β.Σ.Θ. και πού είναι αρκετά αποκαλυπτικά των μεθοδεύσεων που υπαγορεύονται από τη σκοπιμότητα διατήρησης των Α.Ε.Ι. σάν προπύργιο της αυταρχικής δομής των θεσμών της νεοελληνικής κοινωνίας: τη σκοπιμότητα αυτή με άφοσίωση υπηρετεί το σώμα των καθηγητών (με τις γνωστές αλλά ελάχιστες εξαιρέσεις) χωρίς τά μέλη του να κατορθώνουν να βρουν ξστω και σοβαροφανή επιχειρήματα ώστε να συγκαλύψουν τη διαδικασία συναλλαγής πού τούς ανέδειξε σέ «πνευματικούς οδηγούς» και των συνπειών της οποίας εξακολουθούν να είναι δέσμιοι.

Στή Γενική Συνέλευση της 21ης Ιανουαρίου 1981, ή ενδιαφερόμενη για τη θέση, διδάκτωρ γαλλικού Πανεπιστημίου στόν τομέα της Οικονομίας Ανθρωπίνων Πόρων, προτείνεται από την καθηγήτρια της έδρας πού προαναφέραμε για τη θέση της επιμελήτριας. Στή διάρκεια της Συνέλευσης, διαβάζεται ή εύνοϊκή και έκθειαστική για τά προσόντα της έκθεση της καθηγήτριας και στή συνέχεια ακολουθούν οι έξιςου εύνοϊκές κρίσεις του Πρύτανη της Σχολής κι ενός ακόμη καθηγητή, οι οποίοι δηλώνουν ότι τήν θυμούνται από τόν καιρό της φώτησής της στή Βιομηχανική Σχολή και εξαίρουν τήν άριστη επίδοσή της.

Η ψηφοφορία όμως αναβάλλεται για τήν 11.2.81, μετά από πρόταση συναδέλφου τους να μήν ψηφισουν προτού ή υποψήφια άπιοκεφθει τούς δεκαέξι (16) καθηγητές της Σχολής για να τήν γνωρίσουν. Οι συναντήσεις πραγματοποιούνται: πολλοί μάλιστα από τούς καθηγητές και πρώτος εκείνος πού υπέβαλε τήν πρόταση, μόλις τήν βλέπουν «και θέβαια τή γνωρίζουν» και «θέβαια τήν θυμούνται» και άσφαλώς της εύχονται όλόψυχα «καλή συνεργασία».

Στό μεταξύ ο καθηγητής πού είχε υποβάλει τήν πρόταση είχε επιφορτιστεί με τό να φωτίσει τούς υπόλοιπους συναδέλφους του για τό περιεχόμενο της διδακτορικής διατριβής της υποψήφιας, μέ τίτλο «Τό σύστημα της υγείας στήν Ελλάδα και ή ένωσμάτωσή του στό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον».

Η παντελής όμως έλλειψη κρίσεων για τό περιεχόμενο της διατριβής αφήνει να ένοηθεί ότι ο καθηγητής περιορίστηκε στήν άναγνωση μιάς διελέιδης παρουσίωσης του θέματος, γραμμένη στήν ελληνική γλώσσα από τήν υποψήφια, μέ σκοπό να διευκο-

λύνει τούς καθηγητές - μή γνώστες της γαλλικής.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ή διατριβή αυτή βραβεύτηκε από εκπροσώπους δύο γαλλικών Πανεπιστημίων (Ντιζόν και Γκρενόμπλ II) με άριστα» και ότι όλα τά απαιτούμενα δικαιολογητικά (ισοτιμία, άριστη γνώση δύο ξένων γλωσσών κ.λπ.) υπεραρκούσαν για τήν από μέρος της κατάληψη της θέσης αυτής στό Α.Ε.Ι.

Στίς 11.2.81 γίνεται τελικά ή ψηφοφορία, όπου όμόφωνα σχεδόν τήν καταψηφίζουν, μέ δύο μόνο ψήφους ύπέρ αυτής, τήν ψήφο της καθηγήτριας της έδρας και ενός άλλου καθηγητή. Η καταψήφισή της έγινε χωρίς να διατυπωθεί κανένα ουσιαστικό επιχείρημα εναντίον της.

Κι άναρωτιέται ή υποψήφια: Πώς εξηγείται ή μεταστροφή των καθηγητών στό διάστημα πού μεσολάβησε μεταξύ των δύο Συνελεύσεων; Τί κριτήρια μεταχειρίστηκαν για να τήν άπορρίψουν; Πώς εξηγείται αυτή ή ένεργιά τους πού, άνάμεσα στά άλλα, άποτελεί μία πρόκληση για όσους παρακολουθούν από κοντά και ένδιαφέρονται για τήν ποιότητα των σπουδών στήν Α.Β.Σ.Θ. ή όποία, άς σημειωθεί και αυτό, έμφανίζει τη δυσμενέστερη σέ σύγκριση με όλα τά άλλα Α.Ε.Ι. άναλογία διδασκόντων πρός διδασκόμενους.

Τό γεγονός, θέβαια, ότι δέν αναφέρθηκαν κατά τη Γενική Συνέλευση ουσιαστικές αίτιολογίες ή άλλα επιχειρήματα για τήν άρνητική ψήφο, μάς οδηγεί στό συμπέρασμα ότι οι καθηγητές αυτού του Α.Ε.Ι. δέν είναι συνηθισμένοι να έκφράζουν δυνατά και καθαρά τις άπόψεις τους, μιά πού καλύπτονται από τό καθεστώς της μυστικής ψηφοφορίας πού έσπευσαν να υιοθετήσουν.

Δέν μπορεί παρά να πεισθεί λοιπόν κανείς ότι κάτω από μιά τέτοια συμπεριφορά πού φαίνεται να έχει παγιωθεί στήν Α.Β.Σ.Θ. οι καθηγητές της τρέφουν άδυσώπητη έχθρα άπέναντι στή γνώση, άπέναντι σέ κάθε άγνό μελετητή πού μ' άνοιχτούς τούς όρίζοντές του προσπαθεί να έμβαθύνει και να προβληματιστεί πάνω στά δεδομένα πού καθορίζουν τόν χαρακτήρα και τό επίπεδο ανάπτυξης διαφόρων τομέων της κοινωνικής μας ζωής μέσα από τήν ένταξή τους σέ εύρύτερα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια και όχι μέ βάση τή στεία τυπολογική και μηχανιστική μεθοδολογία μέ τήν όποία οι «κρίτες» των νέων έπιστημόνων έμαθαν να δουλεύουν και πού οδηγεί άναμφισβήτητα στό σκοταδισμό και τήν ήμισία.

Κύριε Διευθυντά, λυπάμαι άν σας έβαλα σέ δοκιμασία, έκθέτοντας σέ τρίτο πρόσωπο τά περιστατικά πού άφορούσαν τήν υποψήφια: άν και συμβαίνει τό πρόσωπό της να ταυτίζεται μέ τήν υπογράφουσα, τό έκανα αυτό γιατί πιστεύω ότι, δέν έχει τόση

σημασία ή δοκιμασία στήν όποία υποβλήθηκα όλο αυτό τό διάστημα, όση σημασία έχει ότι τά περιστατικά αυτά έλαβαν χώρα σέ μιά έποχή πού κύριο θέμα συζήτησης για τά προβλήματα πού άφορούν τά Α.Ε.Ι. είναι ή μεταρρύθμιση των όρων λειτουργίας τους, ο έκδημοκρατισμός τους και ή προσαρμογή τους στίς απαιτήσεις της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας πού διαμορφώνεται στή χώρα μας. Άν και δέ θέλω να μεγιστοποιήσω (ή να τραγικοποιήσω) τή σπουδαιότητά τους, πιστεύω άκράδαντα ότι παίρνονται τα ύπόψη, ήχουν κάπως παράξενα οι ώραιοποιημένες διακρίσεις των «υπευθύνων» του πανεπιστημιακού αλλά και έξωπανεπιστημιακού χώρου για τις παραπάνω προθέσεις τους από τή στιγμή πού δέν τίθεται ένα καιρίαση σημασίας ζήτημα: Οι άνθρωποι (ή οι «φορείς», άν πρόκειται για τό σώμα των καθηγητών στό σύνολό του) πού σήμερα έχουν μεγάλο μέρος της ευθύνης για τήν υποβάθμιση της λειτουργίας των Α.Ε.Ι., πώς θα κληθούν ένδεχόμενα ύστερα από λίγο καιρό, για να εφαρμόσουν τις όποιοσδήποτε λύσεις πού θα υποδειχθούν μέ βάση τούς στόχους πού άναφέραμε και να συμβάλλουν στή σωστή λειτουργία ενός νέου δημοκρατικού θεσμού; Διάχυτος είναι ο φόβος ότι άν δέν ζητηθούν και άν δέν επιδιωχθούν οι έγγυήσεις εκείνες πού θα έξουδετερώσουν τις μεμονωμένες ή και γενικευμένες προσπάθειες των σημερινών καθηγητών για τήν άσκηση της επικυριαρχίας τους στά πλαίσια της διαχείρισης των πανεπιστημιακών πραγμάτων, οι δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας, για άλλη μιά φορά, θα γίνουν μάρτυρες ενός ακόμη άνεκπλήρωτου όράματος και μιάς ακόμη άνολοκλήρωτης προσπάθειας για τόν ειρηνικό δημοκρατικό μετασχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας.

Μέ έκτίμηση,
Λίλα Άντωνοπούλου
Θεσσαλονίκη, 23/2/81

